K 1924
91

ქართლის ცხოვრება.

მოკლედ შედგენილი

მესხის იოანე მღვდელი გვარამაძისაგან.

(პირველი ნაწილი)

ძველი მოთხრობა შეიცავს ჩვენ წინა-პართ ცხოვრებას, ქრისტე-მსახურებამ 393 წლამდის.

თბილისი, 1882.

ა. დრევიჩისა და არ. კალანდაძის სტამბა.

ქართლის ცხოვრება.

სასწავლებელში მყოფ მოწაფეთა და ყოველთა ქართველ-თა საკითხავად.

მოკლედ შედგენილი

მესხის იოანე მღვდელი გვარამაძისაგან.

(ნაწილი პირველი.)

ძველი მოთხრობა შეიცავს ჩვენ წინა-პართ ცხოვრებას. კერპთ-მსახურებას 393 წლამდის.

K 1904/2

სსრ მეცნიერებათა ფუნდამენტური ბიბლიოთეკა
Фундаментальная Библиотека Академия Наук Груз ССР

თბილისი 1882.

ა. დრევიჩისა და ა. კალანდაძის სტამბა ლით.-მელიქ.

Дозволено цензурою. Тифлисъ 31 марта 1882 г.

წინა-სიტყვაობა.

ღმერთმან დაჰბადა კაცი თავის სახე ხატზედა, თავის-უფლებით, გონიერებით და უკვდავებით შემკული, მარად საქებ სადიდებელად მისი მიუწდომელის სახიერი მოწყალებისა: მით კაცის უპირველესი მოვალეობად ითვლება პირველად ღვთის მსახურება, მეორედ თავის თავისა და მესამედ მოყვსთა. ეს პრინციპნი (დასაწყისნი მიზეზნი) ისე მჭიდროდ დაკავშირებულ არიან ერთი ერთან, რომ უამათოდ მოკლებული იქმნება კაცი ყოველი ბედნიერებისაგან; როგორც, უჰაეროდ, უმიწაწყლოდ და უსაზრდელოდ კაცს არ შეეძლება ცხოვრება არაოდეს!

კაცს რიგიანი ცხოვრება ეჭირვება ამ ქვეყანაზედ სადაც იყოს, ან თავის სამშობლო მამულში. გონიერება მოითხოვს, კაცს თავის სამშობლო მამული ყოვლის ფრით შემუშავებული, წარმატებული და აღყვავებული უნდა ჰქონდეს, რომ ამ წუთი სოფლის ყოველს ავ-კარგს შემთხვევაში სიადვილით შეეძლოს დაცვა თავის თავისა, თავის მოყვასთა და თავის ქვეყნის ინტერესებისა!

კაცის კეთილ ცხოვრების ფიზიკებრივ უპირველეს საჭიროებად სარჩოსა და სამოსსა გარდა, უეჭველად ითვლება სადგომი სახლი, სადაც სიცხე სიცივეში და ავდრის დღეებში თავი შეფარებული უნდა ჰქონდეს! ასრევ ჩემის აზრით თვითეულ გვარს, გონების სავარჯისო სახლ-სამყოფად ეჭირვება ერთი რიგიანი საგვარ-ტომო ისტორია (მოთხრობა) თავ-შესაფარად სამშობლო მამულის წვრილ-შვილთა, რომელსაც მეტად დი-

დი გავლენა ექმნება იმათ მოძრაობისა ბიჯსა. უმისოდ კი ყოველი მათი შეგონება, წინ წაძღომა და ცდა ან დიდს არაფერს არ ასარგებლებს იმათ და ან სულ უქმი უნაყოფო იქმნება უფრო მრავალ ჯერ!

რიგიანი სახლის ასაშენებლად, პირველად კარგი მასალა ეჭირება კაცსა მზად ჰქონდეს; მის დაგვარ შვენიერი მდებარეობა ადგილისა ზომიერის სივრცით და კარგი პლანი (გეგმი), რომ ისე ხელი ახლოს შენობასა, რა დაიწყობს, სიმაგრისთვის ღრმად ჩააგდებს საფუძველსა, ამოიყვანს სარკველამდის, მას ამოაყოლებს მტკიცე კედლებს კარ სანათურებით მოწყობილსა და ეგრედ გარდახურამს ზედ საყარ-ჭერსა, შემდგომ როგორც მოემარჯვება, ეგრედ გამართავს, განაწყობს გარეგანის და შინაგანის შემკობილებითა! მაშინ ყოველიფერი დაჰშვენდება კაცსა, ეზოც, ხეივანიც, მღილრიც, ვენახ-ნამყენიც, ყანა, ჭალა და ტყე-ღრეცა!

ჩვენი ისტორიაც ამ რიგად უნდა ყოფილიყო მომზადებული, შედგენილი ჩვენთვის და ჩვენთა მომავალთა, რომ გამოსადეგი ყოფილიყო საზოგადოდ ყველასთვის, მაგრამ სამწუხაროდ დღემდის მოკლებული ვართ. ის (ქართლის ცხოვრება) ისეთი ახორხლილი ფაცხა გახლავსთ, რომ არც სიცხე სიცივეს დაიჭერს და არცარა წვიმა წვეთსა.

ქვეყანაზედ, რაც ცვლილების მიმდე არის, ყოველივე ის ისტორიის წყაროდ თუ მასალად ითვლება, როგორც დედამიწის მდებარეობა, ზღვა ხმელეთითა, კლიმა, მცენარეულობა, ცხოველნი და უფრო კაცთ ნათესავთ მოდგმა, დროება, ცხოვრება, და სხ. დროება ცხოვრების უპირველესი მოწამენი არიან სამახსოვრონი და დაჩვედრებანი! სამახსოვროს წარმოადგენენ კლდე-ბალავარნი, სვეტ-პირამიდნი, კედელ-ციხენი, ავეჯეულობა, საჭურჭლენი, (იარაღნი), სამკაულნი, ნაწერ-ნახატნი, ძეგლები,

ბეჭდები და სხ. ხოლო დავედრება არის ზეპირად გარდმონაცემი სიტყვები ადგილზედა, როგორც არიან გეოგრაფიული სახელ-წოდებანი, ზღაპრები თუ ჭორად დაშთენილი თქმულებანი და მისთანანი. სამოქალაქო ისტორიისათვის არა ეს ყოველნი მიუცილებლად საჭიროებენ, არამედ ზოგიერთნი ამათგანნი შეადგენენ უმთავრესს წყაროთა.

ყოველ ისტორიებრივ წყაროთა, გარდა ზღაპარ-ჭორთა, შეიცავს თავსში საღმთო წერილი (ბიბლია) სისრულითა, რომელს არც ერთი მსოფლიო და არცა რა საკუთარი საგვარ-ტომო ისტორია ვერ შეედრება ღირსებითა. პირ-იქით ის არის სინათლის მომფენი ყოველ ქალდეურ, ასორულ, ეგვიპტურ და მათთანა ძველ ისტორიათა. მაშა-სადამე, როგორც სხვათა, ამას რომ დავუმატოთ საზოგადოდ წყაროდ მიღებული საგვარ-ტომო დავედრებანი, ადგილობრივი სახელ-წოდებანი, ზღაპარ-ჭორნი და ძეგლ-წერილნი, აღებულნი სხვა და სხვა უძველეს გვართ საგვარ-ტომო ისტორიებისაგან, ვგონებ, რომ მივაწიოთ უფრო უახლოესად ჩვენის სურვილის საზღვარსა.

ყოველი კაცისათვის დიდად სასურველი არის, რომ იცოდეს ნამდვილ ისტორიით თავის გვარ-ტომის ჩამომავლობა, თუ ვინ იყო მისი წინა-პართ მამა-მთავარი? სად სცხოვრებდა? რა ენაზე ლაპარაკობდა? რა შედეგი მიეცა მის შთამომავალთა? ვინ ჰყავდათ გმირნი თუ მეფეები? რა სარწმუნოებამ დააჯილდოვა ისინი? ვისთან? როგორ? ან რა ნაირი მდგომარეობა მიიღეს წარსამატებელი და როგორ სცხოვრობდნენ ქვეყანაზედა?!

კაცის ესრეთი სურვილი აღვიძებს ნელ-ნელა საზოგადოდ თავის გაცნობის ხნიდგან, უფრორე მეტად მაშინ, როცა სრულს კაცობაში ფეხს ადგამს, გაუვლია მის ყრმობას, ყმაწვილ

კაცობას, სიჭაბუკეს და შესულა დაბრძნილობაში, ამ დროს უფრო ბეჯითად თავის გონების თვალთ ავლებს წარსულ დროით ცხოვრებასა, რადგან დარწმუნებით იცის, რომ ვიდრე კაცი თავის საჯავე გვარ-ტომის მიმდინარე მოდგმობას რიგიანად არ გაიცნობს, ძველსა და ახალს ცხოვრებას, ერთ მეორეს არ შეადარებს, არ შეუძლია იმას თავის სრულ კაცობის ღირსების დაფასება.

ამ საგანს, რერთიც დაახლოვებით და გარკვევით გაიცნობს კაცი, იმდენი უფრო გამხნევდება, სიცხოველე მოემატება და მოულოდნელ შვება სიხარულს მიეცემა მისი გული. მით უფრო მომეტებულ ენერგიით (ხალისით) მოჰკიდებს ხელს ყოველ თავებ საქმეს თავის ცხოვრების წარსამატებლად და გასაუმჯობესებლად მსოფლიობაში. ამ გვარ მიმართულებას ისეთი ძლიერი გავლენა აქვს კაცის ცხოვრებაზედ, რომ მეტი არ შეიძლება.

თუნდ მაგალითად ავიღოთ: რომელსამე უმეცარს თავადიშვილს ანუ აზნაურიშვილს, ფარსაგი სწავლით, რომ გააგებინოთ თავის კეთილ-შობილური მაღალი ღირსება, ის სხვანაირის აზრისა და თვისებისა გახდება მაშინვე. . . იმ ჩაგონების წამითგანვე გამოდის მდარე მჩაგვრელის თვისებითგან და მდაბიურის ცხოვრების გარეთ კეთილ-შობილურს დამატ-კბობელ აზრებში შედის.

ესევე შედეგი აქვს საზოგადოდ თვითოეულ გვარ-ტომ მოდგმის რიგიან შესწავლასა ყოველი სამშობლო მამულის შვილისათვის როგორც სხვათა ყოველთა, ისე ჩვენ ქართველთათვისაც დიდად სასიამოვნო და სასარგებლო არის ნათესაურად ჩვენი გვარ-ტომობის გაცნობა.

ამისთვის ვიშრომე შეძლებისამებრ, შევკრიბე საჭირო წყარონი და შევანაწევრე საღმთო წერილის მოწმობაებითა, გარეშე-ისტორიკთა, და დავედრებათა და ზღაპრულის თქმულებაებითა. იმედი მაქვს მისალები იქმნება ჩვენის კეთილის მოყვარე მხურვალე ქართველთ ერობისაგან ხელსამძღვანად კეთილ-წარმატებისა ჩვენს ცხოვრებაში საქებ სადიდებლად ღუთისა. ამინ.

1881 წელს.
სოფელი ხიზაბავრა.

მღ. ივ. გვარამაძე.

ႵႠႰႧႪႨႱ ႺႾႭႥႰႤႡႠ.

გარჩევა მესხ-ქართველთ და ჰაოსიანების ტომისა.

I.

ჩვენი ქართლის ცხოვრება თუმც გვიწერს, იაფეთის შვილის გამერის ძის თარგამოსისაგან ჩვენს გვაროვნულს მომდინარეობასა ჰაოსიანებთან ერთად; მაგრამ ესრეთი წინადადება სიმართლისაგან ისე შორს არის, როგორც ცა ქვეყნისაგან. არც ერთი ისტორიული დასამტკიცებელი ფაკტი არა გვაქვს ჭკუა გასაჭრელი, რომ შესაწყნარისი და მისაღებელი იყოს.

ამ თავის სისუსტეს ჩვენი ისტორიის დასაწყისშივე აღიარებს ესრედ: «პატიოსანო და დიდებულნო ქართველნო! «ქართლის ცხოვრება» გარყვნილი იყო! რომელიმე მწერალთა მიერ და რომელიმე ჟამთა ვითარებისაგან აღარ წერებულ იყო: ხოლო მე-VI ვახტანგმან შეჰკრიბნა მეცნიერნი კაცნი და მოიხვნა, სადაც რამ ქართლის ცხოვრებანი ჰპოვნა: კვალად გუჯარნი მცხეთისა, გელათისა, მრავალთა ეკკლესიათა და დიდებულთანი შეამოწმეს, რო-

მელიც გარყვნილი იყო — განმართეს და სხვათაცა წერილი მოიხვნეს, რომელიმე სომეხთა და სპარსთა ცხოვრებისა-გან გამოხვნეს და ესრედ აღიწერნეს» [1]).

ნეტავი ვიცოდეთ, მართლა გამართეს და გაასწორეს რიგიანად ქართლის ცხოვრება თუ უფრო შეშალეს და აურ-დაურიეს ბაბილონის მრავალ რიცხვედი შერევნულის ენებივითა? არა მგონია, სომხურის და სპარსულის ისტო-რიებითგან გამოკრებული წყაროები, რომ ყოფილიყვნენ სასარგებლო და გამოსადეგი ჩვენის ისტორიისა. უთუოდ ერთიცა და მეორეც ძალის ძალად მიმთვისებელი იქმნე-ბოდენ ქართველობისა თავიანთკენ! ამას ბევრი სჯა და გამოკვლევა აღარ უნდა, რომ ეს ესრედ იქმნებოდა!

«პირველად გახსენოთ ესრედ რამეთუ სომხეთა და ქართველთა, რანთა და მოვაკნელთა, ჰერთა და ლეკთა, მეგრელთა და კავკასიათა ამათ ყოველთა ერთი იყო მამა სახელით თარგამოს: ესე თარგამოს იყო ძე თარშისა, ძისა ავანანისა ძისა იაფეთისა და ძისა ნოესი» [2]).

ჯერ აქ ეს უნდა ვიცოდეთ, რომ იაფეთის ძის ავა-ნისაგან იყვნენ იონელნი (ბერძენნი) და ავანის ძის თარ-შისაგან კილიკელნი. თარგამოსი იაფეთის უმფროსი ძის გამერის შვილი იყო და არა თარშისა: ხოლო რაც შეეხება ჩვენს თარგამოსიანობას, მოვახსენებთ: ჩვენი ქართველობის თარგამოსიანობა არც აბბას-მიდს დაუწერია,

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 15 გვერდი.
[2]) იქვე.

არც მოსე ხორინელს, არც ელიშეს, არც ლაზარ ფარპელს და არცა რა სხვა სომხის შესანიშნ მომთხრობთა. ეს დაწერა პირველად მეათე თუ მეთერთმეტე საუკუნოებში მიხითარ ანელმან, როცა ქართველთ მეფეები ძლიერდებოდნენ, სომხის მეფობა ეცემოდა და სომხები ქართველების მფარველობის ამარას რჩებოდნენ.

580. ქართველების კირიონ [1]) კათალიკოზმან ქალკიდონის წმიდა-კრება, რომ მიაღებინა ქართველთ მართლმადიდებლობად, როგორც თავითგან მესხებს მიეღოთ, მაშინდელმა სომხის კათალიკოზებმა, როგორც აბრამმან და სხვათ, ისე შეაჩვენეს ქართველობა, რომ არამც თუ მარტო მძახლობა, ნათლიობა, მეჯვარობა და მეზობლური განწყობილება, არამედ ვაჭრობაც აღუკრძალეს სომხებს ქართველებთან. ამის გამო დიდი სიმძულვარე ასტყდა ამ ორ-ერს შუა. კირიონმან აცნობა ეს კოსტანტინეპოლის მავრიკ კეისარსა, იმანაც კრება მოახდინა კოსტანტინეპოლს და თავის მფლობელობის ქვეშ მყოფ სომხებს იოანე კათალიკოსი დაუდგინა. მართლმადიდებლობით ავანის დაბას [2]) მიხითარ ანელმან თარგამოსიანად დასწერა ქართველები სომხებთან ერთად, რომ მათსა და სომხებ შუა ძმური სიყვარული ჩაენერგა: მოაწყო ქართლი, ბარდო,

[1]) კირიონი იყო მესხი ყუდრის სოფლიდგან ფოცხევისა, ამან იცოდა ზედ მიწევნით ბერძული, პარსული, სომხური და ქართული.

[2]) ჩამჩიანის გ. წიგ. 47.

მოვაკან, ლეკოს, ჰერო, კავკასო დ~ ეგრო, ჰაოსის ძმებად. მიხითარ ანელის შედგენილი ისტორია (1123 წ.), ხოლო სომხებს გარდმოჰყვათ საქართველოში. ეს შემდგომ მეცამეტე საუკუნოების დასასრულს ნაწყვეტ ნაწყვეტად ჩაუვარდა ხელში სივნელ სომეხს სტეფანე ეპისკოპოსს ორბელიანსა, იმან გადასთარგმნა შესწორ დ~ გარდმოსცა ქართველებს ისტორიად:

ა) როგორც სომხის ისტორია სწერს ჰაოსი თავისი მონათესავე თარგამოსიანებით ბაბილონს ყოფილა გოდოლის აშენებისა დ~ ენების შერევის შემდგომ ისინი გამრავლებულან დიდ სათათროში: «გომერ დ~ ყოველნი გარემოისნი მისნი სახლი თერგამო დასასრულისაგან ჩრდილოსა დ~ ყოველნი სიმტკიცენი მისნი დ~ ნათესავნი მრავალნი მისთანა». [1]) მაშა სადამე თარგამოს ჩამომავალთ საბინაო იყო კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით როგორც არიან, თურქები, თურქმენები, თარაქამები დ~ ჰაოსინები დიდ სათათრეთს დ~ სკვითებს შუა. ევსები, თეოდორეტ დ~ წმიდა ისიდორეც ამტკიცებენ, რომ თარგამო ჰაოსიანების მამა-მთავარი იყოვო: გარნა იოსებ ებრაელი, იერონიმე დ~ ბოშარი ფრიგიელების მამა-მთავრად ამბობენ. ჩემის აზრით ეს ორივე წინადადება მისაღებელია: პირველი მისთვის, რომ ჩრდილოეთის დასასრულს გამრავლებულ არიან სულ პირველად;

[1]) ეზეკიელის ლჱ. ნ.

მეორე რომ არიანების მტერე ასიად მოფენის შემდგომ ფრიგიელნი იქ დაბინავებულან, სადაც გვაჩვენებს ძველი-ლანდქარტს რუკა.

ბ) თუ ქართველების მეზობლები ყოფილიყვნენ ჰაოსიანე-ბი რომლისმე, უთუოდ გვეცოდინებოდა ჩვენ იმათი ჰაოსი-ანობა; ქართველნი იმათ საზოგადო სახელს სომეხს (სემი-ტელს) უწოდებენ, იმ სომეხებისას (სემიტელებისას), რო-მელნიც თავითგანვე ჩვენი მეზობლები ყოფილან დიდ-ხანს, ერთად თანამკვდარნი ყოველ ჭირს და ლხინსა შინა ამ წუთის სოფლისა; ხოლო საკუთარ სახელს კი ჰოიას ეძახდენ ქართველები დასაწყისითგანვე. იმ სახელის და სა-ხელითაც იწოდება ინდოეთის მხრის ცხელი ქვეყნების ერთ-ნაირი გველეშაპი ბოია. იქმნება იმ მხრიდგან გარდ-მოსულნი იყვნენ არიანებთან ერთად და დასახლებულიყვნენ თავიანთ მოძმე ფრიგიელებთან! ეს უფრო იქიდგან მტკიცდება, რომ ჩვენ ქართველებს ისინი არ იხსენიებენ ქართველებად ან ტიბარენებად და არც მესხებს მოსუნეხე-ბად ძველი ტომების ნაირად, არამედ ორსავ ძმათ მოდ-გმათ თობალისა და მოსოხისას ვირქებად გვიხსენიებენ თავიანთ წიგნებში.

გ) თუ ჩვენი თანა მოძმენი ყოფილიყვნენ ჩვენი და იმათიგან ერთი იქმნებოდა, როგორც მესხების და ქარ-თველების ენა ერთი არის დღემდის, ან ჩვენი ან-ბანი და მათი ერთნაირი იქმნებოდა. ჩვენ (უ) ასო გვაქვს, ძვე-ლის ძველ გვარების ქალდეველთა ასოთა და არაბების

მსგავსად არიან; ჯაოსიანებს კი არა აქვსთ და ვერც გამოსთქმენ წესიერად; ან მაინც ღრამატიკული თვისება რამ დაშთებოდა მათი ქართულის ენაში, ზმნები სულ უკანონო არიან ზოგიერთ გარდა და ჯაოსიანების (სომხების) ზმნები დიდი ნაწილი კანონიერნი არიან! ანუ თუ ჰყვარებიათ და მათი გვაროვნული ზნე ხასიათი, მიმართულობა ერთნაირი იქმნებოდა, რომელიც სრულიად დაშორებულია ერთი მეორისაგან. ქართველთ საზოგადოდ ერთობა ჰქონდათ და სომხები კი საზოგადოდ შეუერთებელნი ყოფილან. ქართველნი საზოგადოდ გულუხვნი ყოფილან და ისინი ლუნწ-კუწუნწრახნი; ქართველნი მხედრობაში უშიშარნი და თავ-განწირულნი ყოფილან, ისინი საზოგადოდ მშიშარნი და მსრდალნი; ქართველნი სამშობლო მამულის მეტად მოყვარულნი ყოფილან, იქამდის, რომ ყოველ ტანჯვას, ჭირს, ჩაგვრა-მწუხარებას ითმენდენ, ოღონც არ მოშორებოდენ მის ნიადაგსა; მით სადაც მათ მამა პაპას, მამა-მთავართ უცხოვრიათ, ჩვენც იმავე მიწა წყლის ნიადაგზედ ვსცხოვრობთ; გარნა სომეხნი კი სრულიად სულ მოკლე არიან: ტანჯვა ჩაგვრას ვერაოდეს იტანდნენა; მიტომ სულ ხშირად სტოვებდენ თავიანთ სამშობლოს მიწაწყალს და მაწანწალაობით მრთელ ქვეყნის მხარეს დაბნეულნი იყვნენ. სომხები საზოგადოდ მეშურნენი იყვნენ, არ გაიტანდნენ თავიანთ მოთავე წინამძღვარს და არცარა სხვათა, ქართველნი კი უმეშურნო; გულმართალნი და სხვათაც გამტანნი ყოფილან. სომეხნი საზოგა-

დიდ მატყუარნი ყოფილან, ალებ-მიცემობა და მცარცველნი ვიდრე არც თავიანთ მოგვარე კაცთა დაზოგვენ: ქართველნი კი საზოგადოდ სიმართლის მოყვარულნი ყოფილან და მაღლე კაცის შემბრალებელნი. სომხები კნა ტანია, მაბეზღარნი გამცემნი ყოფილან საზოგადოდ კაცისა, ქართველთ შორის კი იშვიათია ამ ნაირი ყოფა ქცევა; მაშა სადამე ქართველები სხვა გვარნი არიან და სომხები სულ სხვა. [1])

II.

ქვეყნის დაარსება — სუმელების ცნობანი და მათთან ყოფილი ჩვენი კავშირი.

სასოფლო ძველის ძველს ისტორიებში მარტო საღმთო წერილის დაშთენილი ღვთის განგებით სახსოვრად კაცობრიობისა, როგორც ერთად ერთი ძვირფასი ძეგლწერილი აღწერილი სიმართლით მოსესაგან, წინასწარ-

---

[1]) აქ საზოგადო ლექსის ხმარება ნიშნავს მომეტებულ ნაწილსა და არა ერთიან მრთელ გვარსა, თვარემ კეთილ სინიდისიანი კაცნი ყოველ ტომში და სომხებშიაც არიან. ჩვენს ქართველობაშიც მრავალნი ცუდნი კაცნი არიან, მაგრამ უფრო უმრავლესნი კარგი კაცნი.

მეტყველთა ჲ ბრძენ მწერალთა, გასაცნობ შესასწავლელად ღვთიურის შემოქმედებისა. ასე იწყობს მოსე დაბადებასა:

«დასაბამად ჰქმნა ღმერთმან ცა ჲ ქვეყანა: ხოლო ქვეყანა იყო უხილავ ჲ განუმზადებელ: ბნელი იყო უფსკრულსა ზედა». ა დღესა ნათელი გააჩინა სიტყვითა; ბ დღეს ცანი სამყაროით დაარსა; გ დღეს მიწის გუნდი გამოდის ზღვისაგან, იმოსება ბუნებითი ყოველი ძალით ჲ მცენარეულებით; დ დღეს წესდება მზე ჲ მთვარე მნათობებით ღამისა; ე დღეს იბადება წყლითგან ყოველნაირი თევზი, მცურავნი ცხოველნი ჲ ფრინველნი ცისა; ვ დღეს ხმელეთის ყოვლე-გვარი ცხოველნი, სრულ ბოლოს ჰბადამს ადამს მიწისაგან სრულ-კაცად, ადამისგანაც აჩენს ევასა, მოჰყავს ადგენს ედემის სამოთხეში ჲ ზ დღეს უწოდს თავის განსასვენებელად, რომ სრულ ჰყო გაჩენილნი.

ა. მოსე ორ-გვარ დაარსების შესწავლას გვაჩვენებს: ა) ცა ქვეყნისას მათის სხეულებით ჲ ბ) დაარსებულთ ხელ-მეორ ბუნებითს წესზედ დადგინებასა ექვს დღემდის.

ბ. მოსემ იწყო მხოლოდ ჩვენის ქვეყნის სხეულზედ საუბარი ჲ არა თუ ცრუ ყოველ სხეულებზედ რა რიგი შემთხვევაც მოხდა ჩვენი ქვეყნის გუნდზედ, შეიძლება იმ-გვარივე შემთხვევანი მომხდარიყვნენ ციურთ სხეულებზედ.

გ. მიწის მეტყველნი (გეოლოგნი) მოსესგან მოხსენებულს ქვეყნის დაარსებას ექვს დღეთა, ზოგნი ღვთის სიტყვად ჭარცხვენ, ზოგთ ესმისთ ნამდვილ დღედ სიტყვა სიტყვად მოსეს აღწერისაებრ და სხვანიცა იმ დღეთ სთვლიან განუსაზღვრელ საუკუნოებებად, რომლებში მოხდენილიყოს, როგორც აჩვენებენ სხვა და სხვა ფაქტებით დიდ-დიდნი ცვლილებანი.

დ. შეიძლება ვსთქვათ: ქვეყნის მოყვანა ცხოველს მყოფელს სისრულეში არ მომხდარიყოს, ნელ-ნელა ბუნებრივის წესითა, როგორც ჰგონებენ: არამედ ღვთიური მიუწდომელის ძლიერებით მოხდა, ისე, როგორც ჩვენი პირველ მშობელნი ადამ, ევა დაჰბადა სრულ კაცად ყოველი გონებითის და სხეულის ორღანოებით შემკული და არა თუ ჩჩვილი ყრმასავით ნელ-ნელა!

ე. თუ მივიღოთ გეოლოგების წინა-დადება დღე დროდ: მაშინ უნდა ვსთქვათ, უსაცილოდ ანუ აწინდელი მცენარენი და ცხოველნი მაშინდელი (იმ ვ. დღეთ) გარდასულის მოდგმისაგან მომდინარეობენ და ან თუ მოსეს დაბადებაში (in biblia) ქვეყნის დაარსების აქეთი ყოველი საუკუნოები არ აღგვიწერა: არამედ მხოლოდ იმ უკანასკნელი შესანიშნ დროთ ცვლილება, რომლით მოვარგდა ქვეყანა კაცის საცხოვრებლად! მაშა სადამე სხვა არის ქვეყნის ცხოვრება და სხვა კაცისა, რომელზედაც გვაქვს ჩვენ სიტყვა.

საკვირველად ეთანხმება მოსეს საღმთო წერილს

ქალდეველების მოთხრობანი: «ამბობენ: [1]) განაპო ბელო და განჰყო ერთი მეორისაგან ცა და ქვეყანა, ესე მოაწყო-მორითო ქვეყანა ბრწყინვალებითა, რომ მხეცთ ველურ შეუძლეს დადგომა სინათლის ძალსა და ამოწყდნენ! რა-ნახა ბელმან ქვეყანა უდაბნო ნაყოფიერი, უბრძანა ერთს ღმერთთაგანს, თავის თავისაგან ჩამოსჭრილს სისხლისაგან აესვარა მიწა და გააჩინა კაცნი... აგრეთვე შექმნა ბელმა მზე, მთვარე და ხუთნი ვარსკვლავნიო;

«და დანერგა ღმერთმან სამოთხე ედემს აღმოსავ-ლით და დადვა მუნ კაცი, რომელი შექმნა. ხოლო მდი-ნარე გამოვალს ედემით მორწყველი სამოთხისა: მიერ განიყოფის ოთხ თავად.

სად უნდა ყოფილიყო მოსეს მოხსენებული ედემის სამოთხე? თუ დავაკვირდებით ასორებისა სახინაო-ქალაქ დაბებს და ეფრატების ნამგზავრ ქვეყნებს, ადვი-ლად შევიძლიან ამის პოვნა: ასორებს ჩვეულებად ჰქონ-დათ ტიგრის მდინარის იქით მხარს დასავლეთად ჰრაც-ხდნენ და აქეთი მხრის ქვეყნებს აღმოსავლეთად, ამასვე ამტკიცებს შუა მდინარე (ჯახისა) ასორთა, რომ საღ-მთო წერილში მრავალგან მოხსენებულია. აქედგან ცხა-დად სჩანს, რომ ედემის სამოთხე ჩვენს ქვეყანას იყო ვარონის თემში, სითგანაც გამოდიან ოთხი მდინარენი. როგორც აზუჯითებენ სხვათა შორის უფრო მეცნიერნი: რენალდი, კალმეტი, ბაზინი, პერთი, ნიკოლა მოთარ-

[1]) ევსებიოს ქორონიკონის ა. ტომ (რვეულ). ბერესო.

გმრუა მარტინი საღმრთო წერილის განმარტებელი, ლუთე-ლის გეოგრაფი ⁊ სხ.

«სახელი ერთისა ფისონ: ესე გარემოვლის ყოველსა ქუეყანასა ევილატისასა: მუნ უკვე არს ოქრო, ანთრაკი ⁊ ქვა მწვანე; ფისონი ეწოდა ბისონ მცენართ სიმრავლისგამო მის მახლობელ ნაპირებზედა, მის დღესაც წმინდა ლარსა თუ აბრეშუმეულსა ბისონს ვეტყვით. შემდგომ ეწოდა ამ მდინარეს ჭოროხი, რადგან ჭარომფრინველი ბევრია; ქორს ჰყავს თევზის მტაცავი. ქუეყანას ევლადი ეწოდა დედა ევის გამო, სადაც დამარხა, აქედგან წარმოსდგა ქვეყნის სახელი. ჩვენი დედა მიწა, აქვე არს სპერი, რომ მოსე სოფირად სწერს (აუმუშხანა), სითგანაც სოლომონ ბრძენს მიჰქონდა ოქრო ვერცხლი იერუსალიმის ტაძრისათვის, ამბობს კალმეთი: წითელის ზღვით გარდმოდიოდნენ პარსთ ზღვაში, იქითგან ტიგრის ეფრატით მოდიოდნე სოფირშიო, მაგრამ შავი ზღვითაც შესაძლებელი იყო, რომ მოსულ იყვნენ; რადგან არგონავტისანთ შემდგომ ხშირად მგზავრობდნენ ფინიკელები ⁊ სხვანი.

«სახელი მეორისა მდინარისა გეონ, ესე გარე მოვლის ყოველსა ქვეყანასა ეთიოპიისასა. [1]) «მესამე ტიგრ ⁊ მეოთხე ესე ევფრატ».

სამოც ⁊ თორმეტ მოთარგმნეთ ებრაულითგან ქუში ეთიოპიად უთარგმნიათ, ძლიერ ჭკუა გასაჭრელია, რომ

1) შესაქმე. ბ.

მოსეს დროს ეგვიპტის მეფეები უფლობდნენ მცირე აზი-აზედ და გეონის ნაპირებზედ, ეთიოპელები დაესახლე-ბინოსთ, როგორც კაპადუკიად კაპადუკნი დაასახლეს და ჯანეთისკენ მეგრები. მისთვის მოსე ეთიოპის ქვეყანას აძლევს მიმდინარებას გეონსა (არაქსსა). ეს მდინარე ფართოდ და ჩქარა რომ მიდის, ამისგან აღებით პირ-ფართე შუბს გეონს ვეტყვით დღესაცა ჩვენ!

ამბობენ მეცნიერნი: ღმერთმან ადამი ბაბილონში დაჰბადა, იქ სადაც შემდგომ ნებროთმან ციხე-გოდოლის კეთება იწყო და გარდმოიყვანა ედემის სამოთხეში და დაად-გინა! 1) თუ დაეცვათ, ღვთის ბრძანება, არ ეჭამათ იმ შლი-ლის ხილისაგან, მეორედ მოსვლამდის განმრავლდებოდნენ თავიანთ მოდგმით და შემდგომ სულით და ხორცით მი-ძინებულნი გარდაიცვლებოდენ ზეცას სასუფეველში. გარ-ნა რა შესცდა, გამოიდევნა იმ უკვდავების სამოთხიდამ და დაესახლა ჩვენს სფერში: იქ შეეძინა პირმშო მე კაენი და შემდგომ აბელი, ერთი იყო გლეხი (მიწისმხვნელი) მეორე მეცხვარე, ამათ ერთ დღეს შესწირეს ღმერთს მსხვერპლი თავიანთ მონგარითგან, კაენმან ჯინახული და აბელმან ვერძი, კაენისა კვამლად დახჩოლდა არ მიიღო ღმერთმან და აბელისა კი მიიღო ბრწყინვალე ნათლად, ამის გამო შური ჩაიგდო გულში კაენმან თავის ძმას აბელს ზედ, ერთ დღეს გაიტყუილა მინდორში ეცა, უკეცრად

1) Geografia universale MDCCXCI in venetia 193 p.

და მოჰკლა თავის ძმა აბელი! ამისთვის დასწყევლა ღმერთმან კაენი, სიკვდილამდის სინიდის დატანჯული უნდა ყოფილიყო და ვინც იმას მოჰკლამდა შვიდ შურის ძიებას დახსნიდა, დარღვევდა! ა. შურის ძიება იყო, რომ უვარგისი მდარე იყო მისს შესაწირავი და არცარა კარგის გულით სწირევდა! ბ. ბოროტ-მოყვარული იყო, შურიანი და თვალ-ხარბი გ. ბარბაროსულის მზაკრობით დედ-მამის უცოდნელად დაიტყუილა და მოჰკლა. დ. არც ღვთისა შეიშინა და არც მიხედა სინიდისის მხილებასა; კაცობრიობითგან გარე გასულმან მოჰკლა თავისი ღვიძლი ძმა და არა სხვა! ე. რომ მშობელნი აღავსო გამოუთქმელის მწუხარებითა. ვ. იქამდის დაჰბნელებოდა გული სიბოროტით, რომ ღვთის კითხვა: სადარის შენი ძმაო? შეურაცხჰყო, არ ვიციობაში მისცა თავი, იმისი მცველი და დარაჯი ხომ არა ვარო! ზ. შურის ძიებაც ის იყო, რომ ისმინა ღვთისაგან თავის ცოდვის გარდასახადი და არა მოიქცა, არ შეინანა: არამედ იკისრა რისხვა და განეშორა მშობელთა ნაიდს და იქ გამრავლდა თავისი ბოროტის მოდგმითა!

ადამს აბელის მაგიერ შეეძინა ძე სეითი, ამ სახელს ფილონ ებრაილი სთარგმნის მოწყვედლად, ხოლო ქართულად უფრო შვენიერად გამოდის, ზეითი და წვეთი ღვთისა კურთხევისა, რომ მისგან განმრავლდა ღვთის მსახური ერი. ადამს თუმც მრავალი შვილები ჰყავდა, გარნა არ იყვნენ ჩინებულნი აბელისა და სეთისავით, მამა

ადამის-მსგავსნი. რომ ღირსნი ყოფილიყვნენ მისი მემკვიდრობისა: მით მოსცა ადამის ყოველს შთამომავალს არ იხსენიებს, არამედ მოკლედ მხოლოდ ათ თავობასა წყალრღვნამდის, რომელიც შესანიშნი იყვნენ და გამოსადეგნი თავის მოთხრობისა!

სწერს ხოსებ გბრძნელი: საწყერო, საწონ სასწორი და ფული კაენისგან განწესდა. კაენის შვილმა ენოსმან შემოიღო კალამი, წერილი. მიწის ზომელობა და ნემსიოწერვა კითხვაზედ ეჭვი არ არის. «წინასწარმეტყველსა მათვის მეშვიდემან ადამისგან ენუქ და თქვა: აჰა ესე რო მოვალს უფალი ბევრეულითა წმიდათა მისთათა, ყოფად სასჯელისა ყოვლისათვისვე და მხილებად ყოველთა უღმრთოთა მათ, ყოველთათვის საქმეთა უღმრთოებისა მათისათა, რომელ უსჯულოებდეს». [1]) წინასწარმეტყველი წერილით იქმნება და არა თუ სიტყვითა მარტო. წერილით დანაშთენს წინასწარმეტყველობა ჰქვიან და ზეპირად გარდმონაცემს მამა პაპით, დავერება. ქრისტეს მოსვლა ადამითგანვე დაკვდრებოდათ კაცთა, ვიდრე წარმართთაც იცოდნენ ბუნდად ზეწარ-ქვეშ, მის გამო ყოველ გმირ-ნიჭიერი ამღერთებდნენ. გარნა ებრაელებს წინასწარმეტყველნი მას ცხადად სწერდენ და ჰქადაგებდნენ, ამ ნაირი მიმართულება აქვს ენუქის წინასწარმეტყველებასაც!

ვიცით დაბადებითგან, რომ ლამექის შვილმან ერთმან

[1]) იუდა მოციქ. კათოლიკ. ა. 14. გ.

იობალმა შემოიღო გარავი და მეორე იობელმან მოლექსობა და საკრავები, მესამე თობელმან რკინა სპილენძის მჭედლობა და ვსე მისმა ნოემამ ქსოვის მქსოველობა, ქა-ლად ამბობს იოსები: «წყალ-რღვნის წინად კაცთაგან ციუ-რი სხეულების მნათობთ მოქცევის მოსაზრულობა დამ-თენილი იყო ორს სვეტზედა, მათგანმა ერთმან ჩვენს დრომ-დისაც მოაღწია».

გამოცდილებით ვიცით და დღე ყოველ თვალითაც ვხედამთ, რომ სორციელი სწავლა, მეცნიერება სიადვილე-თავის-უფლებას ავრცელებს საზოგადოებაში, თავის უფ-ლება თვით-მჯობლობას ჰბადამს კაცის სრწნილს უძლურს ბუნებაში, რომლითაც ადვილად ირყვნება კაცობრიობა, ჰკარგავს ყოველ მაღლ ღირს ნიჭიერებას და უკანასკნელ-ქცევა; აგრე მოსვლიათ ეგვიპტელთა, ბერძნებსა, რომაელთა და სხვათაც.

«და იყო რაჟამს იწყეს კაცთა განმრავლებად ქვეყა-ნასა ზედა და ასულნი იშვნეს მათდა, ხოლო იხილ-ეს ძეთა ღვთისათა ასულნი კაცთანი, რამეთუ შვენიერ-არიან, მიიყვანნეს თავთა თვისთა ცოლად ყოველთაგან, რომელნი გამოირჩივნეს... და შემდგომად ამისა ვითარცა შევიდოდეს ძენი ღვთისანი ასულთა მიმართ კაცთასა და შობდეს თავთა თვისთად, იგინი იყვნენ გმირნი საუკუ-ნითგან კაცნი სახელოვანნი». შესაქ. ვ.

ჭკვა გასაკვირველია, ღმერთის დაუმალოს სეთის ჩამო-მავლობისათვის თავითგანვე, არ დამზახლებულ-იყვნენ

კაენის ჩამომავალთან: როცა არ იყვნენ განმრავლებულნი, და შორებულ-იყვნენ საზღვრებით ერთ-მეორისაგან და ერთობაც ჰქონოდათ თავიანთ სჯულ-კანონის დაცვაზედა, მით ადგენდნენ ცალკე ღვთის მსახურის ერობასა, რომლის ჯამრაც იწოდნენ ძედ ღვთისა; გარნა რა განმრავლდნენ ორნივე ჩამომავლობით, დაუახლოვდნენ ერთი ერთს მოსაზღვრობითა, ცხოვრებითა და აღებ მიმცემლობითა! ამისთანა პოლიტიკური დაახლოებანი თავს თვისით რომ არა ვითარ ვნებას არ მოუტანდნენ კაცობრიობასა; სარგებლობის მეტსა, უეცად სხვა მახლობელი დამქცევ ამკლები მიზეზი წარმოსდგა შუათგან, შემგიზგიზებელ შემაგულიანებლად პირველსავით! როგორც კაის მედიდურების მოყვარულობით წარმოსდგა ღთის ბრძანების გარდამავლობა, ისე აქაც გაკრანით ქალის შვილების შვენიერებით, იქამდის აღიტაცა ხეთიანთ ასალ-თავკობის მოტრფიალეთა უმაწვილ კაცობა, რომ აღარ მისხედეს სჯულ კანონს, არც თავიანთ უმფროსთ დარიგებასა და არცარა მომავალ უბედურ ხვედრსა, არამედ აღირჩიეს მათ ქალიშვილებთან, რომლითაც დაირღვა შუა ყოფილი ზღუდე კეთილთა და ბოროტ ჩამომავლობათა და გარდაიშალა წინ ფართოობის სარბევი გასარყვნელად კეთილ-შობილის ტომისა, უხვ-მოსავლიანობა და დღეგრძელობაც ხომ უფრო აშორებდა მათგან ღვთის უშიშრობასა, ამისთანა უკურნებელი გახრწნა გარყვნილების შედეგი იყო, უეჭველად ღვთის რისხვა, რომ მოსპობილ-იყვნენ ერთიან წყალრღვნით!

ამ გვარი აღრიცხვისაგან ამბობს მოსე, ჩამოვიდა უზ-მირესი თავობა დიდ-ტანნი, მოტლექნილნი, მკალ-მსხვილ-ნი და მეტად ძალ-ღონიერნი: თავიანთ ჭკუვა ცნებას, ძალ ღონესა ხმარობდნენ ღვთიურ და კაცობრიულ სჯულ-კანონის გარდამავლობა-ზედა, არც თვისი იცოდნენ, აღარც ნათესავი და არც არა სხვა რი რასა სწერს ასურ-ლუკიანო ფილოსოფოსი: «პირველნი კაცნი იყვნენ მე-ტად გლისპნი, სჯულის წინამდეგ ავკაცობაში დახე-ლოვნებულნი, არ დგებოდნენ ფიცს ზედა, არ წყნარე-ლობდნენ სტუმართა, არც იკითხავდნენ უცხოთა და არცა რა ვის გაჭირვებულთ მიინდობდნენ; მისთვის მოა-წია მათზედ საშინელმა უბედურებამან, მიწითგან ამო-სვლა წყალი უზომო სიდიდითა, ციდგანაც ჩამოდიოდა შეუღებელი წვიმა და მეტად ამაღლდა ზღვა მიწის გუნდს-ზედა, ვიდრე ყოველი ფერი წარღვნა წალეკაო».

წყალ-რღვნის ას-წლის წინად უბრძანა ღმერთმან მო-სეს, აღეგო ოთხ-კუთხი კიდობანი ძელთაგან 300 მხა-რის სიგრძით 50, მხარის განით და 30 მხარის სიმაღლით. შიდ სამ სართულად გამართული, რომ ქვეყანას უნდა წაერღვნა, და თვითან თავის სახლობით ყოველ-გვარის ცხოველ მფრინველებიანად იქ შეეფარა თავი წყალ-რღვნისაგან მოსარჩენლად. ეს ღვთის ბრძანება რა მიიღო ნოემ, იწყო შენება იმ კი-დობნისა, სადაც ამუშავებდა ისევ იმ უღვთო კაცთა, მუდამ ასწავლიდა უქადაგებდა მომავალს ღვთის რისხვას,

მაგრამ იმათ სრული არ შეესმათ: ამბობენ მეცნიერნი, რო-ცა ძელების შესაწყობლად სცემდნენ ხურონი ურო ნა-ჯახთა, მათი ხმაურობა საშინელის ჭექა ქუხილივით მრთელ ქვეყნის ოთხ-კუთხედ განისმოდა, რომ ჰბებ ეგრ-მნოსი ლეთის მოწყალება და მოქნანათ თავიანთ ურთიერთმა, მაგრამ ყურადღება სრული არავინ არ მიაქციათ!

კიდევ წყალ-რღვნის ერთი კვირის წინ განუცხადა ღმერთმან ნოეს, შემოყვანა ყოველი ცხოველთაგან ხმელეთის თუ ცისა შვიდ შვიდი შინაურნი და ორ-ორი გარეულნი მხეცნი ნადირნი და მფრინველნი, არც ამ ცხოველთ გონიერებას მიჰბაძეს ავ-კაცთა, რა შევიდა ყოველი ქვე-მძრომი. მწერი, მხეც-ნადირნი, პირუ-ტყვნი და მფრინველნი. შევიდა ნოეც თავის სამის შვილებით, ცოლით და თავისა სამის სძლეებით, სწერს ფილონ ებრაელი: «ნოემ თავისთან კიდობანში შეიტანა ადამის გვამსა ხორცსემელი ტურობიანადო». აგ-რეთვე ამბობენ სწავლულნი, ვითამ შესულ იყვნენ ნოეს-თან, კიდობნის მკეთებელი თავის ცოლშვილით და მისა მსახლები ყოველი მისიანებითა, რომ მოსე არ აცხა-დებს! თუ მივიღოთ წინააღმდეგი არ იქმნება მართლ-მსაჯულობისა; რადგან ისრაელთ ეგვიპტითგან გამოს-ვლისა წითელ ზღვაში მრავალნი ეგვიპტელთ მსახურ მოახლენი გამოჰყვნენ და არ დაიღუპნენ ფარაონივით! ერთის დაქცევისა, რახან შეძამანა რა თუ მარტო თა-ვის სახლეულებ დაიცვა! არამედ თავის ნათესავნიც

ცა! აგრეთვე ქასანელებში, განაოხნელნი თავის მოსა-წყლებით გარდარჩნენ გაწყვეტისაგან. [1])

შესანიშნია რომ ქალდეველნიც ადამითგან წყალ-რღვნისამდის მოსეს აღწერის ნაირად ათ თავობას წინარე-ლობენ, რომ ჩვენის 72. მთარგმნელთ ანგარიშით 2262. წელი არის. ხოლო ქალდეველნი ათ თავობას 120. წყო-ბად ჰყოფენ, თვითოეული წყობას მათის აზრით შეი-ცავს 3600, წელსა, რომელთაც ნახევარ მილიონ წლამ-დის გამოჰყავან წყალ-რღვნა.

«ხოლო ნოე იყო ექვსასის წელთა და წყალ-რღვნისა იყო ქვეყანასა ზედა. ამას დღესა შინა გამოეცხნეს წყა-რონი უფსკრულისანი და სარქმელნი ცისანი განეხსნეს და იქმნა წვიმა ქვეყანასა ზედა და იტაცებოდა კიდობანი წყალთა ზედა, ათ-ხუთმეტ წყრთა ზედა კერძო ამაღლდა წყალი და დაჰფარა ყოველნი მთანი და მოკუდა ყოველი ხორცი მოძრავი ქვეყანასა ზედა მფრინველნი, პირუტ-ყვნი, მხეცნი და ყოველი ქვე-წარმავალი და ყოველი კაცი». [2])

უფრო შესანიშნია ბეროსო (ბიროსი, ბერო) ქალდე-ველის აღწერა: «კრონოსმან უთხრა იმას (ქსისუთროს, ნოეს) მძინარეს სიზმარში ცხადად, მე 15. დღეს დესიოს (დეი-

---

[1]) ნოემ თავის ცოლშვილთ გარდა შეიყვანა თავის ქალი-შვილი, ნავის ამშენებელი ცოლშვილითა და მის მეგობრებითა; ევსებიო და სხვანი.

[2]) დაბად. ზ. კა. კბ. გ.

ნობის) წყალ-რღვნით მოსპობა კაცთა: ყოველნი პირველნი, საშვალო და ბოლო მატიანენი, უბრძანოს შეინახონ სპარელთ, მზის ქალაქში (სპერის დედა ქალაქს). კიდობანი ააშენოს და შევიდეს შიდ თავისი ნათესავებით და მოყვარე მეგობრებით, შეიტანოს, შეილაგოს სარჩო-სასმელი, თან შეიყვანოს მხეცნი, ოთხ-ფეხნი და მფრინველნი და ყოველის საზრდელითა მზად იყოს ზღვაში გასამგზავრებლად! შეჰკითხა სითკენ უნდა ემგზავრა? გარნა პასუხად მიიღო: ღმერთებთან ელოცათ, რომ კარგი საქმე მოსვლოდათ კაცთა; თვალყურიანად ყოფილიყო, არ შეეშალა შენებაში კიდობნის გეგმი, რომლის სიგრძე იყო 15. უტევანი და სიგან 2. მოამზადა მოაწყო ისე სრულიად, როგორც ჰბრძანებოდა! ცოლშვილი და მოყვარე მეგობრები შიდ შეასხა»!

«რა იქმნა წყალ-რღვნა, განავლინა ქსისუთრამ რაღაც მფრინველი, რომ ვერ იპოვნა საზრდო და ვერც ფეხის მოსაკიდი ადგილი, უკუ მობრუნდა და შეიყვანა კიდობანში, რამდენიმე დღის მერმე განაფრინა სხვა მფრინველნიც და ისინიც უკან შემობრუნდნენ, კლანჭები ტალახში ჰქონდათ გასვრილი: კვალად მესამედაც გაუშვა მფრინველი და უკან აღარ შემოქცეულან, მაშინ სცნა დედამიწის გაშრობა, გაალო ერთი მხარი ჭერისა და ნახა გამდგარ იყო კიდობანი ერთს მთას ზედა; გამოვიდა ცოლშვილით ერთის ასულითურთ და ნავის მაშენებლითა, დავარდა დედა მიწაზედ თაყვანის საცემლად, აღაგო ბო-

მოხი და შესწირა მსხვერპლი ღმერთებსა! შემდგომ გაუჩინარდა თავისითან გასულებითა! ვინც არ გაჰყვნენ მაშინვე ნავითგან, შემდგომ გამოვიდნენ, ეძებდნენ და უძახდნენ სახელადობრ, მაგრამ ვეღარ სად ნახეს ქსისუთრა! მხოლოდ ხმა მოესმათ ცისაგან: ასე არის ღმერთების ბრძანება, წასულ იყვნენ სპარელთ ქალაქად, მოთხრად ამოეღოთ მატიანენი და გარდაეცათ კაცთათვის! ის ადგილიც სასომხეთო არის». [1])

შ ე ს წ ა ვ ლ ა.

1. მეცნიერნი ამბობენ ადამ ევა სამოთხეში სრულ ცოტა ხანს დაშთაო, ზოგნი 6 დღეს ან 8 დღეს ჰგონებენ; ზოგი 40, დღეს და ზოგნიცა სხვა და სხვა აზრისა არიან, შეიძლება ვსთქვათ, რომ 33. წელი დაშთენილი-ყვნენ, რა ხანიც დაჰყო იესო ქრისტემ ამ ქვეყანაზედა, და თუ მრავალი წელნი მივაწეროთ არ შევსცთებით; რადგან იმ უცოდველ ცხოვრებაში ეგრედ დამტკბარიყნენ, რომ ერთ დღედ არც კი მიაჩნდათ ათასი წლები?

2. ამბობენ სინკელო და სხვანი, რომ ღმერთმან ადამი ისეთი დიდის ტანისა დაჰბადა, რომ ფეხზედ დადგომისა ცას შესწვდა; ვიდრე ანგელოზნიცა გაჰკვირდნენო, მერმე ხელი დაადვა თავზედ ადამს და დაამდაბლა ათასი მხრის სიმაღლე დაშთაო: სხვანი ამბობენ სამასი

[1]) ევსების კრონიკონის ა. ტომ. დამზადება სახარებისა თ. 12. გ.

მსარისაო! ამ-გვარივე ყოფილან წყალ-რღვნის დევ-გმირნი, რომელთ დროსაც მოხდა წყალ-რღვნა!

3. უწინდელი ქვეყნის მდებარეობა. შეიძლება ვსთქვათ მომზადებული-იყო ეგრედ, რომ სამოთხის ოთხს მდინარეთაგან მოირწყვებოდა ყოველი მხარე ქვეყნისა, მაშინ ოკიანეს მეტი ზღვის ტოტი არ იყო. შემოსული ხმელეთის გულში არსად; ვარნა რა წაიყვანა, შეცვალა საგრძნობად პირი (ფორმა) გუნდი იქამდის, რომ ამოსკდნენ ბევრგან წყარო წყლები. ჭაობნარი, ტბორე ჯამჯიმნი და ტბები, რომელთაგან შესდგნენ მდინარენი და ამათგან ხმელეთა შუა ზღვა, შავი ზღვა, მეოტისა, კასპისა, ბალთიკისა, გაჭრილიყეს სრუტები შეუერთდნენ ოკიანეს და იქმნენ კანონიერ ზღვებად ესრეთი დიდ-რუანი ტბანი, ხოლო სამოთხის მდინარენიც დაშთნენ სამარადისო სახსოვრად და მასთან სამოთხის ნაადგილევი ღვთის უზომო კაცთ მოყვარებასა.

4. გეოლოგნი წყალ-რღვნას ზოგნი ქვეყნის ერთ-მხარედ ამბობენ და არა მრთელ ქვეყანაზედა! ზოგნიც დალუქისავით ცდილობენ დაამტკიცონ, ვითამ ეგრეთი საზარელი ცვლილება მოუხდინოს წყალრღვნას, რომ აწინდელი მთის წვერები, მაშინდელი კუნძულნი, იყვნენ და ახლანდელნი კუნძულნი უწინდელი მთები: ერთის სიტყვით ზღვა ხმელეთი და ხმელეთი ზღვად ყოფილიყოს! რადგან ამბობენ: კლდოვან მთის წვერებზედ არა-ვითარი ზღვის ცხოველი არ მოიძევა: მთის კალთების გვერდოს

ქთ კირის გორები არიან ადრინდელი ზღვის ხარათისაგან შემდგარი: აგრეთვე ადამიანის ძვლები არსად, არა ჰსჩანს, რომ თავითგანვე მიწაში (ახლანდელ ზღვებში) უმარხიათ, გაქვავებული ხეები და ცხოველების საოცარი ძვლები მრავალი მოიძევა ხმელეთითგან ზღვაში (აწინდელ ხმელეთზედ) შემოტანილიო!

კარგი მაგრამ მოსყეს აღწერილ ედემის სამოთხის ნაადგილევს და მის ოთხ მდინარეთა ეფრატს, ტიგრის, ფისონს და გეონს რა ვუთხრათ, რომელსაც თვალ წინ გვაჩენებს, რომელნიც დაცულ არიან მოწმად ღთიურის საკვირველებისა? ა. უნდა ვიცოდეთ, რომ საქვეყნო იყო წყალ-რღვნა 15. წყრთა (მხარი) შევლო წყალმან უმაღლესი მთის წვერებ ზემოდ, რომლით მოიშთო ყოველი სულდგმული კაცით უკანასკნელი ცხოველამდის; წაირღვნა სამოთხე და ბევრგან ხევ-დელე, გორა, ბორცვ სერები გაჩნდნენ, მით ყოველგან ცხადად სჩანს, ზომიერად მოხდენილი ცვლილება და არა თუ საფუძვლიან შერყევა დედა მიწის გუნდის ზღვა ხმელეთად და ხმელეთი ზღვად! უნდა ვსთქვათ: ბ. ადრინდელი ზღვის ხასიათებითგან შემდგარი კარის გორები, რომელნიც ჰგონია, ყოველგან მოიძევა, სად დარჩა მისთანანი. ზღვისაგან უფრო ხმელეთს ეკუთვნიან, რადგან ბევრგან წყობ წყობად შენგვრეულ არიან ხმელეთიერ ცხოველთა და მცენარ ნერგეულთ ნაშთნი. გ. იმ დევ გმირულ ცხოველთ ყოფილ ძვლებსა და გაქვავებულ ხე ნერგთა, სწავლულთ

დიდი ნაწილი ქვეყნის დაარსების ექვს დღეში გაჩენით და გარდასულ ცხოველთა აწერს. და თუ მივიღოთ წყალ-რღვნის დრო ის ცხოველთა მკლებად და მცენარებად, მა-შინ უთუოდ ეს უნდა ვსთქვათ, რომ წყალ-რღვნის წინად მკვდართა სწვამდნენ, როცა განმრავლდნენ ქვერის სი-წმინდისათვის, არა თუ ასალთა; არამედ ძველ მიცვალე-ბულთა სასაფლაოთაც ეგრეთი ძალა ღონე დააყენეს!

~~~~~

III.

ნოეს და მისი შვილების ჩამომავალთ ადგილთ-სად-გომთ ახსნა.

ნოე 600 წლისა იყო, რომ შევიდა კიდობანში 27, გიორგობისა და სრულ ერთ წელს დაშთა და მერმე გამო-ვიდა კიდობნითგან და გამრავლდა თავის ჩამომავლობით ქვეყანაზედა. წარმართნი ნოეს, კრონოს, სატურნოს უძ-ახდნენ, ქალდეველნი ქსისუთრასა, მის შვილთ სემს, ზრუნას, დიოს და პლუტონს უწოდნენ, ქამს ზოგნი დიოსს, იოვის, იუპიტერს. ამონს და არმაზს უწოდებ-დნენ. იაფეთს პოსიდონს და ნეპტონს უწოდნენ. ნოემ ისცხოვრა ჩვენს ჯავახეთს და მის შვილის შვილნი გან-მრავლდნენ პირველად კავკასიაში და მის მახლობლადი. ამას ამტკიცებს ადგილებრივი სახელ-წოდებანი. სომხეთ ხუცესი სამოელი სწერს: ნოეს ცოლს ნოემზარა ერქვაო,
~~~~~

ნემზარა სოფელი ახალ-ქალაქის მახლობლად არის. სჩანს იქ უცხოვრია პირველშივე ნოეს, იქვე დაუსაფლავებია თავის ცოლი, რომლის გამოც დაშთენია მისი სახელ-წოდებაჲ, შემდგომ გარდასულა აბასტუმნისაკენ, იქ უცხოვრია თავის შვილს იაფეთთან და იქვე დასაფლავებულა სიკვდილის შემდგომ, რომლისათვის სწოდებია ადგილს, ზადენ გორა (სატურნოს გორა); შემდგომ კერპი აუმართიათ ზადენისა და უმსახურიათ ჩვენ წარმართ წინაპართა. ზადენ-გორის მახლობლად არის საბუზარა, სადაც უცხოვრიათ კერპის მღვდლებსა.

აქედგან სჩანს, რომ პირველჯერ ვაზი სამესხეთოში გააშენა ნოემ, დაწურა მაჭარი, სვა და დათვრა, ამის გამო დღემდის დაშთა ჩვენში ღვინის სახელი ნუნუა და სომალდისა ნავი, რომელიც ხმარებულია იაფეთის ტომებში ბევრგან. სემს უცხოვრია არარატისკენ, მით სწოდებია მის სადგომს სემის მთა; აქედგან წარმომდგარია ადგილებრი წოდება სომხეთი, სადაც გამრავლებულან მისი შთამომავალნი. სემის პირველი შვილი ელამი გამრავლდა სპარსეთისკენ, მეორე-ასური-ასურეთისკენ. მესამე არფაქსად მასისიდგან სპერამდის არფაქსადის შვილის სალასაგან იშობა ებერი, მამა მთავარი ებრაელთა, ამის სადგომს ეწოდა იბერ-ხევი (იმერხევი). ეს ებერი თავის შთამომავლობით იქამდის გამრავლდა, რომ ჩვენ არტაანამდის მოაწია. არტანის ნაქალაქევ ურიის სოფელში დაბადებულა თარსა მისი შვილი აბრაამითურთ და

აქეთგან არის აბრამი წასული ღვთის ბრძანებით პალეს-
ტინისაკენ, რა ცნობებიც ქვეყნის დაარსებაზედ და წყალ-
რღვნაზედ გაუტანია ჩვენის ქვეყნითგან, ის ცნობები
შემდგომ დაუწერია მოსეს სამღთო წერილად. ამ ურიის
სახელი [1]) ჩვენის დაბადების და სომხურის მთარგმნელთ
ერთს სოფლად აღუწერია და მეორეს ქვეყნად ქალდეველ-
თა. მეოთხე შვილს არამს შუა მდინარისაკენ უცხოვრია,
მით ყოველნი ქვეყნის ტომნი სომხითს არამენიას უძა-
ხიან. მეხუთე შვილს ლუდს ლიდიად უცხოვრია, მეექვსე
შვილს ტარბანს კავკასის მთათ აღმოსავლეთით კასპიის
ზღვის პირას უცხოვრია, მით სწოდებიან დარბანდი,
ულუმპიადორ თვითოსოფოსი სწერს, რომ ტარბანმა
ტაროსს იცხოვრა და იქვე განმრავლდა თავის შვილებითა,
როცა ამის შვილები არ დადგნენ ერთად და გაიყარნენ,
უწოდა მათ ცრუნი: მის გამო ადგილსაც ცრონი ეწო-
დაო, შეიძლება მერმე აქეთ გარდმოსულიყოს.

ქამს უცხოვრია კახეთისაკენ, მით სწოდებიან მის სად-
გომს უტი (უნდი, უსანდომო.) მისი ზნე წამხდრობი-
სათვის, ქამის ძე ხუსმან იცხოვრა არცახში, მით მის
სადგომს ეწოდა ქუსტი: აქეთგან არიან ჩვენი კავკასიის
ქუშები (ქისტები). ხუსის ძემ ნებროთმან იცხოვრა
ჩვენ მცხეთის მახლობლად, მით ეწოდა ადგილს არმაზი.

---

[1]) Martmrpue erat ante thare patreni suum in terra naivitatis suae in ur chaldecrum. XI. 28—31.

ნებროთის ძმებს სჯას [1]) უცხოვრია ჩვენი ხეობის სა-
ვანიხევს და ქვლას, აწყვერის მახლობლად კოპამის გვერ-
თიდ კლდაზსა. ქამის მეორე ძეს ქანანს უცხოვრია ჩვენ
გატეხილ ხიდთან თბილისის ქვემოდ, მით სწოდების
ხუნანი. ქანანის ძეს ქმტურას ჩვენი აჭარის ქედას უც-
ხოვრია. ჩვენ ქვეყანას დაბადებულ ნებროთის შვილებს
ორჯმენის ასულის ილარასაგან ჰრქმევია ერთს დიდით,
მით სწოდების მის სადგომს ლეკეთში დიდო, და მეო-
რეს ტანტალო, ამასაც ჩვენს აჭარას უცხოვრია: მით
დარქმევია ადგილ სადგომს დანდალო. ამათი დედა სადაც
მომკვდარა აფხაზეთისკენ და დასაფლავებულია სწოდების
ილორი.

იაფეთს უცხოვრია პირველად წყალ თბილისაკენ, მით მის
სადგომს დარქმევია აბათ-ხევი (იაფეთ-ხევი). მერმე ოცხეს
ჯარდასულა იქავ, მით სწოდების დაბას აბასტუმანი (ია-
ფეთუბანი). იაფეთს ჰყოლია ხ. შვილი, ა. გამერს უც-
ხოვრია ჯავახეთისკენ, მით მის სადგომს დარქმევია
გომარეთი; რადგან სწერს იოსებ ებრაელი, გამერს პირ-
ველად გომარი ერქვაო, საცა გამრავლებულა მისი ნათე-
სავი სწოდების გუმრი (კიმერელთ სავანე). გომარის ძეს
ასკანას უცხოვრია ჩვენი გურიისკენ, მის ძმას რიფათს
ჩილდიროს რაბათში. თორგომს (თარგამოს) ჩვენი
კლარჯეთის თოლგომს, ბ. მაგოგს უცხოვრია, როგორც

---

[1]) სავას შემოლებულია კლდეში გამოქვაბულ, რომლით
ეწოდა სავანე.

სწერს ბოშარი პლინისაგან და სტრაბონისაგან მოხსენე-
ბული გუგარში ე. ი. ჯავახეთს და მიდამოებს მისსა-
მაზღვრის მოდგმა არიან რუსეთის თათრები და სათათრე-
თის ქვემოური მანნური და მოლოლები. ზოგნი ამათა-
გან ამობებენ კელტებისაცა. გ. მადაისაგან არიან მიდები.
დ. თირასისაგან ლაზისტნის მოსაზღვრე თრაკიელნი და
ტნესდელი მდინარის გაყოლება მცხოვრებნი. ე. ავანისა-
გან არიან იონელნი, ელისასაგან ელინები, თარსისაგან
რომელმანც დააფუძნა ტარსონი არიან კილიკელები, კი-
ტიმისაგან ჰელასგელნი და დოდამისაგან ეპირს დოდო-
ნელნი. ვ. თუბალისაგან არიან ტიბარენები პონტოდ და
კლიქიად. თუბალის პირველ სადგომს ეწოდა თბილისი
(თობალისი), ამას 9 შვილი ჰყავდა: ა. თემისი, რომელიც
დადგა კავკასიის მთებ-შუა, მით მის სადგომს ეწოდა
თემი, ეს სახელოვანი იყო რიგ კანონებით. ბ. ორიონი
დადგა იორის მდინარით შუა, მით ამისი, ეს სახელი
დაშთათ მდინართა, გ. მანგო, ამან იცხოვრა წალკის
მხარეს, მით ეწოდა დაბას მანგლისი, ამის შემოღებუ-
ლით მანგალი. დ. ურბანო, ამის სადგომს ეწოდა ურბა-
ნის, ამან შემოიღო სამოქალაქო წყობილება, მით ეწოდა
თვითოეულ განყოფილებას უბანი. ე. უბო, ამის სად-
გომს ეწოდა უბისი. ვ. ბოლნო, ამის საბინაოსაც ეწო-
და ბოლნისი. ზ. დომანო, ამის სადგომს ეწოდა დმანისი.
ჱ. რუო, ამის დაბას ეწოდა რუისი, ამან იწყო პირ-
ველად რუსხმულის ხმარება, მით ეწოდა ამის სახელზედ

რუ. თ. მოსოხი, დაესახლა ახალციხის მახლობლად აღმოსავლით, მით ეწოდა ადგილ სადგომს მესხი. ამას ჰყავდა თერთმეტი შვილი ა. რუსო, რომელიც დადგა მამის მახლობლად, მით ეწოდა მის სამყოფს რუსთავი. ამან მოაკვდინა მამა მისი, მით საღმთო წერილი იხსენიებს როსმოსოხად მოსოქს, ამის ჩინებულობით. მოსოქის ჩამომვლად ამბობენ მწერალნი მოსკოველებსა. მაშ რუსებიც ამ რუსოსაგან უნდა იყვნენ. ბ. ჩიხორი, ეს დადგა ასპინძის ზემოდ ჩიხორისს—ამან შემოიღო საომარი სამაგრე, მით ეწოდა ჯიხური. გ. გოგი, ეს დადგა ჯავახეთის, მით ეწოდა ამის სამყოფს გოგია. ეს სამხედრო ვარჯიშობით ისე გაძლიერდა, რომ ნებროთი გასდევნა კავკასითგან და იუფლა კავკასის მცხოვრებლებზედ, მის გამო ეზეკიელი მაგოგებს იხსენიებს გოგ მაგოგებად მ. ი. მათ მოთავედ. ლჱ. ამისგან ეწოდა ჯავახეთის გუგარი, შემდგომ გოგია გიორგიად გარდაკეთდა: მით მრავალი ტომნი დღესაც საქართველოს გიორგიად უწოდებენ. დ. საქრო! დაესახლა საქრისს (აწყურს). ე. ტატანო, ახალციხის მახლობლად ტატანისს დაესახლა, ეს იყო ვარსკულავთ მისანი, მით მცდარ მნათთ ეწოდა ტატანი. ვ. სხვილო, სხვირსს დადგა. ზ. ლებო, ხერთვისის ხეობის შეყოლება ვარძიის მხარეს დადგა, მით ეწოდა ლებისი, ეს იყო მეტად ხელოვნებ ძლიერი, მისგამო სილას ლები ეწოდა. ჱ. თუხარის (არტანუჯ) დადგა. თ. ასო, ახიზსა, ი. სულო, სულესსა შავშეთისკენა და ია.

მოროხოზს დაბინავდა. ეს საშინელი მეომარი ყოფი-ლა, ამისთვის დასდებია წოდება მეტად აქოთავებულ აყ-რილ დაყრილ ნივთთა მოროხილ! მოსოქისაგან ეწოდა მცირე კავკასიის მთებს ყარსიდგან გაყოლება კაპადუკიამ-დის დ̃ ტავრის მთამდის მესხეთის მთები, ეხებიო ქო-ლიკიელებსაც მესხების განაყოფად ამბობს.

ნოეს ამ სამ შვილთ გარდა ჰყავდა ვაჟი ოსრი დ̃ ასული ისირი, ერთმან იცხოვრა გურიას, მით მის სად-გომს ოსირო ეწოდა, შემდგომ არიანებმა უწოდეს ოზ-ურგეთი (ოსურგეთი), მეორემ ახალციხის წნისს იც-ხოვრა. ესენი სიმშვენიერისათვის გაღმერთეს ეგვიპტე-ლებმან შემდგომ. ამბობენ მეცნიერნი: ქამის მე ქანანმან იწყო მკურნალობაო, გარნა საზოგადოდ მიღებულია უფ-რო მანეთონის დ̃ დიოდორ სიცილიელის აზრი, რომ სატურნოს ასულმა ისისმა შემოიღო მკურნალობა პირ-ველად წყალრღვნის შემდგომად. ბერძენნი კი აპოლონს აწერენ მკურნალობასა, თქმა არის, დედისაგან ნასწავლი რაც ჰქონდა, ამას უფრო სისრულეში მოუყვანია. მართლა რომ დავაკვირდეთ ასირის სადგომს სოფელს წნისს, ცნო-ბის ლექსითგან წარმომდგარია. მით დაშთა ჩვენში მკურ-ნალობის მრავალნი ცნობანი ზეპირად მცენარეულთა, რომელნიც შეჰკრიბა ჩვენმა მირდატ ევპატორმან შემდ-გომ. ისირს (ვენერას) შვილები იყვნენ აპოლონი დ̃ მი-სი და არტემი, ერთმა იცხოვრა ჯავახეთს, მით მის სად-გომს ეწოდა აბული, რომ შემდგომ ამართეს მისი კერ-

პი ჩვენ წინაპართა, დღესაც ეწოდება იმ ადგილს აბულის-მთა. მეორედ იცხოვრა კლარჯეთს, მისთვის ეწოდა მას სადგომს არტვინი, იქაც ამის კერპს ჰმსახურეს, შემდგომ ჩვენ წინაპართა. აპოლონის მე იყო ლინო კოლხიდელი, განთქმული პოეტობაში, შობილი მგოსნის კალიოპე-ფერისაგან, რომ თებაელნი ყოველ-წლის თავს მის დღე-სასწაულს ასრულებდნენ დიდის აგლა დიდებითა, სტრაბიო, ბერძნის პოეტს თავის მეცხვარულს შაირებში დაუტოე-ბია სახსოვრად მისი შაირი 12. სტრიქონი და 200. სტრიქონიც თქმული ღმთიულს ძლიერებაზედა, ჩაურთვია-თავის შაირებში. პავსანიაც ამბობს: ლინოს გალექსი-ლია არტემის და პოსიდონის ხარითიანთ (მადლებთ) ზედაო.

აგრეთვე უცხოვრიათ სხვა მრავალ გმირთაც ჩვენს საქართველოში, რომელნიც შემდგომ გაუღმერთებიათ ბერძნებსა და სხვათ, როგორც ღვინის კარგად შემმუშა-ვებელ ბახუსს უცხოვრია ბაქოს, ბრძოლაში სახელოვან არისს (მარსს). უცხოვრია არსიანის მთას, მით შეჭე-დილი ჰქვიან დღესაც, სადაც მისი კერპი ყოფილი ამარ-თული! მიწის შემუშავებაში დახელოვნებულს დემეტრს უცხოვრია იმერეთს, მით ჰსწოდებია ადგილს სადემეტ-რო. პალლას, უცხოვრია ჩილდირს, მით მას დარქმევია პალლაკასტიო. ამასაგან იყვნენ პელასგელთ წინაპარნი, ამათმა ერთმა შტომ ერთ ხანს კარინს იცხოვრა, მით ეწოდნენ კარიელნი. დორიას უცხოვრია ჯავახეთის ტო-

რიას, ფოკას ფარავანის ტბის პირს და სხვაც მრავალთ, რომელთ აღწერა მომეტებული იქმნება!

სწერს ულიმპიადორ ფილოსოფოსი: «როცა ზრუანი, ტიტანი (არმაზი) და აპეტო გარდივიდნენ. მამა მათის ქრისტორას ხელმწიფობის შესაკუთრებლად, მაშინ და მათი ჩადგა მათ შუა მაშვალად და შეარიგაო». ეს იმისთვის, რომ ნოემ თავის სიმთვრალეში გაკიცხვისათვის ქამის ჩამომავალ დასწყევლა, ყმად გაუხადა სემის და იაფეთის ჩამომავალთა, მით სიმძულვარე კამუკი და ერთმანერთში ცილობა ბჭობა არ აკლდათ, უნდოდნენ განდგომილების მოსდენა, გარნა ნოეს სიცოცხლისა ვერ ჰბედავდნენ, ნოეს სემი და იაფეთი იქამდის მიაჩნდა, რომ დალოცა პირველად ერთი და მერმე მეორე, მათი პატიოსნებისათვის ამ სიტყვით: «კურთხეულ არს უფალი ღმერთი სემისა და იყოს ქანან ყრმა მონა მისსა. განავრცენ ღმერთმან იაფეთ და დაემკვიდრნენ საყოველთა შინა სემისათა და იქმენინ ყრმა მონა მისსა».

ნოემ წყალრღვნის შემდგომ 350 წელი კიდევ იცოცხლა, იქამდის განმრავლდნენ მისი შთამამავალნი კავკასში, რომ დატევნა აღარ შეიძლებოდა. რა ნოე მოკვდა 950 წლისა, მაშინ მიეცათ ფართო გზა ქამის ჩამომავალთა ყოველ გვარი უწესოების მოხდენისა; მაგრამ სემის და იაფეთის შთამომავალთ გმირებს რას დააკლებდნენ? იმ ხანებში გამოვიდა ხურის ძე ნებროთი მეტად გმირი, ძალ ღონიერი, ხელოვანი მონადირე, ენა პირო-

სანი, მოგვარილი და გამჭრიახი ყოველ სამოქალაქო მმარ-თვაში: ამან მიიზიდა დიდი ნაწილი, ერობა ენა ტკბილობით თავისკენ და მოინდომა გახელმწიფება კავკასიაში; მაგრამ ომ ბრძოლის ატეხის დროს, გოგის მოთავობით სძლიეს სკმელებთან შერთებულთ თუბალის და მოსოხის გმირებ-მან და განსდევნეს კავკასიითგან სრულიად!

ამ შემთხვევაში ბერძნების ზღაპარ (mythe) ორი-ოდე მაგალითით გვიხსნის: «არმაზის ძე ტიტიო, (დიდო) ნაშობი ილარასაგან, როცა სრულ ჰასაკში მოვიდა სარო-ცარის ტანისა იყო, რომ ძირს გაწოლის დროს ცხრა საყანურს დაიჭერდა; ეს კტროვიალა ლეტოვა (ირსს) აპა-ლონის და არტემის დედასა, ჩაავლო ხელი რიდე საყუბე-ურში თუ არა, დაესხნენ მისი შვილები: აპულონი და არტემი დაუშინეს ისარ ბოძლები და მოჭკლეს იქავე» სწერს ნონი! აგრეთვე: «არმაზის ძე, ტანტალო, მისი სიბოროტისათვის დაისაჯა ჯოჯოხეთში მწყურვალებითა»

«ოსიონი იყო განთქმული მონადირე ამხანაგი არ-ტემისა, ეს მოკვლა დაშხამული ორიონზავლისაგანაო». ქართლის ცხოვრება გაჩიანს უწოდებს სანადირო ქალა-ქად, უთუოდ ეს უნდა იყოს ორიონის სანადირო ქა-ლაქი! 1) აქ დიდოს ტროვიალება ირს ზედ, გვაჩვენებს ნებროთის ხმარებულ ლონის ძიებას კავკასიის მხარების დასაჭერად, მისი ძის დიდოს სიკვდილი და მისი ძმის ტანტალოს დასჯა მწყურვალებით ნიშნამს მათ დამარც-

1) დაბად. თ. ია.

ჯებისა და კავკასიითგან განდევნას ურწმუნო ცხელ ქვეყნები-საკენ! აგრეთვე ღრიანკალი ნებროთის წარმომადგენელის და მისი შხამი უკიცრად ატეხილის მისი ომ ბრძოლე-ბისა!

«და იყო მკრასა მათსა აღმოსავლით გამო, პოვეს ველი ქვეყანასა სენაარისას და დაემკვიდრნეს მუნ» 1). გამგზავრდა დამარცხებული ნებროთი თავისთან შეერ-თებულის ერითა ბაღდადის მხარეზე ასურეთისკენ, იქ სენაარს ველზედ იწყო შესანიშნი გოდოლ ციხის აშენე-ბა, სადაც ღმერთს გაეჩინა ადამი თიხის თბისაგან, როგორც დაკვედრება ჰქონდათ 40, წელს მოუნდნენ თურმე მის შენებას, 2) როგორც ამბობს წმიდა ერო-ნიმე 4. მილის სიმაღლეზედ აიტანეს, გარნა მიწის ძრე-ვით, ქარიშხალ გრიგალით და მეხების კვეთებით დაიქცა ის საოცარი ციხე გოდოლი. შეერიათ ენებიც ღვთის რისხვით მათი მედიდურობისა და განიანივნენ ერთიან ტრიალ ქვეყნის თვითეულ მხარეს!

მ. იოანე შავთელი სწერს თამარ დედოფლის ქებაში: «ამაშინდა ნებროთ ჭკვით სამსებროთ, გოდოლი სელ-ჰყო შენებად ველთა. თვით გარდმოიჭრა, სული გაიჭრა სატანჯველთ მისვლდა სასტიკთა ძნელთა. 91. აქ ცხადად აღიარებს ავტორი, რომ გოდოლის დარღვევისავე, გარ-

---

1) ქართლის ცხოვრების 20. გ.

2 სწერენ სინკელო, კედრენო და სხვანი.

ღმოჩეხილა მაღლითგან ნებროთი და მომკვდარა იქავ. მაშა სადამე თუ მივიღოთ, ჰაიკის მოკლული სხვა ვინმე უნდა იყოს მისი ჩამომავალი და არა თვით ნებროთი, როგორც ჰქადიან ჰაოსიანები თავიანთ ისტორიებში!

სწერს აბიდენო: «მოუხდათ უწინდელ კაცთა მაღლონიერებითა და ტან-დიდობით განდგომილება, იქამდის ვიდრე შეურაცხჰყვეს ღმერთები და სივლასჳე სიმდიდრეს მისცეს თავი, იწყეს მეტად მაღალი გოდოლ-ციხის კეთავება, იქ სადაც აწ ბაბილონი ჰქვიან, რა აიტანეს ცამდის, მიაწიეს ღმერთების საზღვრამდის. მაშინ ქართა ღმერთების დახმარებითა შეირყა და დაირღვა ყოველი ხელ საწყობი გლახ კაცთა, დაიქცა ერთიან საფუძვლადმდე და იწოდა ბაბილონად, იქამდის, რომ ერთი პირი ერთი ენა ებადათ, შეერიათ ღმერთების სიმრავლით ენაცა და პირიცა, რომლით დაირღვა მათი ერთობაო» 1).

ამობობენ ძველნი ისტორიკნი: ნაბუქოდონოსორს გაუხსნევინებია ნებროთის საფლავი და რაზომისაც უნახია მისი ხერხემელ იდაყვ ტურონი, იმის ზომისა ჩამოუსხმევინებია ის ოქროს ძეგლი, 60 მხარის სიმაღლისა, ჩ. მხარის განით, რომელიც ამართა გერპად დეერის მინდორს ველზედა. ამისთვის ბაბილონის ქურუმები ბაბილონელებს ამზადებდნენ ყოველ დღივ მის საჭმელ სასმელად. 60 ბათმან ფქვილის ნამცხვარ პურს. 40. ცხვარს

---

1) ევსების ქრონიკონის ა. ტომი.

და 25. ბათმან ღვინოსა და 70. მოსახლე ქურუმების ცოლშვილნი კი სჭამდნენ ფარულად ღამე!

72. გოდოლის მშენებელ მოთავეთ მიხედვით, ამბობენ წმიდა მამანის 72. ენა შედგა ენების არევისაოგარინა იოვანე მავთელი შიდად სწერს ენების გაყოფასა. «როს ენა შვიდი, მათვის დამშვიდი, საზრახელ იყო, სულთა ყოველთა, (ვითამც ერთი იყოვო). ასურთა, ინდთა, რომთა და სინდთა, ზერძენთ, სპარსთა, აგმაგუგელთა» [1]). ახალნი მწერალნი კი სამნაირად ამბობენ ენების შეცვლასა. და რიერთიც დამორდნენ ერთ მეორეს მიწა წყლითა და კლიმითა, იმდენი ენებიც თან და თან განმრავლდნენო.

ერთს შეადგნენ სემიტები, არამელები, ასორები, არაბები, ქალდეველები და ებრაელები. ქართულ ენას დიდი კავშირი უნდა ჰქონდა ამათთან! მეორეს შეადგენენ არიელები თუ ზანდები, (ინდოელები), ირანელები, კელტები, ლათინები, ელინები, ვენდები, და ტევტონები. მესამეს თურანელები, თუნგუზები, მონგოლები, თურქები, სამოედები და ფინები!

ენების შერევნის მერმე ქამის, ტომი გამრავლდა პალესტინით არაბამდის და ეთიოპამდის; მით ქანანური ეგვიპტური და აფრიკული ენები შორი შორს ეყვიან ერთმანერთს. სემის ტომი ევფრატის მდინარით მოეფინა დასავლეთის მხარეს, ხმელთა შუა ზღვით უქსუს

[1]). სოსლან დავითის და თამარის შესხმა. 91. მუხლი.

მდინარემდის უფრო ერთ მხარეს: მით ებრაული, ასუ-
რული, არაბული და ფინიკური ემსგავსებიან ერთი ერთს.
ხოლო იაფეთის ტომმან აირჩია თავიანთ მოძმეთ მო-
სოხისა და თუბალის მხარენი, სადგომად არის ჩრდილო
და ევროპა: ესენი რიერთაც დაშორდნენ ერთმანეთს
მიწაწყლით, ზნეობით და ენების გარდასხვაფერებით იმ-
დენი, მრავალი ცვლილება შევიდა მათში; მის გამო მგელს
მიდურს მსგავსება აქვს ქალდეურთან, ქართულთან, და
ინდურს სანსკრიტის ენასთან. პარსული სანსკრიტის
ენისაგან წარმომდგარია; სომხური ზენდურთან და პარ-
სულთან დაახლოვებულია, სანსკრიტული, ზენდური მგელ
ბერძნულთან — კელტურთან, სლავიანურთან და გერმანულ-
თან.

IV

ქართულს ენასა, ანბანსა და ზნე ჩვეულებასა ზედა.

იაფეთის შვილები თუბალი და მოსოხი ქართულ-ენას
ლაპარაკობდნენ; ესენი და ამათი შთამომავალნი მეზო-
ბლურად სცხოვრობდნენ სემელებთან, მეტადრე ქალდე-
ველთა და ებრაელებთან. ესენი სრულ არ შესდგომიან
ნებროთის ყოფა ცხოვრებაში და არც გაჰყოლიან ბაბი-
ლონისკენ, მით ამათი ენა შეურყევლად უნდა დაცულ-
იყოს ადგილობრივ თავის წრე განში კარგ-ხანსა, ვიდრე
სემიტები იწყობდნენ ქვეყნის მპყრობელობით შისვლა
მოსვლასა სხვა და სხვა ენის მქონე ტომებში!

ბერძენი კედრენო და მისგან სომეხი ვარდანი სწერენ: «სერუქის მე 56, წელს იშვა პირველად ნებროთმან ბაბილონკანში, მეორედ გამეფდა მე მისი თირო-ქალდეველი, ამის დროს გამოვიდა ოქრო ვერცხლის სფარება, მის მერმე იშვა 72 წელი სემიტელ სამირომანი; ამის ჟამს გამოვიდა დრაჰკანი, მხატვრობა, გამოქანდაკება, სასწორს საწონი და ყოველი კეთილ-გაწყობილობა: ამისთვის ამბობდა მენანდირ მოგვი, რომ 3. თვალი ჰქონდაო! თარას (აბრამის მამის) მეშვიდე წელს გამეფდა არბი, მხნე 18. წლისა, შემდგომ ბილო (ბელი) ართურელი 62. წელსა, ბოლოს გამეფდა ვილაც ქსაროართურს (ბაბილონს) და კაინანის კერპის წარმტაცებისათვის მოჰკლა ის, თარის მამამაო»!..

ევსებიო კესარელი სწერს: «სემირამიდის მეფის წინად ნებროთის შემდგომ იუფლეს ბაბილონზედ 224 წელი მიდთ, 8. მეფეთ და 11. თავადთა; მის მერმედ 458. წელს იუფლეს ქალდეველთ 49. მეფეთა. შემდგომ გარდავიდა მფლობელობა არაბების 9. მეფეებზედა, 245 წლის განმავლობაში და სრულ ბოლოს გამეფდა ნინი ქმარი სემირამიდისაო. [1]) აქ კედრენოს აღწერა და ევსებისა ერთმანერთს ეხლოვებინა, ორივეს დამტკიცება ეს არის, რომ ნებროთის ჩამომავალი ალარავინ ყოფილა სელმწიფედ, კედრენო ნებროთის მერმე თირო მეფეს

[1]) ევსების ქრონიკონის ა. ტომი.

მის ძედ უწოდს, არა თუ შვილობითა, არამედ მის მომხვიერობით, რომელიც ქალდეველია! აქ სჩანს ზედრენომიდიის მოვლობელთ მეფეებად არა სთვლის მათი შეუნიშვნელობის გამო, და ქალდეველთ პირველ ტირო მეფეეს ნებროთის ძედ უწოდს მის ჩინებულობის გამო, რომლის მეფობაში დაწყობილა ოქრო ვერცხლის ხმარება. მის მერმედ უფრო შესანიშნს იხსენებს სემიტელ სამიროძას ხელმწიფედ, რომლის დროსაც შემოსულა სამოქალაქო წარმატება დრაჭნის ხმარებით, მხატვრობით, გამოქანდაკებით ძველ სასხვებისა. სასწორ საზომით, ვარსკვლავთ მრიცხველობით და სხვა მისთან სელოვნებაებითა. ხოლო მენადირ მოგვის მოწმობა, რომ სამითვალი ჰქონდაო სამიროძსაო, ჰნიშნავს ქართველთ სამ ღმერთობის კავშირსა, რომელსაც შემდგომ ვიტყვით.

სამიროძი უთუოდ ამირანია, რომელიც მაჰმადიანთ მოვლობელთ ამირაზედ გარდაცვლილა ამაზედ ყოფილ ზღაპრულ ლექსი სახალხოდ შეწკალი ისტორიული ფაქტია, მისი მოვლობელობისა ბაბილონს: აი, თუ როგორ?

«სანადიროდ გაემგზავრნენ ამირან და ყმანი მისი;
მთას ირემი წამოუხტათ ოქრო იყო რქანი მისი.
ამირანმან ბოძალი ჰკრა, გაიხჩა მხანი მისი,
გაექცა და დაედევნენ სრულ არ გაწყდა კვალი მისი,
ცხრა მთა გადაარბევინეს მეათე არს ასურის,
მინდორს ერთი კოშკი ჰპოვეს, ცასსწვდებოდა წვერი მისი
კარ-მოუარეს უპოვნეს დაკლიტული კარი მისი,

ამირანმან წიხლი დასჰკრა შეანტვრია კარი ისი;
კარს უკანა მჯდარი ნახეს, თურმე იყო ადამ წლისო. [1]
ხელშიგანა წიგნი ჰქონდა, დანაწერი ქაღალდ მისი,
წაიკითხა ამირანმა, შიდ ეწერა გვარი მისი.
არც ისე დაკარგული ვარ, ძმისწული ვარ უსუპისი,
სანამ ვიყავ მტერი ქრისტე, მე არ წამყვა ჯვარი მისი,
ერთი ბაყბაყ დევი დამრჩა, არ დამცალდა მოკვლა მისი,
ვინც რომ მე იმას მომკლავს, ჩემი საყმო ჰალალ მისი,
ვინც ჩემს ცოლშვილს შეინახავს, ჩემი ლახტი იყოს მისი,
კარვებს უკან შუბი არის, იყოს ის შუბიცა მისი.
ყველას ვალი გარდუხადე, წამყოლით არა ვისი:
ამირანმა მიიხედა მთანი რაღასაც კიოდნენ.
დადგა მტკვარი საშინელი სრულ ქვა და ლოდნი ცვიოდნენ
ამირანი შეიჭყურა ალარა ფერზედ ცილობდნენ.
მტერი მოადგა ანაზდად კოდალ ბოძალი წყვილობდნენ,
ამირან დევი შეიბჩენ მინდორს გაჰქონდა გრიალი,
ფარ ხმალი ლეწეს აწჩხვრიეს, ცამ მოიღრუბლა ქრიალი,
ამირანმა დევს აჯობა, ადგილი შეხვდა ფრიალი,
დასცა და ბეჭი მოსტეხა, დააწყებინა ღრიალი.

ამ ჩვენს მწერლობაში ჩვენ მივსდევთ 70, თუ 72. დაბადების მთარგმნელთ რიცხვსა, ადრე ბერძენნი და ლათინებიც მას ხმარობდნენ მეშვიდე საუკუნოებამდის, ვიდრე წმიდა ჰრონიმეს ვულგათა (Biblia) შევიდოდა ხმარებაში. მით ჩვენი მიღებული რიცხვი მსოფლიოდ

[1]) ნებროთის წარმომდგენელი.

ისტორიისაც თანასმაა. წყალ-რღვნიდგან ფალეკამდის რო-
მელს დროსაც მოხდა ენების შერევნა 432 წელი გავიდა
დ აბრაამის გაწვევამდის 1247 წელი გავიდა. ამ დროს
გამოეცალათ ხელითგან ბაბილონი ქალდეველებს დ არა-
ბების ხელში გარდავიდა. როცა დამარცხებული ქალდევე-
ლები შემოცვივდნენ თავიანთ სამშობლოს კავკასიაში
(კლარჯეთს), სჩანს მოახდინეს პოლიტიკური მრავალ-გვა-
რი ურიგობა დ არეულობა, სადაც აბრამს აღარ ედგომილე-
ბოდა: ამისთვის გაჰყავს ღმერთს აბრამი არტაანის ურიის
ქალაქ დაბითგან დ მიჰყავს პალესტინისაკენ!

მაშა-სადამე ქართული დ სემიტური ენების შერეე-
ვაცა სჩანს ამ დროითგან, აგრეთვე ბერპთ თაყვანის ცემა-
ცა. მანამდისინ ცხოველი ღთის ცნობა, ღთის მსახურება,
ენა, წერა დ კითხვა, დროს დაკვარჩს ხელოვნებით ერ-
თი ჰქონიათ ყოველ ყოფა-ქცევითურთ სემელებთან ერ-
თად, ამაზედ სწერს ჩახრუხაძე: «აპეტოსესგან, მოპოე-
ბულ არს, ქვეყანის, ზომა ქალდეველებად, ვარსკვლავთ
ალრიცხვა ზოროასტროსგან, (ზემისგან), ვერცა მათ
ხელ-ჰყვეს შენდა დარებად». 1) აქეთგან ცხადად ჩსანს, თუ
რა ზომით დაწინაურებული იქმნებოდნენ! მაშ ადამის
პირველი ენის უმრავლესი სიტყვები დ თვისება, ქალდეურს
დ ქართულს ენაში უნდა იყოს დაშთენილი! ადამის ენის
თვისება ის იყო, რომ ყოველ ცხოველთ დ ადგილთ

1) თამარის შესხმა 103. მუხლი.

სახელ-წოდებათ ბუნებითი დამტკიცება ჰქონდა და ცხოვლად იხატებოდა სიტყვაში მათი ზნე-მიმართულება.

როგორც: ღმერთი (ღრმა ერთი). თქმა არს, ღმერთისავით ღრმა და მიუწდომელი არა არის რა ქვეყანაზედა! ზენაარი (ზე-მყოფი). ზეცა (ზე-მცველი). მზე (მზერი). მთვარე (ნათლის-მთოვარე). ქვეყანა (ქვე-მყვანი). მიწა (მომცემი). მინდორი (მიმდოვრი წყნარი, სწორე). მთა (თავი). ხევი (მხვევი). ღელე (ყელი). ბორცვი (აბორცვილი). სერი (დასერილი). არე-მარე (მოსავლელ მოსავლელი-ტრიალი). ზღვა (მზღვარავი). წყალი (მძალი-მოძრაობით). მდინარი (მიმდინარე). ფსკერი, ძირი, უფსკრული (უძირო). ედემის სამოთხე (ადამის საამო-ხევანი). კაცი (მკაცრი, გაბედული). ქმარი (მქმნელი). ცოლი (ცალი). მამა (მომცემი ცხოვრებისა). დედა (საიფუძველი). მე (მწე). ასული (გასული). შვილი (შობილი). კაენი (კაიემე, კაი რამ). აბელი (მწაფელი). კარვის შემომდები ობელი (უფალი). მოლექსობის და საკრავების შემომდები ობალი (მჭობელი). მჭედლობის შემომდებს თობალს, დელქონნი და სკანდინაველნი დვალს უწოდდნენ; ჩვენ მისი მიმხედველობის სახსოვრად ყოვლის მხედველ საგრძნობელს თვალს ვეტყვით და კავკასიაშიც არს ერთი მაზრა რომელსაც დვალს ვეძახით, ამათ დის ქსლის მხეჭველობის ნოემას დედა სელა ერქვა, ჩვენც ტილოსა და ქათნის ძნას ხელს ვეტყვით და საქსოვს ქსელსა, სეთი თუ სეითი (წვეთი, ზეითი). ამის ხმარმბულის ზეთის ხილი, რომ

ჩვენც და არაბნიც მის სახელს უძახით დღესაც ადამის პირველ სადგომს იხსენიებს მოსე სოფირად; ჩვენ ქვეყანას ვეტყვით სოფელსა, ამ მხარეს საღმთო წერილი უწოდს ევილადად, ჩვენ როცა გვინდა სიყვარულით მოხსენება ჩვენ მშობელთა, ვეტყვით მამილო, დედილო, ესევე კილო გვისმარია ევის პირველ მშობლის წოდებაზედ (ევილო). მით სწოდების ევილადი. სამოთხის ნაადგალევს სწოდებია კარნი, ჩვენ სასახლეს და მასში შესავალ საშვალების კარს ვეტყვით. მართლად ჩვენი მშობელნი ერთის უკვდავ საშვებლის კარით შესრულან და მეორე მოკვდავების კარით გამოსულან კი სამოთხიდგან ამ წუთის სოფელში! სადაც ადამი დასაფლავებულა ვეძახით იმ ადგილს თავის კარსა. (კაცთ ტომთ თავის სამარხსა). აგრეთვე ხელობაებში: მიწის მხვნელი (მიწის ამღები). კარავი (ძირს მკარავი). ნაქსოვ ნივთის სამოსელი. მეცხვარე (ცხვართ მამრავლი). მჭდელი (ქანთაგან მჭედელი). ხურო (მარახუნებელი) მახვილი (მამხილი, ბრალის დამტეხი). კვერი (დამკვრელი). ისარი (მსისვრელი, დამჭრელი). შუბი (მხობი). მახათი (მმახვადი). ბადე (მბადი, გაუჩენილს გამჩენი თევზთა და მისთანათა). ვენახი (ღვინის ხე). ღვინო, გამღიმებელი. ფარი (დამფარველი). ნაჯახი (მაჯახი). სჯული (დარჩენილი რიგი) სიძე (ძის ნაცვალი). სძალი (ძალი) და სხ.

კვლავ წყალ-რღვნის შემდგომ, როცა ნოემ სარკმელი გააღო და გახედა ქვეყნის იმ მხარესა, რომ კვლავ ნახა

უწინდელ დევ-გმირთ ცხოვრების კვალი, უწოდა არარატი (არარად ქცეული გაოხრებული). რომელ მთაზედაც გადგა ის კიდობანი უწოდა მარრ (მაშიში) ღვთის რისხვის შიშის ჩამგდები მოწამე. სადაც ნოემ პირველად ცხოველები აირჩია სამსხვერპლოდ უწოდა იმ ადგილს არჩევანი თუ ნარჩევანი (ნახჭევანი). სადაც პირველად გამრავლდნენ უწოდა ერევანი (ერ მრავალი). სადაც ღმერთმან ადამი შექმნა თიხისაგან, უწოდა სენაარი (ზენაარი ღთის სამყოფ ადგილი). როცა ენები შეერია უწოდა ბაბილოვანი, ჩვენ მრავლად დაყოფილ ხის ტოტის ღერ კენწერო ბაბილოს ვეტყვით. სემი (ზოროასტრე თუ ზროცნი). ჩვენ მაღალ ტანიან კაცს ზროიანს ვეტყვით. ქამი (ტიტანი). ჩვენ მადნეულის შავს დამშხალულს, ქანს ვეტყვით და მეტად მაღალ დიდ კაცს პირდაპირ დიდტანს. სემ (ზემო). იაფეთი გამბედი, ამისგან დაშთენილი უნდა იყოს ბედი. იაფეთის მის გამერის მოსულობის გამო ვეძახით მეტად მაღ ლონიერ კაცს გმირსა და სხ. აგრეთვე პირუტყვთ. ცხოვარი (მაცხოვრებელი). ხარი (მხარი, მწე). კამეჩი (განვეში). ცხენი (მხსენი, მხსნელი), ვირი (მყვირი). ძაღლი (მძახი, მძახველი). მურეშა (მრუშავი). აქლემი (ნაკლები). ლომი (მლმობი). ვეფხვი (ფხიანი, ანჩხლი). მგელი (მქელი, მსრისავი). კურდღელი (ყურგრძელი). გველი (მგველი მიწაზედ მათრევალი). აგრეთვე დიდი ნაწილი მფრინველნი; სირი (მცირი). ჟივჟავი (ჟღივილის მოყვარული). ალალი (მლა-

ლავი მფრინველთა)! ქერა (მზკერავი). კაკაბი (მკაკანი). ხოხობი (მხობ-მხობი). კაჭკაჭი (მგვაჭ-მგვაჭი, მობაძავი), ყორანი (მყვირანი). ლაღლა (მხვალ ჭაობებში მცხოვრე-ბი). კირკიტა (მკვკვერა) და სხ. ჩხიკვი (და-ყდერაგი). ღერღელი (მღერღავი, ბატი). კოდალა (ხეთ მკოდავი). მერცხალი (მეწყალი). წყერი (მჭყერი). მაგალა (მანგლის მსგავსი) და სხ.

თობალისა და მოსოხის შთამომავალნი ისრე მჭიდ-როს შესთვისებიან სემის ტომთ ქალდეველთ და ებრა-ელთა, რომ თითქმის უწინ ერთ ერად შერაცხილ არიან: ამის თავი მიზეზი არა მარტო მეზობლური გაწყობა და მეგობრობა არის, არამედ დამზახლება, ერთ მეორის მიწა წყალზედ ცხოვრება და ერთი სარწმუნოების ქონვა არს! ამას ამტკიცებს ქალდეური და ებრაული ანბანის განწყობილების წესი, რომ დიდი ნაწილით ემსგავსება შინაგანად თუ გარეგანად ქართველის ანბანის გაწყობი-ლებასა; მაგალითად: ალეფ, ბეთ, გიმელ, დალეთ, ვავ, ზაინ, ხეთ, ტეთ, იოვტ, კაფ, ლამედ, მემ, ნუნ, სამექ, აინ, ფე, წადე, ქოფ, რეშ, შინ, თავ-ქართული ან, ბან, გან, დონ, ენ, ვინ, ზენ, ჰე, თან, ინ, კან, ლას, მან, ნარ, და სხვაც. ხოლო შინაგანი მნიშვნელობა: ალეფ (კურო). ბეთ (სახლი). გიმელ (აქლემი). დალეთ (კარი). ვავ (კა-ნჭი). ზაინ (საბურველი). ხეთ (საგძლის ტომარა). ტეთ (გველი). იოვტ (ხელი). კაფ (ხელისგული). ლამედ (სახრე ჯოხი). მემ (წყალი). ნუნ (თევზი). სამე (სოლი).

აჲნ (თვალი). ფე (პირი). წადე (ბუი), ქოფ (ყურები). რქმ (თავი). შინ (კბილი). თავ (ათავებული). ჩვენიც ან (ანეული ხნული). ბან (ხმის ბგერა თუ ქრდო). გან (განი ზომის ნაწილი). დონ (საზღვარი), ენ (ენა). ზენ (ზენა, ღმერთი). თან (მთანი). ინ (ინო-მგრძნობელი მარლვი). კან (პირის კანი). [illegible] (ლაში). მან (მანა, პალო). ნარ (ნარი, ეკლიანი მცენარი). ჲიე (ია). ონ (ომი), პარ (პირი გვამი). ყან (ყამი). სან (სცანი). ტარ (ტარი, რისაც უნდა იყოს). უნ (უნე ნაწვართი ცხენი). ფარ (ფარი). ქან (ქანი, მადნეული). ყარ (მყარი მტკიცე). შინ (ყანი). ჩინ (ჩინი, თვალისა). ცან (ცანი). ძილ (ძილი). წილ (წილი, კერძი). ჭარ (ღონე). ხან (ხანი). კარ (მხარი). ჯან (სჯანი). აქეთგან ცხადად სჩანს თუ როგორი კავშირი აქვს ჩვენს ანბანს მათ ანბანთან? რაც დამოკიდულებას აქვს ქალდეურ ასოების აზროვნებას ერთ მეორესთან, ათი იმოდენი უკეთესი მნიშვნელი აზრები მოიპოება ჩვენს ასოებში ერთ-მეორეზედ მჭიდრო დამოკიდულებითა!

ა, ა, ბ, გ, დ. გვაჩვენებს, რომ მიწის შემუშავება სიმართლით იქმნება! ბ, ე, ზ, თ, გვაჩვენებს, რომ ენა მოგვცემია ღვთის საქებ სადიდებლად მაღალ-მდაბალი უნდა-ვიცოდეთ. გ. ი, კ, ლ. გვაჩვენებს, რომ კაცს გრძნობა უნდა ჰქონდეს, რისა ბატური და პირის წყალი. დ, ნ, ჲ, გვაჩვენებს, რომ კაცს როგორც ეკლის და ყვავილის გამრავლება შეუძლია, ისე ავ კარგობა გამოუვა

ხელითგან. ე, ო, პ, ჟ, ს, ტ, უ, ფ, ქ, ყ, შ. გვაჩვენებს, რომ ამ ბრძოლისთვის გვჭირია კაცი მხნე, დრო უნდა ვიცოდეთ, საჭურველი მზა უნდა გვქონდეს. მასთან გამოხედნილი ცხენები, მტკიცე აზრის უნდა ვიყვნეთ და საქმისწინ წამყვანნი. ვ, ჩ, ც, ძ, წ, ჩვენი მნათობელი თვალი და ზეცა (ღმერთი) არს, ძილის დროს მის ზედ მინდობილი უნდა ვიყოთ, რა კერძ მხვედრსაც ის აღგვირჩევს იმას უნდა დავსჯერდეთ. ზ, ჭ, ხ, კ, ჯ. გვაჩვენებს რომ ჩვენს ღონე ცდას დროება მოიყვანს სისრულეში, ხან პირუტყვსაც შეუძლია ჩვენი შემწეობა, მაგრამ უფრო მართლ მსჯელობასა!

აი რასა ჰსწერს ამაზედ უოლტინი: «ძლიერ ჭკუა გასაკვირველია, რომ თავითგანვე წერა პოვნილ იყოს. მე მგონია ადამის ნაპოვნიც იყოს და გარდაცემული სეთისათვის, მისგან ნოესთვის და ნოეს შთამამავლობაში იყოს დაშთენილი ენების შერევნამდის! რა ენები გამრავლდნენ, ცოტა ხნის მერმედ ახალი წერილნიც გამოიგონეს, მაგრამ პირველი წერილი იმათთან დარჩა, რომელთაც პირველი ენა ჰქონდათო».

ამ შემთხვევაში, ქართულს ანბანს იმდენი ვრცელი თავისუფლად გამომთქმელი ასოები აქვს, რომ არა თუ მარტო თავის ენის, არამედ ყოველ ტომის საძნელო სიტყვებს ეგრეთ სიადვილით გამოსთქვამს, რომ არც ერთ საგვარ-ტომო წერილის ასოებს არ შეუძლია ესრედ გამოთქმა! აქედგან ცხადად სჩანს, რომ ადამის ენის

გამომთქმელი ქართული ასოები უნდა იყვნენ დ ნაწერიც ხუცური, ესრეთი ღირსება ქალდეურ დ ებრაულ წერილთ არ დაშთენიათ, რადგან კავკასიითგან განშორებით ენაც შესცვლიათ, ანბანიც შემოკლებითა დ წერვის კილოც გარდასხვავებიათ ადგილებრივ ტომების დაგვარად, რომლებთანაც უცხოვრიათ; მხოლოდ ანბანის ასოები გაწყობილების დიდი ნაწილი დაშთენილა შეურყევლად ქართულ ასოებთანა?

ხუცური ასოების პირველობა იქითგან სჩანს, რომ ეთიოპური ნაწერის ასოები მეტად ემსგავსება ხუცურსა, მით რომ ეგვიპტის ფარაონების მფლობელობისა ჩვენს მცირე აზიაზედ, როცა ჩვენს მეზობლად ყოფილან ეთიოპელნი არაზის მდინარის ჩაყოლება, ჩვენი ნაწერის ფორმები იმათაც მიუღიათ: მით დაშთენილა დღემდის დიდი წილი მგზავსება ხუცურისა მათში. მეორე დამტკიცებას გვაჩვენებს ჯაოსიანების ანბანის ფორმა, რომ თითქმის პირდაპირ გარდასხატულია ჩვენის ხუცურისაგან, ისე რომ კაცი ძნელად გაარჩევს ერთ-მეორისაგან მართალია თუმც ჯაები (ჯაოსიანები) მეხუთე საუკუნების დასაწყისს ქრისტეს შემდგომ ამბობენ თავიანთ ასოების შემოღებას მ. მესროპისაგან დ ჩვენი ხუცურისაცა; გარნა მ. მესროპმან ადრე ყოფილი დ შემდგომ დაკარგული იპოვნა, არა თუ თვითან გამოილო! ამას ამტკიცებს მათი ისტორიკ ვარდანი ცხადად, რომ მესროპმა, დანიელ ასორთან 22 ასო იპოვნა, რომელნიც ადრითგანვე

ხმარებულან, ამის ფაკტად სწერს: კილიკელ სომხის-ლეონ მეფის დროს აღმოჩნდა ჯავების კრებ-მსახურ მეფე-ბის ფულით! ჯავბის ნაწერ ასოთ ყოფნაზედ მოწმობენ მ. მესროპის წინად კოპიენი. მ. მოსე ხორენელი, ლ. ფარპელი: აგრეთვე კარაკალლა კეისრის თანა მედროვე ფილოსტრატო 200 წლით წინ მ. მესროფზედ ამბობს, რომ ერთხელ პანფილიაში ჩამოსხმული ავაზა აღმოჩნდა, რომელსაც კისერზედ ოქროს ყელსაბამი ჰქონდა ჯაოსიანების წარწერილებითა «არშაკ მეფე ნისის ღმერთისაო».

მ. მესროპს მხოლოდ შვიდი ხმოვანი ასოები დაუწერია დანიელის ასოებზედ დამატებით; სხვაც სხვანაწერებითგან შეუთავსებია, რომლებში ბერძული ასოებიც ურევია. აქეთგან ცხადია, რომ მ. მესროპმან დაკარგული ასოები იპოვნა სომხური და ძლივს ძლიობით აწყო, რომელიც თავის სამშობლო ენა იყო. ქართულ ხუცურს ხომ ვერას გზით ვერ გამოიგონებდა და ვერც გაასწყობდა, თუ მზა-მზარეულ გაწყობილი არ ყოფილიყო მაშა სადამე სომხურ ასოების მიებაში შეხვდა ხუცურს და უნაკლებლოდ გარდმოსცა ჩვენ წინაპართა. როგორც ეპოვნა იმას მთავრული ასოები. პირველად ხუცურიცა და სომხურიც სრულ მთავრულის ასოებით იწერებოდა წიგნებში. შემდგომ შემოვიდა: ყვავის ფრჩხილა, გაკრულიხელი და ქარაგმა, ეს უკანასკნელი ფორმა ისე შვენიერის მხატრობით შესულია წარმატებულად ჩვენში, რომ

სომხურის ფაკავირებზედ (ქარაგმაზედ) ბევრით მაღლა დგას.

ამ წერა კითხვის ცოდნის წყალობით დაშთენილა ჩვენს საქართველოში ქალდეური ალიარება, სწავლა, მისნობა, გრძნეულება და მისთანანი იმათგან არის ჩვენში დაშთენილი მზე მთვარის და ხუთ ვარსკვლავთ მსახურება, როგორც სწერს ქართლის ცხოვრება: «მას ჟამსა დაივიწყეს ღმერთი დამბადებელი მათი და იქმნენ მსახურ მზისა, მთვარისა და ხუთთა ვარსკვლავთა». აგრეთვე უბრძანა ალექსანდრემ, რათა პატივს-სცემდნენ მზესა, მთვარესა და ვარსკვლავთა ხუთთაო». [1]) ქალდეველთ ვარსკვლავთ მრიცხველობით შემოიტანეს მნათთ თაყვანის-ცემა, რადგან ბევრს რასმეს ხსნიდნენ მნათობთ მოძრაობით, მათი ბუნებითის ზედ-მოქმედებით, ქვეყნის მცენართ და ცხოველებზედა, ხუთ ვარსკვლავების რიცხვში შეიტანეს ხუთნი მათ გმირ მეფეთ სახელები, რომელნიც მეფობდნენ პირველში ბაბილონს ა. ქიუნი, ბ. მეროდაქი, გ. ნებუდი, დ. მელიტა, ე. ბელი, ამ გვარი სახელების მსგავსება ქართულშიც არის დაშთენილი: ქიუნი (გეონი). მეროდა (მერაბა). ნებუდი (ნაბადა). მელიტა (ნალიტა). ბელი (ბალამენი). სჩანს ქალდიც (ქართლოც) ამ მეფეებთაგანი უნდა იყოს, რომ ღმერთების რიცხვში მიუღიათ პირველადვე ქართველთა.

ჩვენ ვსთქვით, სემის ტომნი ჩვენს მეზობლად: ებრა-

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 21—27, გ.

ქულნი მათი, მთამამავალნი ჩვენს ქვეყანას სავლად უწოდდნენ, კვიროპიელნი კოლიბად და არიელნი ქალდად, ქართველებითგან უნდა წარმომდგარ-იყოს წოდება ქართველნი და ქალდითგან კლარჯნი (ქაჯნი). ქაჯების ყოფა-ცხოვრებას ასრე ხატავს ჩვენი პოეტი შოთა რუსთაველი «ვეფხვისტყაოსანში:» «ქაჯნი სახელად მით ჰქვიან არიან ერთად კრებულნი.»

«კაცნი გრძნებისა მცოდნენი ზედან დახელოვნებულნი.
ყოველთა კაცთა მავნენი, იგი ვერვისაგან ვნებულნი;
და მათნი შემბმელნი წამოვლენ დამბრმალნი დაწბილებულნი.
იქმენ რასმე საკვირველსა, მტერმა თვალთა დაუბრმობენ.
ქართა აღძრვენ საშინელთა, ნავსა ზღვა ზღვა დაამხობენ,
ვითა ხმელსა გაირბენენ, წყალსა წმიდად დაშრობენ! [1]
ჰსწადდესთ დღესა ბნელად იქმენ, სწადდესთ ბნელსა ანათობენ.»

ქალდეველების ესრეთი სწავლა, გრძნეულება დაშთა საქართველოში დიდ-ხანს, როგორც გვიწერს თეიმურაზი: «ქეინთ გვარის კარსმაბის ქეყუბადის მე ქეექაოსი შევიდა ლეკეთში თუ არა, ზანისის მამა-სახლისის ნათესავის გრძნეულებით დაბრმავდა თავის მრთელი სამხედროანად და შერცხვენილი უკანვე წავიდაო». [2] აგრეთვე 1260, წლით წინ ქრისტეზედ განითქვნენ კოლხიდის ოტის მეფის დაჲ კირკე და ასული მისი მედია, რომ თავიანთ

1) ვეფხის ტყაოსნის ჩს. პ. ჩსპა, მუხლი.

2) თეიმურაზის ისტორიის 78. გ.

გრძნეულებით მრთელი ერობა გააოცეს. ესევე არის მოსე ხორენის აწერილი «ამირან დარეჯანიანი» რომელიც წარმოგვიდგენს კავკასიაში ყოფილ გრძნეულებათა. ამისვე კვალია დღესაც საქართველოში მკითხაობა!

რაც ვსთქვით ქამდის სარწმუნოება სწავლაზედა, ისვე შეგვიძლიან დავამტკიცოთ ზნე ხასიათზედა, რომელსაც ისე ღრმად გაუდგია ფესვი საქართველოს გვარ-ტომობაში, რომ შეუძლებელია მისი უარყოფა! საზოგადოდ ებრაელები თავიანთ თავს კეთილ-შობილად რაცხამდნენ, 2) საქართველოშიც ესრეთი მიმართულება მეტად გავრცელებულია დღესაც. მოსემ დაუწერა სჯულად: «შეიყვარო მოყვასი შენი, და შეიძულო მტერი შენი». აგრეთვე: «სული სულისა წილ, თვალი თვალისა წილ, კბილი კბილისა წილ, ხელი ხელისა წილ და ფერხი ფერხისა წილ». (3 ესევე არის ქართველობაში დაშთენილი სისხლის ძიება! აბრაამი ჩვენის ქვეყნიდგან რომ გავიდა, მისი ცოლი სარრა იქცეოდა, როგორც ქართველი ქალი პირ-მოუფარებლად: ამისთვის გაჰკვირდა მრთელი ქვეყანა მის შვენიერებაზედა: ასრევე ისაკის ცოლზედა, მის გამო მოსემ სჯულად დაუდვა, რომ დედანი მხოლოდ შინაურ ნათესავებთან პირ მოუფარებლად ყოფილიყვნენ და გარედ საზოგადოებაში არიელი დედკაცებივით პირ-მოხურულნი! ებრაელთ დედა კაცებმა იცოდნენ პირის გაკეთება, ფერ

2) იოანეს სახარებისა, ჳ. 33. მუხლი.

3) ბ. სჯულთა, ით. 22. მ.

უმარილის ცხება და წარბების შეღება შავად, ესევე მავნე ჩვე-
ულება სუფევს დღესაც საქართველოს ერთა მაღალ-მდაბალ
წოდებაში. როგორც ბიძის ქალის შერთვა, მამი-დას ქალისა,
და მისთანა ჩვეულება ჰქონდათ ებრაელთა, ქართველთაც იმ
გვარად უცხოვრიათ კერპთ-მსახურობისა!! ებრაელთ მდი-
დარნი ყრმათ ძიძებს და მზარდველს დაუდგენდნენ ან სა-
ხლში, ან გარედ სხვაგან მისცემდნენ ასაზრდელად, ესევე
ყოფილა თავად-აზნაურობაში მუდამ საქართველოდ. მო-
სეს კანონებით კაცსა და ქალს თანასწორი პატივი ჰქონ-
დათ, ქართველებშიც ასრე, დედათ ტყვეობა სრულ არ
ყოფილა!

ებრაელებში მუდამ სხლ საფქვავები და როდინები ყო-
ფილან, პურ სიმინდის საფქვავად და სანაყად, საქართველო-
შიც ასრე ყოფილა და აქვთ ბევრგან, ებრაელები თვი-
თოეულ დღის საგმარს ჰფქვევდნენ პურ სიმინდს და
აცხობდნენ ყოველ-დღივ, იმდენს პურს საჭმელს, რაც იმ
დღეს ეყოფოდათ სადილად, დიდი წილი საქართველოს
ერისაცა მისდევს დღესაც ამ წესსა, მეტადრე იმერლები,
ებრაელები წყალსა, ღვინოსა ტიკ-რუმბებში ინახავდნენ,
ქართველებიც დღესაც იმ გვარად იქცევიან. ებრაელებმა
ცეცხლა-კვერა, გომიჯი და ხმიადი ხშირად იცოდნენ.
ქართველ იმერლებშიც ასრე არის დღესაც. ებრაელები
უფრო ხის ფიცრულ სახლებს ეწყობოდნენ, საქართვე-
ლოშიც მრავალია დღესაც!

V.

ეგვიპტელების და ფინიკელების კვალი საქართველოში და ქართლი მისი შთამამავლობითა.

ეგვიპტე მდებარებს ჩრდილო აღმოსავლით აფრიკი-სა. აღმოსავლით აქვს კლდოვანი არაბია დ წითელი ზღვა, დასავლით ლიბიის უდაბნო, ჩრდილად ხმელთა შუა ზღვა, სამხრით მოუდის ჩრდილოსკენ შუა ნილოს მდინარე, ეთიოპის მაღალ მთებითგან გამოდის, მოჰყვება ნუბიის ქვეყანას, შემოვალს ეგვიპტეში დ კერკასოროთან იყოფა შვიდ ტოტად, რომელთაგან ორი უმთავრეს. შტონი დიმიატს დ როსიტის ქალაქებთან აკეთებენ ტელდას, (სამკუთხედ ფორმას) დ ეგრედ 112. მილის სიშორით შედის ხმელთა შუა ზღვაში! მრთელი ეგვიპტე 6000, ოთხ-კუთხედი მილია დ სიგანე 126. მილი, აღმოსავ-ლის დ დასავლის მთებ-შუა.

ეს ქვეყანა თავ-და-პირველად გააშენა ქამის მესამე შვილ-მა მესრაიმმან, მით მისირად იწოდება: განიყოფება ზემო-ეგვიპტედ, საშვალოდ დ ქვემოდ: ზემოდ შესანიშნი ქა-ლაქები იყვნენ: დიოსპოლი, (თებექი). სჩანან ახლაც ნან-გრევნი ერმონთისა, ლადოპოლისა, აბუდოპოლისა, კლი-ტისა, სილსილისა დ ომბის ქალაქებისა! შუა ეგვიპტეში ქალაქების მაგიერ მიწის გულში კლდებითგან ამოჭრილი

დარნები არიან, სადაც აწყვიან 3000. წლის მეტი მუმიები! შესანიშნი არის აქ მემფის: ქვემო ეგვიპტეში შესანიშნნი იყვნენ ზოანი (ტანი), სადაც ჰქმნა სასწაულები მოსემ, საირ, ონი, პელუსი და განიოპი: უფრო შესანიშნნი იყვნენ გეშენ (გესემი), სადაც 400, წელი იცხოვრეს ებრაელებმან, რომელიც იყო ნაწილი რამესისა, აგრეთვე თისი, ბაბასტი, ბათუმი და სხ.

ებრაელი იოსებ შვენიერის სიკვდილის შემდგომ განძლიერდნენ ჰივრგოს (6, მეცხვარე, მეფენი) დაიპყრეს ქვემო და შუა ეგვიპტე 300 წლისა! იოსებ შვენიერის წინად უნდა ყოფილიყო დიდი რამესე მეფე, რომელმანც დაიპყრა ჩვენი საქართველო და სომხეთი, მის გამო სწოდებიან გესემს ნაწილი სამეფოსა მისა სახელობით 1) 1643 გამოვიდა ეგვიპტით კეკროფს თავის მომხრეებით და გარდავიდა საბერძნეთში, ამის ბევრით წინად გასულიყვნენ გასლოხნები პალესტინისკენ, რომელნიც 1920. მ. აბრაამს იქ დახვდა ქსენი, ამათგანი იყვნენ ფილის ტიმელნი. 2) 1500. გამოვიდნენ ებრაელნი. მათიან და-

---

1) „დაუშენეს ქალაქნი ძლიერნი; ფარაონს, პითომი და რამესე". გამოს. ა. 11, გ.

2) „და მცხრაიმ შვილნი...ხასლოთიომელნი (კასლოხნები) ხოლო მისგან გამოვიდნენ ფილისტიმელნი, ლავთორიმნი" (კაპადუკელნი) ი. 14. გამოს. ხოლო მცხრაიმ შვნა ხასლოიმი, ამათგან განვიდეს ფილისტიმეს და კავთორიმნის". ნეშტთა ა. 14. გ. „და კაპადუკნი იგი რომელ გამოვიდეს კაპადუკიად, მოსრნეს იგინი და დაუშენნეს იგინი მათ წილ. „ბ. სჯულ. ბ. 24." არა ისრაილ აღმოვყვანე ქვეყნისაგან ეგვიპტისა უცხო თესლნი კაპადუკიად". ამოსიას. თ. 7, გ.

ნავო ეგვიპტელი თუ ფინიკელი და ბოლოს კადმო ფინიკელი საბერძნეთში, რომელმანც გარდაუტანა ალფაბეთის ასოები ბერძნებს, ასრე უმგზავრიათ ქვეყნის ყოველ ტომთ ერთის მხრიდგან მეორე მხარეს ქვეყნის გუნდისა მოწინააღმდეგეთ გამო, ან ქვეყნის სივიწროვისა და ან უკეთესი ნაყოფიერი მიწა წყლის დაპყრობის იმედით. სადაც გარდასახლებულან თავიანთ პირველ სადგომების გეოგრაფიული სახელები თან გარდუტანიათ და მეორე მხრებისთვის დაურქმევიათ საუკუნო სახსოვრად!

ცხადად სჩანს ჩვენი დაბადების მოწმობითგან ჩვენი ქვეყნის მიმართულების სიმართლე. ძლიერ ჭკუა გასაჭრელია კავთორების მეორე ნაწილნი იყვნენ კოლხები (კასლოხნებისაგან)! [1]) ესენი მოყვანილნი არიან დიდის რამესესაგან, ამათ აუწყვეტიათ პირველად პელასგელნი და მათ ადგილს დასახლებულან, შემდგომ ამათგანი ერთი ნაწილიც გარდმოსულან ტრაპიზონისაკენ სამეგრელოდ, განუდევნიათ ან აუწყვეტიათ ძირთადნი და თვითან დასახლებულან. ამ კასლოხნებს უწოდებიათ კასპის მთების ერთი ნაწილისთვის, რომელიც სამეგრელოს ემხრობა კარის მთა, თავიანთ პირველ საბინაო ეგვიპტის კარის მთის მიხედვით, შემდგომ აქედგან შემდგარა რთული სახელი კასპ-კასა (კავკასია)!

---

1) ჰეროდოტე. ბ. 104. დიოდორ. სიკილ. ა. 28. 55, ამიან მარკა. 22. სტრაბ. ა. 3.

კოლხიდის მეომარ მამაკაცთ აწყვეტა (მირთადთა), ვერ მოითმინეს დედაკაცებმან, პირი ერთი ჰქმნეს, შეიფიცეს, შეერთდნენ და განუდგნენ თავიანთ ქვეყანაში ჩამდგარ მტერთა მხედრობათ და ებრძოდნენ აქა იქ კავკასიის ხევ დელეებში თავ-შეფარებულნი უწყვეტლად. აქეთგან წარმოსდგა ლაზისტანის და სამეგრელოს წოდება კოლხიდარნი (ქალთ მხედარნი). მრავალი მხნეობა ჰქმნეს ამ დედაკაცებმან ომ ბრძოლაში სხვა და სხვა ტომებთან, სიდამდისაც გაავრცელეს თავიანთ მფლობელობა, მეტადრე ბერძნებთან და მრავალი ქვეყნებიც აიღეს მძლავრებისგან. ესენი მარჯვენა ძუძუებს იდაღამდნენ მშვილდ ისრის მარჯვე სმარებისათვის და მარცხენა ძუძუებს ინახავდნენ ურმათ აღსაზრდელად; მით ბერძნებმა უწოდეს ამაზონები (ცალ ძუძუსანნი)!

ამათ დააფუმნეს თერმიდონთან დედა ქალაქად თემის კარი (თემის ყური), ე. ი. კავკასიის კარი. ამ მხარეს პირველად თრაკია ერქვა. ამის გარდა სხვა მრავალი ადგილებიც დაიჭირეს. ესენი თუმც ერეკლემ საკმაოდ შეახუსტა, არგონავოსნების შემდგომ, გარნა რა თვითან თავისი სლებული სპით ლიბისაკენ გარდვიდა, დათამამდნენ, გაილაშქრეს და ბასფორმადის მრთელი ქალაქები დაიჭირეს, იქითგან გარდვიდნენ საბერძნეთში და იუფლეს თრაკიად და მაკედონია-ზედაც, როგორც სწერს პლუტარხი. «ამათ უწოდეს ნეკრეფონდს კოლხიდაო». რა ლამოდნენ ათინის და მორის მრთელი კუნძულის დაპყ-

რას. შეჰკრიბა თესეოს გმირმან ბერძნები, ეწყო, აუტეხა ბევრჯერ ძლიერი ომები და დიდის სისხლის ღვრის შემდგომ ძლივს განათავისუფლა მათგან საბერძნეთი. მაშინ ააგეს ამაზონებმან კოსტანდინეპოლის გამოღმა ქალაქი და უწოდეს ქალკიდონი (ქალთ-სამფლობელოს კიდური). ამათივე დაფუძნებულია ეფესო, იზმირი და სხვა ქალაქნიცა. ამათ ააგეს ტაძარი დიდის არტემისა, რომ ალექსანდრე მაკედონელის დაბადებისა გარდიწვა. ამათ მფლობელობამ მოაწია დიდ ალექსანდრე მაკედონელამდის! მრავალნი მწერალნი ამ ამაზონებს სკვითების მოდგმად ამბობენ, გარნა მე უფრო ქართველთ მოდგმისანი მგონია, რადგან სადაც დაუპყრიათ მიწა-წყალი სრულ საქართველოს გეოგრაფიული სახელები დაუმსთ, როგორც თემის-კარი, ნეკრფონდისთვის კოლხიდა, ქალკიდონი და სხვაც. აგრეთვე საქართველოს მიდამოებში უცხოვრიათ და მუდამ ქართველ მესხებთან მეგობრულად ყოფილან თავითგან ბოლომდის, რომელთ მაგალითით მესხთ დედანიც მრავალჯერ გამოსულან კაცებთან ერთად თავიანთ მტერთ წინამღდეგათ, როგორც ეომნენ დიდ ალექსანდრეს მარდელების ქალები!

კავთორების დროსვე ჭეონის ნაპირებს სომხეთში ეთიოპელნი უნდა ყოფილიყვნენ ჩამდგარნი, რადგან როგორც ვსთქვით, მოსე ეთიოპის ქვეყანას ამბობს გეონის (არაქსის) მიმდინარეობასა. 1350. ქ. წ. გამოვიდა სეზოსტრი ეგვიპტისაგან მფლობელობით და დაიჭირა

მრავალი ქვეყნები: როგორც სჩანს, ამან, გაადგმევინა ფეხი მეგრელებსა და კაპადუკელებსა კოლხიდაში და კაპადუკიაში. გავიდა მერმე რუსეთისკენ, ინდოეთისკენ, მოიარა მთელი აზია და მივიდა გამარჯვებული ეგვიპტედვე. ეგვიპტელების მფლობელობა სამესხეთო საქართველოზედ უეჭველია. მრავალგან ახალციხის და ჯავახეთის სოფლებში ნასაფლავებებითგან მათი საჭურველთა ნაშთნი ჩნდებიან სპილენძისა სრულ მწვანედ შეღებილნი. 1)

ამათ გაჰყვეს სამესხე საქართველო 6 ნაწილად თავიანთ სჯულ კანონის მიხედვითა. ა. გადაიდვა ქურუშთათოვის გურია. მოყოლება არტაანამდის. ამათ უწოდეს ურს არტაანი (არს ტაანი), იქითგან იწყეს ოსირის თაყვანის ცემა ოზურგეთს. გურია ჰნიშნამს ეგვიპტურად მზესა: ეს ნაწილი თავისუფალი იყო სრულიად სახელმწიფო გარდასახადითგან. ამათვე უწოდეს თუხარისს არტანუჯი და მტკვარს კური. ბ. იყო სამესხეთო, სიდგანაც დგებოდა მხედრობა. ამათ შეეძლოთ მხოლოდ მიწის შემუშავებით ხვნა თესვა, მყვნა, წიდვნა ვენახთაოცხეს უწოდეს ლადო. მით ახალციხისა და იმერეთის შუა მდებარე მთასაც ლადო დაერქვა. ლადო იყო ეგვიპტების მიწის ღმერთი (დემეტრე). აწყვერისკენ ერთს დაბას უწოდეს თისელი (თისი). აჭარას მერა. გ. ხელო-

1) აგათასგიდი და დიოდორ სიკილიელ ამბობენ რომ ყოველი საჭურველი ეგვიპტელთა სპილენძისა იყვნენ მწვანედ შეღებულნი ვიდრე ეტლები და ყოველი სამკაულით:

სანით და ვაჭართა, მით სამეგრელოს ზღვის პირად დააფუძნეს ფოთი (თოთ) ვაჭრობის ღმერთა და ხელოსნობისა. აფხაზეთისკენ დიოსკურია, მთიულეთში ზოანი (სვანი), რაჭას ონი, იმერეთს ზემოდ დიმ (დიმიად) და ბაბი (ბუბასტ). ამისთვის მესხეთის არმად დაშთა ხარის თავი და კოლხიდისა დედაკაცი. დ. მენავე ზღვის მოგზაურთა რიგში შევიდნენ ლაზები. ე. მეცხვრებად ზროხა, თხა, ცხვარი, ქობულეთელნი, ქაბილ არაბულად მეცხვარე არს. ვ. რიგში იყვნენ მელორენი, რომელიც შესვდათ კერძად ქართველებსა. ამათ დააფუძნეს ახალად დაბა და უწოდეს გორი. მანამდის პირუტყვ ღორს ეწოდებოდა ბრანგვი და მაშინ ეგვიპტელების საკიცხად უწოდეს ღორი (მზე) და კურის მდინარს (მზესავე) მტუუარი (მტკვარი). მზის მსხვერპლი ყოფილა თურმე ღორი!

სეზოსტრის 9 წლის მეტი ვერ უუფლია ჩვენს მხარეზედ. შემდგომ უდიდესი თავის ჩაყენებულის მხედრობით უკანვე წასულა, მაგრამ მათი კვალი ღრმად დაშთენილა ჩვენში. მათი ხელოვნებათგან დაშთენილია: კანაფი, როგორც კანოპის მათი ქალაქის ნაწარმოები. ლაზთა მატყლის ქსართი, როგორც ფილისტიმელთ ქ. გაზის ნაწარმოები. კლიტე (მოქლომი) როგორც კლიტის ქალაქისაგან გამოსული, აგრეთვე, სიმინდი, ლობიო, ლომი, კვახი, ხაპი და მისთანანი.

ზოგნი მწერალნი ამტკიცებენ, ეგვიპტელების შემო-

ჩუკა სეზოსტრის დროს მომხდარ იყოს 1565—1499 ქ. წ. როცა კოლხიდის მმართველად მჯდარა სელოსი, [1]) პირველ შესლისავე ეგვიპტელნი კოლხიდაში სცდილობდნენ, მოერბილებინათ, მოეწყურთნათ კოლხიდელების ზნე ხასიათი, შეეტანათ თავიანთ განათლება და ესწავლებინათ კილო ქოთნის კეთება ქსოვაო! [2]) აგრეთვე სწერენ: სეზოსტრიმ დაიპყრა მთელი ინდოეთი, მერმე დაიმონა სკვითეთი ტანაის (დონის) მდინარემდის: ამბობენო ვითამც, იმ ეგვიპტელთაგანი არიან კოლხიდელნი, რომელნიც დაუყენებია Palus Meotis-დის გარშემო, რომ დღესაც წინა იცვითვენ ეგვიპტელებივითა [3]). ეს წინად დაცვეთა შეცთომილება არის; რადგან კოლხიდაში ნაბუქოდონოსორისა და მის წინად სირიელებისაგან გარდმოსახლებული ებრაელნი წინა იცვეთდნენ, რომელნიც სახით, ენით, სამოსით და ჩვეულებით გარეგან არ ირჩეოდნენ ადგილებრი მცხოვრებთაგან და არა თუ მართლა კოლხიდელნი!

როგორც სჩანს, ეგვიპტელების პირველ მოსლვას და მეორე მოსვლას შუა დროთ განმავალობაში შემოსრულ არიან ფინიკელები, ან უფრო შესაძლებია იმათზედ სრულ წინად გაჭრობის პირობით. ესენი მკვიდრობდნენ ჩრდილოს დასავლით ქანანელთ ვიწრო ლარივით წაგრძე-

[1]) Dictionar. p. 1650.

[2]) Plin l. 33. 63.

[3]) Etnogenie caucas p. 126-130-157

ლებული მიწა ზღვის პირობა ეჭირათ ხმელთა შუა ზღვის მახლობლად პალესტინს და ასორებს შუა: აღმოსავლით ემხრობოდა ამათ ლიბანა, ჩრდილოდ თავისუფალი მდინარე. სამხრით არ ჰქონდა მკვიდრი საზღვარი მრავალი ცვლილების გამო, რომ შემდგომ ფინიკეთ ეწოდა. ეს 11. ტომთ ქანანის შთამომავალთაგან იყო საბინავო 6, ტომისა: ქანანის პირმშოსის შთამომავალნი სიდონელნი სცხოვრებდნენ დასავლით ხეველთა, იქავ დასავლის ჩრდილოდ ლიბანის მთის ქვეშ იყვნენ არაგველნი და სინიელნი; დასავლით ზღვის პირად არადის კუნძულში არადელნი: აღმოსავლით ჩრდილოდ ლიბანისა სამარიელნი და ორონტის მდინარესთან ქამათელნი.

ესენი 2000 წლით ქ. წ. განძლიერდნენ ვაჭრობით ზღვა ხმელეთზედ და მოაწიეს ჩვენს სამესხო საქართველომდის, რადგან ქონებული მიწა წყლის სივიწროის გამო არ ჰქონდათ ცხოვრება. მით ხელი მიჰყვეს ვაჭრობასა. ამისგამო თავითგანვე შეტაკება მოუხდათ ეგვიპტელებთან, გაუჩნდათ უწყვეტლივი ომ ბრძოლანი, იქამდის რომ მოსწყინდათ ინაქო ეგვიპტის დიდებულსა და სხვათ და თავიანთთან ხლებული მწე პელასგელებით გარდვიდნენ საბერძნეთში, პალესტინში და სხვაგანაც!

ქალდეველებისგან ბაბილონში გარდვიდა წერა, კითხვა, სწავლა, ბაბილონელთაგანაც ფინიკელებში შევიდა, რომელნიც მათი მტრო იყვნენ ადრე. ამათგანაც კადმოს საშვალებით შეედგინათ ბერძნებს ალფაბეთა. ამ ფინიკე-

ლებმა გაიჩინეს სამესხო საქართველოში სავაჭრო ადგილები. სრულ პირველად: ესენი თავიანთ თავს უწოდნენ ქნად (ქამად), როგორც სწერს ევსებიო და სხ. მით საdაც მათი სავაჭრო სოფელ დაბები ყოფილა, ამით და ქამით ბოლოუდება წოდებას! უპირველესი ადგილი იყო სპერის მხარე, მით ასლად დაფუძვნილ დაბას უწოდეს თორთომა (თო) ვაჭრობის ღმერთა, ოქრო ვეცხლის, სპილენძ რკინის ქანთა და ჭინახულთა! აჭარას და შავშეთს შუა ლიგნის ხევი და ბორჯომის ხეობაში ლიგამი (მშობიერობის ღმერთა მათი), აჭარას ზღვის პირს ბათუმი, არსიანის მეფის ჩრდილოდ ახალციხისა და აჭარის შუა მთად ბეშუმი, იმერეთისკენ სამეგრელოდ ლეჩხუმი, იმერეთსა და საქართველოს შუა სურამი (სურის მიხედვით), ქვემო საქართველოდ დიღვამი და არაგვი, ქვემოდ ბეკამი, ჯავახეთს გულიკამი, კარტიკამი და ოჰკამი, ამათ უწოდეს ალიზის მხარედ მყოფე მესხ ქართველობას არადები; მით ეწოდათ ალაროდელნი.

ესენი ჰყიდდნენ ჩვენში ტანისამოსს, ქვეშაგებთ, ოქრო ვერცხლის სამკაულთა, სპილენძის ჭურჭლეულთა, რკინის სპილენძის ხელსაწყობ საჭურველთა, ხურო ხარატით ნაწარმოებთა, მინა შუშეულთა, თიხის ნაკეთთა ჯამ ქოთანთა და სხ. ამათგან არის დაშთენილი ჩვენში წოდება ცული, ჭური, დოქი, ქიში, სურა, წურწუმა, მინა და სხვაც. ამათი რჩევითვე შემოსულია ჩვენში რესბუპლიკური მმართვა მამასახლისთა და ხევის ბერთა, ო

დროთგანვე დაყოფილან მხარენი ნაწყვეტ ნაწყვეტად და განუწყესებიათ მამასახლისობა ხევის ბერებ.

რამე საფუძველი თუ აქვსთ ქართლის ცხოვრების დედა-ბოძთა ჰაიკოს, ქართლოს, ბარდოს, მოვაკანს, ჰეროს, ლეკოსა, კავკასოს და ეგროს ფინიკელების დროსნი უნდა იყვნენ დადგენილნი საზოგადოების რჩევით მამასახლისებად, რადგან ფინიკურ და ეგვიპტის მსგავსი სახელები არიან, ჰეველთა (ხეველთა), კარდოსი, ბათოსი, ამალეკისა, კერკახორის და ნეგრისა; როგორც ჩერქესელნი გერგესელთა. ხოლო ძმებად თქმულან არა ძმობით, არამედ მონათესავე იაფეთის მდგომობით, როგორც მკელად შორეულ თუ ახლო-ურ მონათესავეთ ძმას ეტყოდნენ: მით სახარებაშიც ქრისტეს მონათესავეთ დედისაგან ქრისტეს ძმებად იხსენიებენ მახარებელნი, ანუ ერთ რიგის თანამდებობის მასრულებლობით ძმებად თქმულან.

ამ იაფეთის შთამომავალთა ეძლევათ სამამასახლისოდ თავ-თავიანთ ხვედრი, ჰაოსს თავის საუფროსო, შვიდთა ა. ქართლოს მიეცა ხუნანითგან სპერამდის კაპადუკიამდის და შავ ზღვამდის. ბ. ბარდოს ხუნანითგან მტკვრისა და არაზის შესართავამდის, რომელმანც აღაშენა თავის სახელზედ ბარდავი. გ. მოვაკანს მიეცა მტკვრის ჩრდილო-ალაზნის შესართავითგან კასპიის ზღვამდის, ამანაც აღაშენა მოვაკანი. დ, ჰეროს მიეცა მტკვრის ჩრდილო მცირე ალაზნის შესართავითგან ტყე ტბამდის (გულგულად)

ამან აღაშენა ორთა ალაზანთ შესართავთ შუა ჰერეთი (სორანთა). ე. ეგროს მისცეს ზღვის ყური ლიხის მთით კავკასის მთის წვერამდის: ამან აღაშენა ქალაქი ეგრისი (ბედია). ვ. ლეკოს კასპიის ზღვითგან ლომეკის მდინა-რემდის და იქითგან დონის მდინარემდის. ზ. კავკასოს მიეცა ლომეკის მდინარითგან კავკასის დასასრულამდის.

ეს შვიდნი გმირნი ჰაოსთან ერთად ჰმონებენ ბაბე-ლონელთა (ნებროთი შეცთომილებაა) მფლობელს ბელსა. რა ძლიერდებიან მოუწოდებს ჰაოს თარგამოსანი ამათ და ურჩევს განდგომილებას და მრავალი რჩევა სჯის შემდ-გომ მართლა პირს ერთ იქმონენ და გაუდგებიან. რა გამო-ილაშქრებს ბელიამათ დასამონებლად, ეწყობიან ერთიან ეს შვიდნი გმირნი და დაამარცხებენ ბაბილონელთა. [1]) მაშინ ბელი სიტკბოს ხმარობს, ადის ერთ მაღლობ გორა-ზედ და იწვევს მათ მოთავე ჰაოს საქმის მშვიდობიანად დასაბოლოებლად. ამ დროს უახლოვდება თუ არა ჰაიკი ბელს ჰკრავს უეცრად ისარსა და ჰკლავს იქავე. ამით და-მარცხდებიან ბაბილონელნი და თავის უფლდებიან იაფეთის ჩამომავალნი ბაბელონელთ მონებისაგან!

ასრე სთვლიან მეცნიერნი ნებროთის მებაბილა, ბა-ბილისა ანნება, ანნებისა ამარბალი, ეს არის ჰაიკის მოკ-ლული ბელი და არა თავიანთ ნებროთი, რომელიც ჰაების მოშლაკუნება არის. ამას ცხადად აჩვენებს ქართლის

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 16. 17. 18. გ.

ცხოვრებაში მოხსენებული გეოგრაფიული სახელები ფი-
ნიკელებისა და ეგვიპტელებისა, რომელთაც ამ ზემო-
ხსენებულ გმირთ უსკუთრავს, როგორც სახელი არაგვი,
ლადო და სხ. ამ მამასახლისთ თავიანთ საზოგადო ერთ
მმართველობის სახსოვრად გაიჩინეს კერპი ბოჩი (ბოძი,
სვე), რომელსაც ჰქონდა 7 ფრთანი სახსოვრად 7 სა-
მასახლისოსი. ერთი აიმართა ახალციხის ზემოდ, მით
ეწოდება ბოძ ხევი (ფოც-ხევი) მეორე ყაიყული ყახანჯის მახ-
ლობლად მით ეწოდა აბოცი, მესამე კოლხიდის საზღვა
რზედ ბიჭვინტას, სადაც იყო ჩინებული ტაძარი მისი [1].
ამას სწირევდნენ ერთი წლის ხბოს ფურსა ან ირმისას:
მით ეწოდა ერთს ბოჩოლა და მეორეს ბოჩიკი. [2]) ამ სვე
(მბოძი) კერპის ამართვით ამტკიცებდნენ ქართველნი,
რომ ვიდრე ბაბილონზედაც უუფლიათ, რადგან მფლო-
ბელი სვე ბედი იყო ყოველთა ღმრთთა და იგივე არმა-
ზისაცა!

ა, ამ მამასახლისთ კალი ჰქონდათ შინაურულად მამა-
სავით უნდა მოჰპყრობიყვნენ ყოველ კაცთა ლმობიერე-
ბით და სიმართლით. ბ. თავიანთ ნებისად კერა კის
დასჯიდნენ, თუ ერის ამორჩეულნი ნებას არ დართობ-
დნენ. თვით მამასახლისს ჰყავდა 12 მწევრი ამორჩეულ-
თა. გ. გარდასახადის შეკრება კრების ხელთ იყო, რო-

---

[1]) თეიმურაზის ისტორიისა 50. 51. გ.

[2]) ბოჩითგან ეწოდა დაუპატიჟებელ კაცს აბუჩა სტუმარი, ურცხვი კაცი.

გორც საჭიროდ დაინახამდნენ. დ. ბრძოლის დროს 7 მამასახლისები შეიკრიბებოდნენ თავიანთ მწევრებით ბორჯომის ხეობაში და იქ გარდასწყვეტდნენ ქვეყნის დაფარვის საჭიროებასა მით ეწოდა ადგილს მჭობის ხევი. ე. საქვეყნო ხვედრის გარჩევაში თუ რომელსამე მხრის მცხოვრებთ ერთ მეორესთან შეტაკება მოუხდებოდათ თავმჯდომარეობა (პრეზიდენტობა) ქართლოს ეკუთვნოდა, ის გაბჭობდა. ვ. ერთი ცოლის შერთვა იყო წესად და ერთის ქმრისა. კანონის გარდამავალნი ან დაისჯებოდნენ, ან სახელ-გატეხილი დაშთებოდნენ საზოგადოებაში. გაყრისას მშობელნი შვილებს თანასწორედ მისცემდნენ ვერძსა. უმრავ. მამულის ქალი-შვილს არ აკუთნევდნენ, როცა ვაჟი შვილი ეყოლებოდა; თუ არა და ნამდვილ მემკვიდრედ მიიღებოდა. თუ ქვრივი სხვა ქმარს მიჰყვებოდა თავის მზითევს და ქმრის საჩუქრის მეტს ვერას გაიტანდა. ზ. ბოჩოს მზოროველად მსხვერპლებისა დადგენილ იყვნენ ხუცესნი წერა კითხვის მცოდნენი და მეცნიერნი: ესენი პირუტყვისა და ხბოს მეტს რომ არ შესწირვიდნენ ხოლმე, მით ეწოდათ მღვდელნი (ტყავ მხდელნი)!

ქართლოს იყო უფალი ყოველთ მოძმე მამასახლისთა. ეს დადგა იქ, სადაც არაგვი მტკვარს ერთვის. განვიდა არმაზის მთად და იქ იწყო ცხოვრება. მით ეწოდა მის არე მარეს ქართლი. მან აღაშენა ორბის ციხე (სამშვილდე) და მტკვრის ციხე (გატეხილ ხიდთან). ამის შვი-

ლებში ჩინებულ იყვნენ: მცხეთო. ბარდამო. კახო, კუხო, და გაჩიო: ქართლო სივაყკაცობაშივე მოკვდა და მისმა ცოლმან ააშენა კახეთისკენ ბოსტან ქალაქი (რუსთავი). ამან განუყო შვილთ თავიანთ კერძი. გარდაბოს მისცა ბერდუჯის მდინარითგან გაჩიანამდის, სამხრით პირველ მთამდის და ჩრდილოდ მტკვრამდის. მან აღაშენა გარდაბანი. გაჩიოს მისცა ორბის ციხე, სკივრეთს მდინარითგან აბოცამდის. მან აღაშენა გაჩიანი (სანადირო ქალაქი). კუხოს მისცა არაგვითგან ჭერეთამდე კახეთის მთის თავსა და მტკვარ შუა ბოსტან ქალაქით. კახოს მისცა კავკასიას და კახეთის მთის შუა არაგვითგან ტყვე ტბამდის და თურდოს ხევს ზეით თიანეთი ხევსურამდის. ამან ააშენა კუხოს შემწეობით ჩელეთი, რომელსა პირველად ბერქრქვა. მცხეთოს აკუთნა ქართლოს საყოფელი მისი მიდამოებითა. მან აღაშენა არაგვისა და მტკვრის შესართავთან მცხეთა. 1)

ეს მცხეთო იყო მფლობელი თავის ძმებზედა, ამას ჰყავდა სამი გმირი შვილი უფლო, რომელმანც უფლის ციხე ააშენა, ოცხო, რომელმანც ოძრხევი აღაშენა და ჯავახოვო, ეს ორი უკანასკნელი სახელი მოკვრებული უნდა იყოს, რადგან ოცხევი ერქვა ადგილებრივ მდებარების გამო, ოც-ხევი, მგვიპტელებს რომ ლადო ეწოდათ იმ მრავალ ხევობიან მდებარეობისათვის, მით ჩვენს

1) ქართლის ცხოვრების 19-20 გ.

ენაში მრავალ სხვ ღელებიან ადგილთ დადაღუდა ეწოდა. ჯავასო სახელ წოდებაც სკივთებითგან დაედვა ბევრით შემდგომ... მცხეთოსის სიკვდილამდის ხსენებული ქართლოს შვილები და მთელის შვილნივ სამამასახლისონი ერთი იქმნებიან ბაბილონელების შიშისაგამო და რა მცხეთო მოკვდება მაშინ აირ დაირევიან, ყველა თავისუფლებას მისდევს, სწყვეტენ ერთ პირობის კავშირსა და უჩნდებათ ერთმან ერთში არეულება, ომ ბრძოლა მიწა წყალზედ და კაი-კაგლახი! სწერს ჩვენი «ქართლის ცხოვრება»: მაშინ დაივიწყეს დამბადებელი ღმერთი და იქმნენ მსახურნი მზისა, მთვარისა და ხუთთა ვარსკვლავთა, მათი სავიცარი იყო საფლავი ქართლოსისაო». [1])

ჩვენ ამის წინად ვსთქვით მფლობელობა ქალდეველთა ბაბილონზედა 448. წელი, უთუოდ ქართლოც იმ დროს მეფეებს ეკუთვნის; იქმნება უკანასკნელი მეფეც იყოს, თუმც ბაბილოვანის მფლობელობა წაუკიდეთ ხელითგან, გარნა როგორც სჩანს ბაბელონელთ ველარ უუფლიათ ჩვენს ქვეყანაზედა ქართლოს მხნეობითა, მით კერპად მიუღიათ არა მარტო ქართველებს, როგორც ჩვენი ქართილს ცხოვრებითგან სჩანს, რომ მის საფლავზედ, ჰფიცევდნენო; არამედ ლურსმნული სომხეთს ყოფილი წარწერაებითგან სჩანს, რომ მრთელ სომხეთის უპირველეს კერპად ყოფილ არს მიღებული,

---

[1]) ქართლის ცხოვრება, 21. გ.

სამირომისა (ამირანისა) და ბოჩის შემდგომ გარნა უკანასკნელი თავ ღმერთად დაუსახიათ ჩვენ წინაპართ თავიანთ ტომ მოდგმობისა, რომლით დაწყობილა სამღმერთობის მსახურება ქართველ მესხებში!

VI.

არიელების შემოსევა ჩვენს საქართველოს—მათი შედეგი და ბერძნების გასვლა ჩვენის კავკასიიდან და არგონავტოსანთ ამბავი.

ქართლის ცხოვრება ხაზარებად სწერს არიანებსა, რომელნიც დარუბანდის მხრით და დარიალით არაგვის გზითგან შემოსულან საქართველო სასომხეთში და დაურბევიათ: «და განამრავლეს ხაზართა გამოსვლა და ტყვევნა მათი, ვეღარ წინაღუდგეს და მიერითგან იქმნეს მოხარკე». [1]) მართლად პირველად კავკასიის იმიერ მხარე დაუწყერიათ ცხვარ ძროხის გამოსადეგ საძოვარისათვის, იქ მოუდგიათ ფეხი გამაგრებულან და მერმე უწყვიათ მოდენა ნელ ნელა ჩვენის ქვეყნებისაკენ: ამას ამტკიცებს აზოვის ზღვის სამხრეთ აღმოსავლით მდებარე კოლონიის სინდი. [2]) როგორც შემდგომ ჩვენში გაავრცელეს თავიანთ ქვეყ-

[1]) ქართლის ცხოვრება გვე. 22.

[2]) Strab lb. XI p. 349.

ნების გეოგრაფიული წოდებანი ადგილ სადგომთა თა-
ვიანთ სახსოვრად.

არიანების (ზანდების) ქვეყანას აღმოსავლით ჰქონდა
ინდოეთი,[1]) დასავლით ბაბილონი, ასურეთი და სომხეთი,
სამხრით სპარსეთის ზღვა, სადაც მდებარებდა სურანის
ქვეყანა იქ ჰქონდათ შავში (შოშის). ქალაქი აქეთ პასარ-
გადი, ქირმანი, ეკბატანი და ინდოეთის მდიდარი არა
ქორს ქვეყანა: ჩრდილოდ გურგანის ზღვა აქსარტის
(სეჰონის) მდინარითა, კასპის ზღვის აღმოსავლის ჩრ-
დილოდ ვირკანი, მარგები, მათთან ბაკტრები და სოგ-
დილენი, რომელთ ჰქონდათ სავაჭრო ქალაქებად ბაკტრი
და სამარკანდი (სამარყანდ) მათი ფარგატ ზენდავესტის
სიტყვით: პირველი ხელმწიფე მათი ჯიმშედი იყო, რო-
მელმაც მაწანწალა ცხოვრებითგან ცხვარ ძროხათ მეცხვარე-
ობისა გამოიყვანა ისინი და დააბინავა მკვიდრად ბაკტრიაში!

ჯიმშედი დაბადებულა ბაკტრიის ვერის სოფელში.
შემდგომ მისთ რა ქალაქად გარდაკეთებულა, სწოდებია
ვერ ჯემკერტი (ვერა ჯიმშედის აშენებული). არიანები ამ
თავიანთ ხელმწიფის ჯიმშედის წინამძღვრობით 1890.
თუ 1570. წლით ქ. წ. შემოსულან მცირე ასიაში 9.
გზა ასორეთში გაუტანიათ და მის მცველად ათას ათასი
ქალი და კაცი, 6. სასომხეთოში სადაც ექვსას ექვსას
კაც-ქალი დაუდგენია და 3. გზაც ჩვენს საქარ-
თველო მესხეთში, აქაც სამას სამასი ქალი და კაცი მი-

[1]) შედგენილი ანკეტილ დ-პერონ ფრანცუზისაგან და სხ.
ნამდვილი წყაროებითგან.

უჩენია მცველ შემკვეთებლად. ამ ჯიმშედსვე გაუმრავლებია ჩვენს ქვეყანას მნათობთ (ცეცხლის) მსახურება, მათი თაყვანის ცემა და თავიანთ პირველ სადგომის გეოგრაფიული სახელები, თბილისისთვის დაუმსთ სახელად ვერა, რომ ერთს ხანს იქ მჯდარა ჯიმშედი. ამის გამოჭაორანები გვემახიან ვირგებს, თუ ვრაცებს, აქედგან წარმოსდგა ჩვენი ქვეყნის საზოგადო წოდება ივერია, თუ ებერისაგან არ არის დაშთენილი. იმერეთს აგეს თავიანთ ადგილ სადგომი და უწოდეს ზუგდიდი (სოგდია). სამესხეთს აწყვერს უწოდეს სოსანგეთი (სუსიანი), კლარჯეთს შავშეთი (შავში), ახალციხეს ზანდო, სადაც დააფუძნეს სასწავლებელი და გაავრცელეს ზენდური წერა კითხვა, სითგანაც წარმოსდგა ჩვენი მხედრული, წუნდას გააშენეს მარგასტანი (მარგები) ჩააყენეს. სომხითს გეონის ნაპირას მიღმა მდებარე მიწებს უწოდეს არაქოზ, აქედგან წარმოსდგა გეონ მდინარის სახელი არაქსი (არაზი, რასსი), ამათ სახელწოდებანი ადგილ-სადგომ სოფელ დაბათა ბოლოვდება ვერტზედ (შენობა), როგორც ოზურგეთი, სოსანგეთი, ფასანაკერეტი: ესევე იმერეთი, მესხეთი, ალგეთი და მისთანანი ამათ უჯდათ თავადი (რაჭა იმერეთს, მით ჰქვიან დღესაც რაჭა. [1])

---

[1]). არიანების შემოსევისა კავკაზიის მფლობელი ყოფილა დურძუკ ძე ტირეთისა. (ფინიკური სახელებია) თქმა არის ალაგ-ალაგ ჩვენ მხარებზედ, მფლობელობა ჰქონიათ. ტირეთ ტირის წარმაომდგენელია და დურძუკ დურზელთა ავტორი.

ამათ მფლობელობა იყო ქურმული 4, რიგად იყოფოდა. ა, წოდება იყო ბრამანთა (ქურუმთა), თუ მოგვთა 3, ნაწილად ირიცხვოდნენ. 1, დასტურ მოვპეტნი (სრული მოძღვარნი). 2, მოვპეტნი, (მოძღვარნი). 3, პარივეტნი (მოწაფენი.) ბ. წოდების იყვნენ სამხედრო პირნი, ლაშქარნი. გ, მიწის შემმუშავებელნი გლეხ-კაცნი, რომელნიც დიდად მიაჩნდათ, დ, ვაჭრები და ხელოსნები იყვნენ. ამათ შემოჰქონდათ ინდოეთიდგან დიდ-ძალი სავაჭრო საქონელი კასპის ზღვაში, იქიდგან ზოგი არაზში და ზოგი მტკვარში ამოჰქონდათ ნავტიკებით, შემდგომ ჭოროხით და რიონით მიდიოდა საბერძნეთს, ფინიკიად, ეგვიპტედ და ევროპად. მათგან დაშთენილია ჩვენში დიდად ალიონი, ოჩოპონტრედ ჭინკა, მავნედ ჯინი, ჯიმშედად ჭეშმარიტი, რომ მის მზეს ჰფიცევდნენ საზოგადოდ, მცირედ პაშტა, სრულად დასტურ, მსახურად მორბედი, მკვდრის საწყევლად სუდარა და სხვანი. ჰაზარფეშაც მათგან დაშთენილა, მით ეწოდათ ხაზარნი.

თავიანთ სარწმუნოების გავრცელებაზედ დიდი ძალა მოიხმარეს, ვარძიასთან აგესთ მოგვი (თაჳ მოგჳ), მცხეთას მოგვჳ და სხვაგანაც მრავალი მდაბალი საზოგადოება გარდიყვანეს და მრავალთაც ძალას აყენებდნენ გარდასაყვანად, გარნა აღარ მოეწყოთ ხელი, განძლიერდნენ ქართველ მესხნი განუდგნენ, შეებნენ, დაამარცხეს და გადევნეს საქართველოს სამესხეთოდგან. შემდგომ გარდეკიდნენ თავიანთ მოძმე მონათესავეთა სჯულ სარწმუნო-

ების დატევებისათვის, მათ ვერ შეიძლეს თავიანთ მიღებული სარწმუნოების დატევება და ვეღარც შეიძლეს ფეხის მოდგმა თავიანთ სამშობლოში, აიყარნენ ერთიანად და გარდიხვეწნენ საბერძნეთისაკენ! ამათ პირველ წყებას ალანები (ცეცხლთ მსახური) ეწოდა, სადაც დადგნენ საბერძნეთს, მათ სახინაოს ალბანია ეწოდა, მეორე წყება გარდვიდა თბილისის ვერითგან და არაგვითგან სპანიად აგრეთვე ჭანეთითგან, მათ სადგომს იბერია, არაგონია და კალიბები ეწოდა. ჟუსტინო მეტად აქებს სპანიის ხალიბების რკინეულსა; ამათ კანონად დასდვეს მცირე ზომიერი სმა, ჭამა და გაჭერით სარტყილს მოკვრა. ვინც ბევრ მჭამელს ტილიან კაცს ჰნახვდნენ, უთუოდ დასჯიდნენ თურმე [1]. მესამე წყება გარდვიდა კახეთის ბერ (ჩელეთის) მხრითგან უფრო სიმრავლით, საბერძნეთის სხვა და სხვა მხარეს, მით საზოგადო სახელი ეწოდათ ჩვენგან ელენებს ანუ იონიელებს და სხვათ ერთიან ბერძენნი (ბერის ძენი). მეოთხე წყება ჯავახეთის ფოკითგან, თორიადგან, აბულითგან, არტაანის ველითგან და ახალციხის ქვაბლიანის ადგილიდგან გარდვიდა, საბერძნეთს მით უწოდეს თავიანთ სადგომთ: ფოკიერი, დორია და ატტიკეენი, იტალიად აბულიონი და ველიონი უწოდეს.

ადგილობრივ მცხოვრებთ იონელთ და პელასგელთა, კავკასიის მხრითგან მისულ ერს ფოკელთ, თორელთ და

[1]) თესავორის სიბრძნის მოყვარებით ზნეობაში სწერს.

ადიგენელთ უწოდეს საზოგადო სახელით გრექები (გლეხები), მიწის მუშაკობისათვის, ამათ შეიტანეს პირველად კანონიერი მიწის ხვნა, თესვა, რგვა, მყვნა, წიდნვა და მისთანანი. დროთ განმავალობაში ცხვირი დაჭკრეს ამათ და შეიცვალეს თავიანთ სარწმუნოება, წერა და კითხვა, გარნა ზნეობაში კი მრავალი ჩვეულება დარჩათ, როგორც მღერის კილო, ფერხული, ყანწ ჭაჩარფეშებით ღვინის სმა, მწვადისა და საცოს მომზადება, რომელიც გაჭყვათ დიდ ხანს, ამათ თვითეულად გვიხატამს უმიროთავის პოემა ილიადში. ატტიკელებში მრავალნი გმირნი, მეცნიერნი და ფილოსოფოსნი გამოვიდნენ, რომელთაც განანათლეს და გაამდიდრეს საბერძნეთი.

ჩვენ ვეძახით საბერძნეთის მცხოვრებთ ისეთს მხოლოობით სახელსა, რომ არც ერთნი ქვეყნის ტომნი არ იცნობენ იმათ ამ სახელითა, ეს სახელი წარმომდგარია კავკასიაში ჩვენთან მეზობლური ცხოვრებისაგან, რომელნიც იდგნენ კახეთის მიდამოდ ხევსურამდის, მათი მთავარი ადგილ-სადგომი იყო ბერ 1) თქმა არის, კახოს წინად ბერი და მისი მთამომავალი მდგარა და რომ სწერია შეეწია ბერს (ჩელეთს) შენებაზედ კახოს, კუხოროს, უთუოდ ეს შემწეობა იმ ბრძოლით უნდა ყოფილიყო, გასდევნეს ბერი მისიმოდგმითა და თავითან დაიჭირეს ის მხარე. ბერძნები თავიანთ თავს უწოდებენ ელლენებად.

1) ქართლის ცხოვრების 20. გ.

ამისი საფუძველი აქვსთ თავიანთ საგვარტომო ზღაპ-რიდგან. პრომეტეოს ძე იყო დევკალიონი, რომელიც წყალრღვნის გამო (ომ ბრძოლას წარღვნას ეტყოდნენ). გარდვიდა საბერძნეთში, ამის ქალი იყო შვენიერი ელენა, რომლის, გამო ბერძნები ელენებად იწოდნენ. ამათ გარ-დასვლას 1550. წლით ქ. წ. ამბობენ. ესენი როცა სა-ბერძნეთში ველარ მოთავსთნენ სივიწროისა და ომ ბრძო-ლის გამო მრავალნი იტალიაში გარდავიდნენ; აგრეთვე ხმელთა შუა ზღვის პირობებზედ არის მხარეს მოა-ტყუდნენ უმრავლესნი და განაშენეს ზღვის პირების ქა-ლაქები, რომლებში ჩინებულ იყვნენ ჴალაბი, ბერია, მიკ-სია და სხვანი, ნელ-ნელა გამლიერდნენ და დაიჭირეს მრავალი მხარენი. ამათგანი იყვნენ მილოტელები, რომ ფინიკელების შავის ზღვის ვაჭრობა ხელთ გაიტა-რეს.

ბერძნები თავიანთ ღმერთების თავად სდებდნენ ურა-ნოსა (ცასა), მის ძედ კრონოსა (ჩადენს), მის ძედ ზევსს (არმაზსა), არმაზის ცოლები იყვნენ, ა. არია (ჰერა, რიონი), დედოფალი ცისა და უფალი ღმერთე-ბისა; ამის ქალები იყვნენ არის (მარსი), ღმერთა ომ ბრძოლისა, ჰეფესტო (დვალი), ღმერთა ცეცხლისა და მჭედლობისა, ბ. დიონე (აფროდიტა, ვენერა, ირსი), ღმერთა შვენიერებისა და სიყვარულისა, გ. მედირ (მედია), ამის ქალი იყო პალლა ათინარ (პალლადაკაცა), ღმერთა ხელოსნობისა და მეცნიერებისა. დ. ლატანა (ლამე მნათო-

ზებითა), ამას ტყუბი შვილები ჰყავდა: აბულონი მეფე მისნობისა, მოლექსობისა, წინამძღვარი მუხებისა და ღმერთა მშვილდოსნობისა. არტემი, მთვარე ღმერთა მშვილდოსნობისა და ნადირობისა. ე. თემის, სამართალი თვალ ახვეული, ხელთ ჰქონდა სასწორი და ხმალი. ვ. მნემოსინე იყო. ეს არმაზის ცოლები წარმოადგენდნენ სრულ საქართველო სამესხეთოს გმირებს, როგორც დიონისი (ბახურ) მმართველი ვენახებისა და დემეტრე ამაღორძინებელი მცენარებისა, ამ გმირების სახელები სწარმოებდა უფროს ერთი წყალრღვნის წინად გმირთ სახელებისგან.

ჯიმშედის შვილი იყო თუ შვილის შვილთაგანი ზააქ-ბევასფორი (ბივრასპი), გველთა უფლობით [1]. ე. ი. ყოველ სწავლულ მეცნიერთ თავის ქვევრდომ მფლობლად; რომელთ მოგვრილი საქმე ყოფა უკვირდათ მდაბალ ერისა, მისთვის ხელმწიფესაც აწერდნენ ბევრ ასპობას (ათიათას თვალის ქონვას)! ამისგან ამბობენ ადამიანის მსხვერპლად შემოღებას მნათობთავის, პირველად თურმე დანაშაული კაცებითგან დაიწყო, მერმე გლახაკებს, უცხოებს ხელი მიჰყო, გაჩანაგა სოფელ ქალაქამდის მოსული გმირი სალხი, ბოლოს მოიცალა თავის კარის კაცებზედა.

ამ ზააქს ჰყავდა მიჩნეული გაყა მჭედელი მმართველი, ერთ დღეს წილის ყრით ამ გავარს ერგო მომაკვდავთ

[1]) ქართლის ცხოვ. 23. თემურაზისა 72. გ.

ჩვედრი, რა ჰსცნა თავის სიკვდილის მოწევნა, რომელიც იქამდის სხვებზედ ლხინ თავის შექცევასავით უყურებდა, მისთანა მხეცურს მოქმედებასა, ველარ მოითმინა, შეფოციალდა მაშინ თავ განწირულად და აუარებელს სიმრავლეში დაიძახა მეიდანზედა: რასა ჰქვიან მოგვიბრა [1]) მანი, რასა ჰქვიან კაცის მსხვერპლად შეწირვა? მეფე ზააქი მოგვბრამა ნებთან სვამდეს, სჭამდეს, ლხინობდეს და ჩვენ უნდა ვითვრებოდეთო, ხმას რად არ ამოიღებთ? რად არ გათვხიზლდებით მაგ გვარის უგუნურობითგან? ვერ ჰხედავთ ქვეყანას აქცევს შესანიშნო კაცთ მკვლელობითა, უნდა რომ ყოველი ჩვენი საკუთრება თვითან დაინებოს და თავის ნებისად ითვართვაროს, ჩვენ საცხოვრებელს ჩვენს ცოლ-შვილზედაო!.. ამით იქამდის აალელა იმდენი სიმრავლე, რომ მიუსია მეფეს სასახლედ დააჭერინა, შებორკილებინა და დამავანდის მთის შეუვალს ქვაბში გამოამწყვედევინა, სადაც მოკვდა მშიერ მწყურვალი! ამ ზააქის მძლავრულ მოქმედებას რამ ეჭვი ჩვენ ქვეყნის ზოგიერთ მხარედ რამეზედ მოქმედება ექმნებოდა, რომელთ ზედა მფლობლობდა. ამას ამტკიცებს ძველი სახალხო ლექსი:

«საწყალის დედა-ბრისასა თაგვნი ყანასა ჰმკიანო,
ლომნი უქნიან ულოსა და ვეფხვნი შეუკრიანო,
დევთ მოაქვანან ურმები, კალოში მჯარა, ჰყრიანო,

---

1) ბრამანების სახელ საკიცხად შეათვისეს ჩვენ წინაპართ უხინათლოთა ბრამანები.

ქევრებს შებმულნი ირმები, კალოსა დარბენიანო,
ზედ ანგელოზნი უსხედან, ხმა წვლილად დამღერიანო,
ჭინკები კალოს უქცევენ, ბუზ ფუტკრებ დახვევიანო,
ტახნი მისწევენ ნალეწსა და მელნი შეაგვიანო,
წერონი ანიავებენ, ქერ ქერუკთ მიუყრიანო.
გააცხავებენ, გასწმენდენ და ბატნი დაჭკმაზიანო,
დათვსა ავკიდოთ ტომრები, ორმოში პურსა ჭყრიანო,
მგელი გავგზავნოთ წისქვილში, ბუჭულზედ დაუყრიანო,
ტოროლა, ცაში ვაფრინოთ, მფრინველები შემოჭკრბიანო.
რაჭო ქბილს მტკიცავს, გნოლი ზელს, კაჭკაჭნი ამოჭქნიანო,
ტრედნი ჩააკვრენ შოთებსა და გვრიტნი ამოჭყრიანო,
გარიანნი ამზადებენ და ჩხიკვნი ხონჩას შლიანო,
ამინარი (ზააქი) და გავარ მხარ და მხარ დასხდებიანო,
ხოხობსა სილამაზითა შუაში ჩაისმიანო,
თვითან სმენ სჭამენ, ძაღლ კატას ბოლოში მოიგდიანო,
გვერდით მოისმენ შრომანსა ჭიანურს დამღერიან.

რა საკვირველია ეს საზოგადოდ არ აილება, არამედ კერძო რომელსამე შესანიშნ სახლობაზედ, ისე აუწყვეტია იმ სახლობის ქალი და კაცი მსხვერპლობით, რომ საქმე სახლის ერთ უსუსურ დედა ბერზედ დარჩენილა: მით მხეცებს, დევ, ჭიეებს და მფრინველთ შთებათ მისი მოსავალი და მათთან ქირდა დაგდებით ხსენებულია ზააქი ამირანად, რადგან ძლიერ ხელმწიფეს ამირანობით მოიხსენებდნენ.

როცა გავამ მოსპო ზააქი, დგამოსვა მეფეჯიმ-

შედის ქალის შვილთაგანი სახელით ფრიდონ პარსეთის-ამბონს: ქართლის ცხოვრება ვითამც ფრიდონს გამოეგზავნოს ქართლის მმართველად არდამ ერისთავი, რომელსაც შემოუტანია ჩვენში ქვითკირის შენობის ხმარება 1). გარნა თუ ყოფილა არდამი ერთ რომელსამე მხარეს მჯდარა და არა თუ მთელ საქართველოდ, რადგან მამა-სახლისთ მფლობელობა ნელ-ნელა დიდებოდა, არა მარტო საქართველოდ, არამედ დიდ ნაწილ სასომხეთოზედ და ანატოლზედ ავრცელებდნენ თავიანთ მფლობელობასა; არდამ ერისთავი რომ მიიხმო ფრიდონმან გარეზედა, მისა მე აგადონი დაშთა ერისთავად საქართველოს მხარეს. ამ დროს მოხუცდა ფრიდონი, თავის 3, შვილთ გაუყო თავის სიცოცხლეშივე თავისი სახელმწიფო: თურს მისცა სათათრეთი (თურქისტანი), სალმის, 2) ხვარაზმა და ინდოეთის ნაწილი: ხოლო ერაჯს პარსეთი, მით ეწოდა ერანი. ფრიდონის სიკვდილის შემდგომ აეშალნენ ძმები ერანს მოერივნენ და მოჰკლეს; ამით განთავისუფლდა საქართველო არიანებისგან, აგადონ ერისთავის შთამომავალნი კი დარჩნენ კახეთში. დღესაც არიან მათი მოდგმის თავადები. ერანის ქალის შვილისაგან იყო მანუჩარი, რომელმანც ხელ-ახლავ გაიტარა ხელთ პაპა-მისის სამფლობელ თურანელებისგან, ამის შვილთაგანი იყო ქექქავო მეფე სომხად წამოსული საქარ-

1) ქართლის ცხოვრება. 23 გ.

2) თეიმურაზის ისტორიის 76. გ.

თველოდ; რა შევიდა პირველად ლეკებში, ზანიხის მამა-სახლისის ნათესავის გრძნებითა ისე დაბრმავდნენ, რომ ვეღარა გაიგეს-რა და შერცხვენილნი უკან წამოვიდნენ.

მამასახლისთა განძლიერება სასომხეთოსაკენ ცხადად სჩანს კოლხიდის მეფეთაგან, ერთი იმ მამასახლისთაგანს საზოგადო ისტორია გვაჩვენებს, რომ ჭრქმევი: ოტია მეხუ-თე მზედ წოდებული. თქმა არის ეგვიპტის რამესე მეფი-საგან მიეცათ წოდება მამასახლისთა რამაზა (მზედ) წო-დებული სახელი, რომელიც სეზოსტრის მფლობელობის შემდგომ ყოფილი მამასახლისთაგან მეხუთე მამასახლისი იყო. ამ ოტიას მამის დროს 1260 წ. ბერძენთ-თე-ბელთ მეფეს პირველი ცოლი მოუკვდა და მეორე ცოლი ინია ანჩხლი ქალი შეხვდა: ამან ვერ გაიტანა თავის გერი შვილები ფიქრი და და მისი ელლე, ვერას ღონით, რომ ვერ მოუვიდა თავის ათამა მეფე და ვერ დაამშვიდობა თავის ცოლი, მისცა შვილებს თავიანთ ვერძი საცხოვ-რებელი, ჩასხა ოქროს მატყლოსან წოდებულის ნავში და გააგზავნა კოლხიდისკენ: ამათ ჩანალკალასთან სრუტეში დიდი ღელვა აუტყდათ, იქამდის, რომ ნავის ზღარითვაში ელლე გადავარდა და დაიხრჩო ზღვაში, მით ეწოდა ელეპონ-ტი, ძმა მისი ფრიქსი კი მშვიდობით მივიდა კოლხიდას; ის ოქროს მატყლოსანის ნავი ფოთის არხის, თუ რქას შესწორა და თვითან ტრაპიზონსა და ბათუმს შუა ათინა

---

[1]) ქევქაოს დროს იყო როსტომ გმირი.

და კისტორი ქალაქეში ასგო, გააშენა სოფლებითა. ადგილებრი კერპის მღვდელთაგან ხმა დაკარდა იმ ოქროს მატყლოსანზედა, ვინც გაიტაცს ადგილებრივი მეფე მოკვდებაო? ამის გამო ოტიამ გმირ გმირი მცველები დააყენა. ეს ზღაპარი პირითგან პირში მრთელ საქართველოდ ეგრედ გაითქვა, ვიდრე საბერძნეთსაც მოეფინა ას წლის განმავალობაში.

ამ დროს განთქმულ იყო კოლხიდა ყოველ ნაირი მისნურის ხელოვნებითა, ვიდრე ქვეყნის ყოველ ტომთაგან საკრძალველ იყვნენ. ოტის მეფეს ჰყავდა ერთი და სახელით კირკე, დახელოვნებული მისნობა გრძნეულებაში; ეს პირველად მიჰყვა ცოლად სარომატის მეფეს. რა მან მოღალატობით სხვა დედაკაცთან იწყო მრუშობა, მოაკვლევინა მეფე და საბერძნეთს გარდვიდა, სადაც დიდი სახელი დაიგდო მისნობა გრძნეულობით და პოლიტიკური ჯარჯისითა. მით სამნახველო სავარჯისოთ კირკესი უწოდეს: ამან ულისეს ამხანაგნი გასუმრების გამო, თითო წვეთლის გარდარტყმითა ღორებად აქცია და ისევე ულისეს ვედრებით კაცებად შესცვალა! ამბობენ კირკე ამ გვარ ხელოვნებაებს წამლებით შვრებოდაო!

ეს კირკე გარდვიდა იტალიაში და ადგილებრივმა მეფე პიკიმ შეირთო ცოლად, რა ნახა პიკი მეფე სხვა დედაკაცთანაც დაახლოებული, ეწყინა მეტად და ოქროს ყავარჯნის გარდარტყმით კოდალა მფრინველად აქცია! ამაებითგან ცხადად სჩანს, რომ ქართველებში მეტად სათაკილო

ყოფილა ცოლ-ქმრობაში ღალატი. ხოლო არნობი ამბობს: იტალიის ფავნო მეფემ შეირთო კირკე ცოლად და იმისგან შეეძინა ლათინო მეფე, რომლის ჩინებულობით მრთელ მის ქვევრდომ გვარს ეწოდა ლათინებიო. ჩვენ კირკეს პოლიტიკური წარმატების ნამი არა გვაქს რა, თუ არ მხოლოდ ლობის მარცვლის სირსვლის სახელი «კირკაყი».

ოქროს მატყლოსნის მოსვლითგან კოლხიდად, ასი წლის შემდგომ საბერძნეთის თესალიის მეფე ესონ რო კვდებოდა, თავისი სამეფო ტახტი დაანდო დროებითად თავის ძმა პელიეს და უანდერძა: როცა მისი ძე იაზონი მოიზრდებოდა, მისთვის უნდა გარდაეცა თავის მეფობა და თვითან მოკვდა, ძმის მაგიერ ისევ ძმა აღვიდა ტახტზედ და იწყო მმართვა, ამასობაში იასონი სრულ წლოვანობაში მოვიდა. ძმა მისს პელიეს გაუტკბა პირში და არ უნდოდა ძმის წულის იაზონის გამეფება, მით უნდოდა რომელიმე გზით თავითგან მოცილება მისი და დაღუპვა. ერთ დღეს ურჩია ვითამ მოკეთობით უთხრა: «მე მინდა შენი მეფედ დასმა, როგორც მონდობილი მაქვს მამა შენისაგან, მაგრამ მინდა ჯერ პირველად გმირობის კარგი სახელი დაიგდო და მერმე დაჯდე მეფედ დიდის დიდებითა. ამისთანა სახელი შენ მაშინ გაგივარდება, როცა წახვალ კოლხიდითგან იმ ძვირფას ოქროს მატყლოსანს გამოიტაცამ სავაჟკაცითა და აქ მოიტანო».

ბიძა მისის ესრეთი თავ-ხედური რჩევა მოეწონა იაზონს,

როგორც ყმაწვილი კაცსა და მოემზადა საჩქაროდ გასამ-გზავრებლად, იახლა თავისთან მწყ ამხანაგებად საბერძნე-თის თავ-გმირთაგანი ერკულე, პირველი მოისარე, თესეოსი ძალ ღონიერი მორკინალი და პოლიტიკოსი, ცხენოსნობა-ში განთქმული კასტორი და სახელოვანი მოლექსე მოსაკ-რავე. ორფეოსი ჩაჯდა სახელ-განთქმულს არგოის ნავში და გზას დაადგა შეუყოვნებლად, ამათ ტროის მახლობლად, ნახეს ზღვის-პირად ჯაჭვით დაბმული ტროის ლაოდენ მე-ფის ასული ესიონი, რომელიც ვეშაპის შთასანთქმელად იყო მომზადებული, წარმართთ ჩვეულებისაებრ, რომ ყოველ წლის თავს თითო ქალწულს მისცემდნენ მსხვერპლად! მოუ-ცადა იქ ერკულემ ვეშაპსა, მომავალობისავე შორითგან ჯერ რამდენიმე ისარი ჰკრა თავის კვინიხაში და გააგლო, რა მოახლოვდა მოუძლურებულს მიხდგა ხმლით აჩეხა და მეფის ქალი ესიონი, განთავისუფლებული მიჰგვარა მამა-მის პალატაში. მით დიდძალი საჩუქარი მიიღო მისგან, გარნა ერკულემ იმასვე მიაბარა და გაეშურა იაზონთან ერთად კოლხიდისკენ, მიაწიეს, მივიდნენ, ესტუმრნენ კოლ-ხიდის ოტია მეფესა, რომელმანც ჩვეულებრივის კაცთ-მოყვარებით მიიღო, სადაც დაშთნენ რამდენიმე წელს; დღე ყოველ ჰქონდათ ჭამა, სმა, ლხინი და ულიმპიური ყოველ გვარი ვარჯიშობა, რომელშიც მრავალ კოლხი-დელთ ისახელეს თავი და გაიწვრთნენ საკვირველად. გარნა იაზონს ვერაფრით ვერ მოეწყო ხელი ოქროს მატყ-ლოსნის გასატაცავად, თვით მას მცველნი დახვდო-

დნენ ყოველ კარჯისში. ძველნი მწერალნი სწერენ: «სამჯერ მოვიდნენ საბერძნეთის გმირნი კოლხიდას: ფრიქრი, არგონავტები და ულისესი. არგონავოსანთ ნახეს კოლხიდაში მდიდარი ქალაქი ეა (რეა), და დიდად ბრწყინვალე სახელმწიფო, კარი აეტოსის (ოტიასი) კოლხიდის მფლობელისა. იმ ეპოქაში იცოდნენ იქაურ მცხოვრებლებმან სელის ქსოვა, ოქროს გამოდნობა და ღვინის დაყენებაო [1]).

იაზონს ყოველი ღონე რომ მიეწურა, ეტრფიალა ოტია მეფის ასულს მედიას და ფიცით აღუთქვა დედოფლობა, ოღონდ მიეცა ოქროს მატყლოსანი, მედია მოსტყუვდა დიაცურად, მოიტაცა და თვითანაც თან გაჰყვა ერთ წვიმიან ბნელ ღამეს. მედიამ თავისთან წაიღო თავის ძმის ძვლები კუბოთი და გზაში აქა იქ აბნია, რომ მამა მისი, მისი ძვლების კრებაში დაჰგვიანებოდა, და თვითან გაესწრო წასვლიყო! მართლაც ისე მოხდა, ოტიამ რა ნახა ზღვის პირებზედ აქა იქ გაბნეული თავის საყვარელი შვილის ძვლები, ძლეულმან მამობრივის სიყვარულისაგან დაივიწყა ოქროს მატყლოსნის გაპატრება და მასთან მედიას გცვაცა. შეუდგა გულის მოდგინებით ყოველი სახსარ ნაწევრების შეკრებასა, როგორც წმიდა ნაწილებას, რა მოიცალა ნახა, რომ შეესწროთ არგოსნავში და გაქცეულიყვნენ [2])! მის გამო მოხდა

[1]) Ztrabon. I. XI· p. 479. Erstat in Homer. Dioder sieil I. IV.

[2]) სიტყვა ციცერონისა მონილოის სჯულზედა.

დიდი ამღვრეულება კოლხიდელებში, გარდაადგინეს მეფო-ბითგან ოტია და მისი ძმისწული პრესეო დასვეს მეფედაო[1]).

კოლხიდის მამასახლისნი როგორც კეთილშობილნი მისდევდნენ ეგვიპტელებითგან დაშთენილ ჩვეულებას, თა-ვჲანთ მიცვალებულთ ან შემურვიდნენ და ან მიწაში დაუ-მარხავად კუბოთი ადგილობრივ ალპობდნენ უდაბურებში, მერმე მოიტანდნენ და ძვლებს ნაწილივით ინახვდნენ სახლ-ეზოებში. წელიწადის ოთხ არე დროს გარეცხდნენ და ნარეცხს სახლ სამყოფებს ასხურევდნენ! ამისთვის ამბო-ბენ: «რომ კოლხიდები თავიანთ მკვდარს მიწაში არ ასა-ფლავებენ, არამედ გარედ სდებენ ფრინველთა და ნადირთ შესაჭმელად, რომ მიცვალებულის ხსენება მოისპოს იმათში სრულიად [2]). ამის სიცრუვე ცხადად სჩანს ზე-მოდ ციცერონის მოყვანილის ფაკტითგან; თუ როგორ მამებრივის ღმობიერებით მეფე ოტიამ ცოცხალი ყველა დაივიწყა და თავის მიცვალებული საყვარელი შვილის ძვალ ნაწილთ შეკრებას დაადგა.

ასრე გამარჯვებული დიდის ნაშოვრით, რომ მი-ვიდნენ არგონავოსანნი, ტროადის ლაომედენ მეფემ აღარ მიიღო ისინი მეგობრულად, იმ ოქროს მატყლო-სნის გატაცვისათვის, მით მოუხდა დიდი ომი. შესტე-ხა ერკულე გმირმან მეფის სასახლე, დაატყვევა მეფის სახლობა ერთიან, მეფის ძე პუდრაკე გაჰყიდა და ასულ-

[1]) თეიმურაზის ისტორიისა. 97. გ.

[2]) Herodot. I. cap. 140.

მიათხოვა ცოლად! შემდგომ ლაომედონ მეფემ შეისხა თავის ძე პუდრაგე და მით პრიამო (ფასით შესყიდული) ეწოდა.

მედიას იაზონისაგან ორი შვილი შეეძინა, თესალი და აკიმენი. მერმე იაზონი წარვიდა და კორინთოს კრეონ მეფის ქალი გლავკა შეიყვარა; ამის გამო მედიამ მისგან ნაყოლი შვილები ორივ მოაკვდინა სასწმლავით, რომ მისთანა ფიცის გამტეხი ცოლის მოღალატე კაცის ჩამომავალი აღარ ყოფილიყო ქვეყანაზედა, და კორინთოს მეფის სასახლეც ერთიან გარდაასწვევინა ცეცხლითა დედაწულიანა. შემდგომ შეეუღლა ათინის მეფე ეგეოს, რომლისაგანაც შეეძინა ძე მიდი, როცა მოკვდა ეგეო მეფე, გარდმოვიდა უკანვე კოლხიდაში და თან გარდმოიყვანა თავისი ძე მიდი, მისცა მამა მისს შემწეობა, გაამეფებინა ისევ და საკმაო წარმატება მისცა ჩვენს ქვეყანასა, საბერძნეთის ყოფა ქცევის სწავლით. იმ დროს ქართველებმან ომით დაიჭირეს მაზანდარნის ქვეყანა, იქ გაამეფეს მედიას ძე მიდი, მის გამო ეწოდა მიდეთიო [1]. გარნა ეს თემი ანატოლში უნდა იყოს და არა მაზანდარანის.

1190. ქ. წ. საქვეყნო ომი მოხდა ტროადზედა (ილიონს). ამ მიზეზით, ტროადის მეფის ლაომედონის სიკვდილის შემდგომ, მეფე პრიამომ თავისი და ჰსეონი უკან მოსთხოვა ბერძნის მეფეს; რა არ ინება, პრიამომ მცირედის მხედრობით თავისი ძე პარისი გააგზავნა

---

1) თემურაზის ისტორია, 100. გ.

მშვიდობის პირით თავისი სიძის ტელამონის მოკავშირე მენელაუს მეფისას, იქაც რა პარისს მამას მისი დაბრილობა არ გუვიდა; ერთს დღეს დალალატებით გამოიტაცა ელენე დედოფალი და მოვიდა მამა მისთან ქ. ტროადად.

ამის თავობაზედ შეერთდნენ მრთელი საბერძნეთის მეფეები და მოადგნენ ტროადას გარემოდ; ტროადელების შემწე იყვნენ ქართველები, სადაც აღიზონებად აღნიშნულ არიან კაპადუკის კესარიელნი, ამაზონები და სხვა ახლო მყოფნი მოსაზღვრე მეფენი, ამათ ბერძნები თავს რომ ვერ მოუვიდნენ ომ ბრძოლით, მოივერაგეს, დამარცხება თავს იდვეს, შესწირეს ტროის ღმერთებს ფიცრული ვეებაერთელა, ცხენი მოძრავი საგორებით და თვითან გალაგდნენ შიგნით ზღვაში! ესრეთი მოვლენა გაეხარდათ ტროადელებს და დიდის ავლა დიდებით შეაგორეს ციხის შიგნით. მეომარ ახალ-გაზრდათ არ გაუგონეს მოხუცთა, არ დაიძრა ადგილითგან, მით სჯამეს, სვეს დაითვრნენ ერთიან და დაეყარნენ მკვდრებსავით. შუა ღამისა რა მილაგდა ქალაქი, გამოვიდნენ ცხენში შემაულნი მხედარნი, გააღეს ტროის ციხის კარები და მისცეს თივის ცეცხლით ნიშანი თავისიანთა თუ არა, მაშინვე გამოვიდნენ ზღვითაგან, მისცეს ცეცხლი ქალაქს და ჰკრეს ხმალი მძინარ ხალხსა, მთლად აწყვიტეს, აოხრეს ხმალ ცეცხლითა და ესე გამარჯვებულნი წავიდნენ დიდის ნაშოვრითა; მაგრამ იმათაც არ შერჩათ სხვათ

ნაყუსამართლარი, დიდი ნაწილნი მათგანნი ზღვის ღელ-ვით დაიღუპნენ.

ვირგილი როცა ტროადის ომ ბრძოლას ხატავს თავის ენიადში, იხსენიებს ნაქებ ბუყდენტის (ჭიის ვრის) ნაქებ წითელ საღებავსა ქართველთა. კალიბების (ჭანმა-ჭისელლების) მკვეთრ რკინეულ საჭურველსა: კავკასიელთ სისატიკესა და თაოს-კარელთ (ტაოელთ) უძლეველობა-სა [1].

VII.

ბაბილონ ასურელნი—მათი ჩხუბები ალაროდიელებ-თან—და ახსნა ლურსმნულ წარწერაებისა.

ჩვენ დაგვრჩა ბაბილოვანის ხელმწიფობა, რომელთ დიდი კავშირი აქვსთ ჩვენს ქვეყანასა და ერობასთანა, როგორც წინად მოვიხსენეთ ევსების ქრონიკონი მიდების შემდგომ მფლობელობა ქალდეველთა ბაბილონელთ ზედა. «აჰა აღვადგენ მე ქალდეველთა ნათესავსა მწარესა და კისკასსა, მაღალსა სიბრტყეთა ზედა ქვეყნისათა» [2].

---

[1]) ენიადის დ. წ. 546. ვ. წ. 633. 1089. თ. წ. 216. სკრიქონი.

[2]) ამ ბაკუმ. 1. 6. 7. 8. 9. მუხლი.

ამათ მფლობელობის 447 წლის შემდგომ არაბები იჭერენ ბაბილოვანს და მათ შემდგომ ნებროთის შთამომავალნი. მ. მოსე ხორინელი ამას მიდისგან ასრე ადგენს: «ნებროთის-მე ბაბილა, ბაბილისა ანნება, ანებისა არბილი-თუ ამარბალი, ამარბილისა კაიაგი, კაიაგისა არბელა (ასურ), ასურის-მე ნინიო». რა საკვირველია ამათ პირდაპირ ერთმეორის მიყოლებით არ უმეფნიათ, არამედ ნინის წინაპართმოდგმის შესანიშნ მთავარნი თუ მეფეები დაუსახელებიათ და ყოფილან სხვა და სხვა დროს.

1300. ქ. წ. მეფდება ნინი, ამას ჰყავდა მხედართმთავრის ერთი სახელით მემნონ, რომლის მხნეობით გავრცელდა მისი სამეფო. ბოლოს უწყო ომი ბაკტრიის ძლიერ ქალაქს 7, წელს შემოდგომილი იყო და ვერ აიღო ცისე სიმაგრე! ამას ჰყავდა გონიერი ცოლი სემირამიდი, ეს ერთ დღეს მივიდა ურდოში ქმრის სანახავად და ქმართან სიარულში თვალი მოავლო ციხეს და შენიშნა ერთმხარეს ადვილი მისადგომ შესავალი ადგილი, ურჩია ქმარს იქითგან ძალა ექმნა მტრისთვის. გაუგონა მემნონმან, მოასია მაშინვე ლაშქარი, მიიდგეს კიბეები გარდაცვივდნენ სიმაღლით და აიღეს ქალაქი. ეს საქმე რომ სცნა ნინმან სემირამიდის გონიერებისაგან, მოაკვლევინა მემნონი და სემირამიდი თვითან შეირთო ცოლად, რომლისგანაც შეეძინა ძე ნინუასა; მაგრამ ესრეთი უსამართლობა არ შეარჩინა სემირამიდმან ნინსა. ერთ დღეს სთხოვა თავის დიდებულებთან 5 დღით მიეცა ნება

ქვეყნის მმართვისა. მანც დაუმტკიცა თავის დიდებულე-ბის დასწრებითა, სხვა შესანიშნ ცვლილებით გარდა ნინი მოაკვლევინა და თვითან დაირჩინა ხელმწიფობა; მაგრამ ეგრედ დიდს წარმატებაში მისცა სამოქალაქო და სამ-ხედრო წყობილება, რომ მეტი არ იქმნებოდეს.

ამან დაიპყრა ეგვიპტე, არა სრულიად ინდოეთით და მოვიდა საქართველოდაც, აიყვანა მძევლად მამასახლისის შვილები ასარო, და არტაბანო, ათასი რჩეულის მხედრო-ბითურთ და ესრედ დაეზავა. ეს შევიდა თურმე კავკა-სის მთებთ შუა მივიდა და ბალისტანს, სადაც ამბობდნენ მგელნი პრომეტეოს მინამსჭვალად, იქ მაღალ კლდის თავს გამოაკვეთინა თავის სახემოცული დარაჯებით და ეგრედ მიიქცა თავის ქვეყნად ბაბილონს გამარჯვებუ-ლიო [1]). სემირამიდის სიკვდილის შემდგომ ველარ ჰმართა ეგრეთი კრძალი სახელმწიფო, შვილმან ნინუასამ, მით განთავისუფლდნენ მრავალნი მხარენი და მათთან საქართველოცა, ამ ეპოქაში 50 წელი ნინმან იმეფა და ოც-და-ხუთი სემირადმან ბრწყინვალედ.

ამათ შვილის დროს კი დარჩათ ბაბილონის გარემო მხარენი მიდებსა, ასორებსა, ბაკტრებსა და მესხ ქარ-თველებს ეჭირათ, არა მარტო საქართველო მეს-ხეთი, არამედ მთელი სასომხეთოცა; მაგრამ კი გაუწყვეტელი ომ ბრძოლანი ჰქონიათ ბაბილონელებ-თან და ასორებთან მესხ ქართველთა, რომლებში მტრის წინ მდგომნი ყოფილან უფრო ალაროდები, ამას ამტკი-

---

[1]) თეიმურაზის 65. 66. 67 გ.

ცებს ვანში, მიდეთში და სომხეთში ყოფილი ლურსმნული წარწერაები. მათ ემოწმებს ეზეკიაცა ამას: „მეო კაცისაო განიმტკიცე პირი შენი გოგსა ზედა და ქვეყანასა ზედა მაგოგისა, მთავარს როსს, მოსოხს და თობელსა და წინასწარმეტყველებდი მასზედა: ამათ იტყვის უფალი ღმერთი. გარე მოგაქციო შენ მრგვლივ და მივსცე აღვირი ლაწვთა შენთა და შეგკრიბო შენ ყოველი ძალა შენი და ცხენნი და ცხენოსანნი შენნი, შემმოსილნი საჭურველთანი“ [1]). 600, წლით წინ ქრისტეზედა.

თქმა არის მაი მფლობელობის გავრცელებასა ჰყავდა მოპირდაპირენი, რომელნიც კვირტს არ უზრდიდნენ: მართლად [2]) 856. ქ. წ. პირველჯერ ებრძოლა სალმანასარი უსრდის მეფე არამსა, რომელსაც დაემარცხებინა წინად ბაბილონელთ მოთავე გმირი ბარშამი და ვლაჭპიაპისი, როგორც სწერია ნებროთის გოდოლზედ, მ. მოსე ხორინელიც სწერს: პაიბის ქალის (ბაბელონელის) დამარცხების შემდგომ დააჯდინა არამმან ნეოკესარიაში მასახიო (მესხი), მით ეწოდა მაყაქიო.

ამას შეებნენ ასურელები ნაირის თემსა (საშვალს შუა ზემო ევფრატისა და ტიგრის მხარეზ), მოაწიეს ტიგრისის სათავემდის, სადაც ნინიულ თავ-გარდასავალ სახსოვრად გოდოლი (პირამიდი) აიგო, იქითგან შევიდა ღუნიბუნის თემში, რომელსაც ტარონი

[1]) ეზეკიელი. ლჱ

[2]) ლინორმანის ლურსმნული წარწერაებს ახსნითგან.

ჰგონია, გარნა დევაბინია, ბოლოს მიაწია ზემო ეფრატს ჩრდილოს დასავლეთს ვანის ტბისა, რომელიც არამასავე იყო, აიღეს მრავალი ქალაქები დასწვეს ეფრატის სათავემდის და შესდგა ომით. აქ ურარდის არარატად ამბობენ და არარატელთ ალაროდიელად ჰეროდოტის კვალის შედგომით.

839. დ. სალმანასარს ურარიდის მეფესთან კიდევ დამოკიდებულება ჰქონია, მაგრამ იმ ადგილის მთავარი არამის მაგიერ სეტური ყოფილა, აქ სალმანასარმა თავისი ათარსთავი ტაიან ასური გამოულაშქრებია. ასორეთის მხედრობა მოვიდა არაწანის. მდინარე გავიდა და მის მახლობლად ძლიერ ფიცხლად შეება სეტურის მხედრობასა. წარწერაების მიხედვით, ასორებს გამარჯვებიათ პირველან-დელებრ. კვლავ გამოილაშქრა სალმანასარმა ცალკე ცალკე-ომების შემდგომ შეაერთა თავის სამხედრო ურდო და ეგრედ დაიმონა მუსარრისის ქვეყანა მდებარე ვანის ტბის გარემო და მერმე შევიდა ურარიდის სამეფოში. სეტურისა კიდევ წარწერაებში იქადნის 46. ქალაქი აუღე და დავსწვიო.

ესრედ იწყო ასურების ურდომ ხშირ ხშირად მოსვლა, სასომხეთოდ ცდილობდნენ, რომ ალაროდიელების მთელი ქვეყნები დაეჭირათ, ყოველ ხერხ ღონეს ხმარობდნენ მათ დასამორჩილებლათ, 16. ჯერ გამოილაშქრეს, მაგრამ როგორც სჩანს ვერ გაიტანეს თავის თავიანთ დაწყობილება, რადგან ბოლოს უეცად დაეცა ასო-

რეთული ძალა, უთუოდ ამ მასვლა მოსვლის გახშირე-
ბის დროს უნდა იყოს ალაროდიენების კრობაში ასორთ
ლურსმნული ასოების ხმარება თავიანთ სამშობლო ენა-
ზედა... ახლა კადნიერად შემიძლია შედგინება, რომ
მეცხრე და მეერვე საუკუნოების წინა ნახევარში ყოფილან
ეს სამნი მეფენი ლუდიპორი, ა. ბელიდტური. ა. ისპუი-
ნი, რომლებზედაც ლაბარაკობენ წარწერაები.

ეს სამნი პირნი უეჭველად ალაროდების მეფეები არი-
ან და ეკუთვნიან იმ ტომსა, სითვანაც შთამამავლობენ
ვანის წარწერაებში მოხსენებული უკანასკნელი საუკუნო-
ების მთავრები. აგრეთვე წარწერანი აცხადებენ ალარო-
დიელთ მთავრების ქონებულ აკტორობასა ნაირისა და
სომხეთის სხვა სამთავრო თემებზედაცა, ვიდრე ქალაქე-
ბიც ჰქონიათ იმ ქვეყნებში, შემდგომ ამ სამთა ურარი-
დის მეფეთა ნახევარ საუკუნოების ოდენი ხანი იკვეთება,
რადგან გამოიყვანეს ასორებმა ალაროდიელების პირო-
ბისაგან.

მეერვე საუკუნოებაში თავლად ბალასარმან მაღალის
დარგზედ აიყვანა ასორესტნული სამხედროს ძალა, ვხე-
დამთ რომ საშუროდ მოდის და თხოულობს სასომხე-
თის დამონებას, მაშინდელ მეფე ბ. თუგ სარდასაგან,
რომელიც შემდგომი იყო ისპუინისა, ურარდის მეფე
სარდას ასორეთული ძალის საწინაღმდეგოდ დაჰკავშირე-
ბიან სალუმალ მეფე მელიტისა, დარქსალარ მეფე კამ-
კუმისა. (რომლის ვეოგრაფიული მდებარეობა ჯერ არ

ჳიცით). ქარდაფ მეფე კუმუხსისა (კომაგენისა) არიელი ჩხანს ქსა, აგრეთვე მთავარნი ქასთანისა და ქსალფისა; გარნა ამ დიდ ლაშქართ ომ ბრძოლებაში ეს მოკავშირენი ზოგი დატყვევდნენ, დანაშთენი დამარცხდნენ, სარდა მეფე დურუსფის ციხეში შემაგრდა, ასურეთლების მხედრობამ მრავალი ადგილები მოაოხრა, უსარიდის ზოგიერთი მიწე-ბი ასურეთის სამფლობელოდ გასცა, ულუფის თემში ასურ ბარის ციხეც ააგეს აჯანყებულთ შესაკავშირებლად; გარნა სარდა, რომელ ციხეშიც შემაგრდა, ვერც ის ციხე აიღეს და ვერცარა ალაროდიელთ მიაღებინეს თავიანთ მფლობელობა. დიდი გამარჯვებანი ჰქმნეს ამ შემთხვე-ვაში, მაგრამ თავიანთ სურვილს სრულ ვერ მიხვდნენ. თუმც უსარიდის სამეფო მოოხრდა და განაწილდა გარნა თავიანთ მრთელი დამოუკიდებლობა კი დაიცეს და უცხო-ელთ უღელს თავი არ მოუდრიკეს. იმის მოკავშირეთ ასე არა ჰქმნეს, არამედ დაემონნენ და მოხარკედ იქმნენ ასურეთლებისა.

სარდას შემდგომ ა. მინუა არის, რომელიც ცნო-ბილია თავის მის არგისტის წარწერებითა, შესანიშნი წერ-ტილი არის მის სახელი ხელ-მეორ სახსენებლად თავის მომაგიერებაში და შეგვიძლია მივასხლოვოთ საღმთო-წერილის ერემიას «აღიღეთ სასწაული ქვეყანასა ზედა (ბა-ბილონისა) და ნესტვეთ ნესტვთა წარმართთა შორის, წმიდა ჰყავით მას ზედა ნათესავები და ჰმოწმეთ (მოჰხსა-დეთ) მის ზედა მეფეთა არარატისათა მენია. ნა 27. ამ

ებრაულად ხსენებულ სახელს, ნიკოლა დამასკელი იხსენებს მინუად. თქმა არის ალაროდიელთ მეფეს მინუას უფლია დ. სალმან-ასირის დროს და თავლად ბალსარის ბოლო წელიწადებში.

სარუქინის პირველ მეფობისა მინუას პირ-მშო ძე ურსა არის მამის შემდგომ გამეფებული, ამის მოსდენილი ომ ბრძოლანი დიდს ადგილს იჭერენ საწლო წერილში. იმავე თავმხედი მტრის მოთხრობაშიც ჩინებულად ბრწყინვენ ალაროდიელ მთავრის მხნეობანი, ეს ურსა ასორეთლებისათვის ყველასაგან საშიშრო მტერი არის. თავის სამხედრო გონიერებითა მინდობილი თავის გამჭრიასს ერზედა, ხელს ჰკიდამს ურარიდის სამეფოს, თავის ადრინდელ სიმდიდრეზედ ასაყვანლად, რომ დაამტკიცოს თავის თავ-მჯდომარეობა სომხეთის სხვა ნაწილებზედაცა, რომელთაც ერთიან იერთამს თავისთანა, საქმე მარცხად წაუვა, მაგრამ თვითან იმედს არ გარდიწყვეტს, მალ-მალ უმეორებს ომ ბრძოლასა, არ სტოვებს საჭურველს ხელითგან, უკანასკნელ დამარცხებამ დღემდის რომ ვანის სამეფო განეთავისუფლებინა ასორეთლების მფლობელობისაგან.

ამ სარუქინის გამეფების მეორე წელს მოხდა ეს ცვლილება: ურსამ თავისი მოკავშირე მედად ციქირდის მეფის შეგიზგიზებით ანდვრეულება მოახდინა ირანძუ (ისანძე) ვანის მეფეზედა, რომელიც ასორეთლების სარწმუნო მოხარკე იყო, მით ისანძე შემწეობას სთხოვს

თავის მზრუნველს, მიიღებს დიდ ძალ მხედრობას, გაილაშქრებს და სარუქინის განდგომილთ დაიმორჩილებს, სუანდახილს და ტურტუქის ქალაქებს, მიდადის მომხრედ გასულთ, აიღებს და მოსწვამს, საქქის, ბალიის და აპიდიქნის მცხოვრებთა, რომელთაც ურსასთვის კარები განეღოთ, ასორეთს და ფინიკედ გარდაასახლებს.

ცოტა ხნის შემდგომ მოკვდა არანმე და მის მაგიერ გამეფდა ძე მისი აზა, რომელმაც განგრძო თავის პირობა ასურეთელებთან, ურსამ კვლავ თავის მოკავშირებით განდგომილება მოახდინა ვანში, აზა მოიკლა და მის მაგიერ მისი ძმა ულლუსუნი დაისვა მეფედ. ეს არეულობა, რომ გაიგო სარუქინმან, მაშინვე გაიჭრა, გაილაშქრა და დიდი გამარჯვება ჰქმნა იქ, ბაჴდიდი მილიტის მთის მეფე ტყვედ ჩავარდა, აზას მაგიერ სარუქინმან ის დააკვლევინა, შეეშინდა ამ შემთხვევაში ულუსუნს და სასწრაფოდ დაემორჩილა ასურეთის მეფეს, რომელმანც მიიღო, მიანიჭა მეფური წოდება, გარნა მომორებისავე ხელ-ახლავ შეიცვალა თავისი აზრი და ალაროდიელ ურს მეფეს მიეკედლა. საშუროდ შემობრუნდა სარუქინი და დიდის წყვეტა სისხლის ღვარების ადინებით სძლია თავის მოწინაღმდეგეთ ნაირში: გარნა ულისონმან ვედრებით შეინდო ბრალი. ა. სურ-ლიქარალის მეფე დატყვევდა და მოიკლა, მრავალი მცხოვრებნიც უცხო ქვეყნებში გარდაასახლეს.

მეორე წელს ულლუსუნი ისევ მიემხრო ურსას და

თავისი პირობის სიმტკიცედ 22 ციხე დაუწინდა ალა-როდის მეფესა. სარუქინმა კვლავ ითავა მოუძღვა ურ-დოსა და შევიდა ვანში, მით უსარიდის მეფის ნაწინდი ციხეებიც აიღეს, ულუსუნმან ხელ-ახლავ დამორჩილებით იპატივა თავი, გარნა თავი ამჯანყებელი ტაიქო ვანის ქალაქპეტი დატყვევებული ჭამათს წაიყვანეს, სარუქინის მეფობის მერვე წელს გათავდა სომხეთის ომები სრუ-ლიად, რადგან ულუსუნი მოეშორა ურსას მოკავშირო-ბისაგან და უწყო ხარკის ძლევა ასორეთის მეფესა.

ასორეთელი მეფე რა განთავისუფლდა ამ მხარეების მოუ-სვენრობისაგან, მისდგა პირველად მიდდა ცქირდის მეფესა, ბევრი ქალაქები წაართვა და მოაოხრა მისი დედა ქალაქი ბარდაცა. ამ თავის მოკავშირეს შემწეობა მიაშველა ურსამ, მაგრამ მისი მწყობრები სრულ ერთიან დამარცხდნენ, მისი გვარიდგან 250 სული გაწყდა და თვითონაც მთე-ებში შეიხვეწა და 5 თთვეს იდევნებოდა მტრისაგან, იმა-ვე დროს სარუქინი მისდევდა თავის გამარჯვების კვალ-სა ულუსუნის თვალ ლიობის დასაჯილდოებლად და სრულიად თავის მხარედ გარდასაყვანად, მით ურსასგან წართმეული რამდენიმე ქალაქები აჩუქა.

ამის გამო ირანმუ ნაირის მეფემ საშუროდ ხარკი წარმოუდგინა სარუქინსა. ურსას მოკავშირეთაგანი ერთი პირი კიდევ მოწინაღმდეგებდა, რომელიც იყო ვანის ტბის პირის ურწანა მეფე მუსასირისა. ასურასტნის მე-ფემ ამაზედაც გაილაშქრა და დიდ-ომბრძოლების შემდგომ

მთებში გააქცია ურწანა მეფე და მუსარსის ქალაქი აილო, (არჭეში). აი რას ამბობს ასორასტანელი მეფე: მევედი ურწანა მეფის მუსასირსა, როგორც გამარჯვებულის ერთი დავიჭირე ქალაქი, ავიყვანე ტყვედ დედაკაცნი, წულნი და ასულნი მისნი, საუნჯე მისი და ყოველი რაც იყო მის სამეფოში, 20,100 ტყვე, კუთვნილება ღმერთებისა ქალდისა და პაიმასტურისას, კერპები მისა და შეწირული ჭურჭლეულება. როცა შეიტყო ურსა მეფემ ურარდისა აოხრება მუსარისა და წარტყვევნა მის ღმერთის ქალდისა და თავის უკანასკნელი მოკავშირის დამარცხება, იმედ გარდაწყვეტილობით თავის თავი მოიკლა. ასრე უბედურის სიკვდილით მოკვდა მირდატ ევპატორივით მხნე ძლიერი მთავარი, რომელმანაც იმოდენის მამაცობით დაიცვა ურარდის სამეფო სამხედროს პატივი და რამდენმე ხანს გაურკვეველს მოცულ ბურუსში შთააგდო ასორეთის ბედი.

ეს სამნახველო ხორსაპატის პალატის სრაში სხვა გამოსადეგ საგნებთან ერთად წარწერილია: ქალდირს ტაძარი წინათვან შეხედვით ოთხ კუთხედ სარისსხედ აგებულია, იქ ამართულა არიან მორთულ მოწყობილის ქუდებით სვეტები, რომლების სიმრგვალე შეუდლებს დერი სოჭებსა ჰგავან. წოწოლა შენობის თავის შუა ადგილას ერთი პატარა კარი არის გამოღებული, რომელსაც აშვენებენ ოთხ კუთხნი ამყოლნი: შიგ ჰკიდიან შეწირული მრგვალი ფარები, რომელთ შუა ლომები არის

გამოსახული. ასორეთელი მხედრები, რომელნიც სცარ-ცვენ საკერპოსა, იტაცვენ ამ ფარებსა დ̃ ტკბილ სურ-ნელთა ბომონთაცა, რომელნიც ან მრგვალ ფეხედზედ სდგანან, ან სამ ფეხზედა! კარის ყოველ მხრივ სარო-სავით აწოწლებული სვეტები ამართულ არიან, შესავალს უკან მარცხნივ გამოქანდაკებული ხბოს ძუძუს მაწოვარი ძროხა არის (ადრინდელი არის სარწმუნოების-თავი ნიშა-ნი). ტაძრის გასწვრივს სპილენძის ორი დიდვრიანი წყლით სავსე საბანელი მრგვალი ავაზნები, არიან კუროს ფეხის მსგავს სამფეხზედ მდგარნი! ამ შენობის ყოველს ნა-წილს ნინიული ხელოვნების ბეჭედი ატყვია დ̃ ჰსჩანს რომ სომხეთის ძველმცხოვრებთ ასურეთითგან მარტო-წერილი არ აუღიათ.

სასომხეთის წარწერილებანი ყველაზედ უფრო ცხადად ქართულს ეხლოვებიან, რამდონათაც შეუდგე მე ამის გამოკვლევას, იმედი მაქვს უფრო გარჩევით დ̃ მრავალი ფაქტებით ვაჩვენო მე ესე. ხოლო რიერთიც ამის გრამატიკა ძლიერ ემსგავსება ქართულ ლურსმნულსა. ეგრედ არ შეგვიძლია უარის ყოფა, რომ მის ლექსებ-ში არიული კავშირნი მფლობელობენ.

კვლავ სწერს ლენორმანი: თუმც სომხეთი პოლი-ტიკურად ბევრთავისუფალ მეფებად დაყოფილი იყო, გარნა ზნეებრივა, ენის ერთობა დ̃ სჯულის ერთობა მრთელი ერისთვის განყოფილების კავშირი იყო. მათი სარწმუნოების საფუძველი იყო უზენაესი სამ ღმერთო-

ზა, პირველს ქალდი ჰქვიან, როგორც სომხეთის თავ ღმერთსა და მეორები იმ ასოებით იწერებიან, რომლითაც იწერებოდა პინი და სამასი. ეს ღმერთები აზრუმის გარემოდ თუ ვანის და თუ ბალვის წარწერაებში ერთი და იგივე ბევრი ღმერთებსაც იკერემდა, რომელთაც ამ წარწებში შემწედ ჰხადიან.

ჩვენ როგორც ვსთქვით ამის წინად ქალდი ქართლოს წარმომადგენელია. პ. ბოჩისა და ს. სამირომისა (ამინარისა). სახალხო ლექსშიც სჩანს, რამ მისი განადირებისა. ქვეყნის მპყრობელობისათვის. ირემი წინ უძღვებათ სვე ბედად, მნიშვნელი ზროხისა, მის წინამძღრობით გარდადის 9. მთას იქით ცად მიმიწდომ კოშკს აწყდება (ბაბილონს), იქ ამარცხებს დევსა და ფეხს იდგამს იქაც სხვა ადგილებივით გამარჯვებითა.

ურსას შემდგომ გამეფებულა უმცროსი ძმა არგისტი, რომელიც მოხსენებულია სარუქინისაგან, რომელსაც აუჯანყებია კუმისის მულდალუნ მეფე და მუსქის მიდა მეფე, ესენი დამარცხებულან და არგისტს ფეხი გაუდგია, აუყვანია უსარიდის სამეფოს პატივი უწინდელ მაღალ დარგზედა და დაუმარცხებია ასორები. გაუვრცელებია თავის სამშობლოს მეფობა ჩრდილოსკენ და სამხრისაკენ. უფროსი ერთი დამონებული ქვეყნები არიან მარშუა, კპახსი და მანა (ვანი). ამის შემდეგ უწყვეტლივ სამახსოვრონი უწერებინებიათ ალაროდის ყოველ მეფეებსა, როგორც თავიანთ დედა ქალაქში. საკვირველი

გმირული შრომანი დაუმსთ, რომელთ ნაშთნი აოცებენ დღემდის მოგზაურთა!

იქადნის თავის საქმეებზედა. 453. ქალაქი აუღია (!) 105, ტაძარი და პალატი დაუწვია. 25170, კაცი მოუყვანია თავის ქვეყანას. 2734, მსახური ტყვე დაუჭერია, ურიცხვი სიმრავლე დედა-კაცებისა, ურმათა, ცხვარძროხისა და სხვა პირუტყვთა. არგისტის შემდგომ გამეფდა ძე მისი ზ. ისპუინი. ასურ ახიდინის წარწერილების, მიხედვით ამ ორ მეფობაში სხვაც უნდა დავსდვათ, რადგან სინახერიბისძე (სენაქერიმის) მოგვითხრობს, თავის მეორე გამოლაშქრებისა, შემდგომად თუ ოფაკიმენის (კიმერელების) დამმარცხება აოხრებისა, დაბალთა (თუბალთა) და მასნაქთა (მესხთა) დამონებისა მოიქცა ვანის ქვეყანა, რომელსაც ჰფლობდა ისპაქე ასკუზა, მოაოხრა ქვეყანა და მცხოვრებთ დიდი ნაწილი, ასურეთს წაიყვანა.

ისპუინის შემდგომ გამეფდა ძმა მისი ზ. ბილიდტური, ამაზედ ვანს სამი მოთხრობით წარწერილება არის ერთი ვრცელია და მეორე მოკლე. ორ სარწმუნობაზედა ბელიდტურის სახელი მოხსენებულია კვალად ასურბანიფალის მომრგვალ—წარწერაებში და იქ მაგალითებრ, (ქარაგმულ) ასოთ გამოყვანილია სრულიად ასორასტნელების ფორმით. ამისი მიზეზი არის, რომ ნინეველების მწერლები ცდილობდნენ თავიანთ საკუთარი სახელებისთვის მიემსგავსებინათ უცხო გვარების სახელებიცა! ბელიდტური 655 წ. ყოფილა, 625, ნინევის დაქცევისა

ჰმფლობდა, ეს მოგვითხრობს სამგვარ ტომებთან ნაქმ-ნარს ომებსა და იმათ ნაცარცვსა, რომელნიც არიან ბაბე-ლონნი, ებანები და ბატაგრენები, ბაბილონელებს პირ-და-პირ არ უომიათ სომხეთის მფლობელობასთან, გარნა თუ არ შემდგომად ნინევის დაცემისა, როცა ნაბუპოლ-სარმან იუფლა ასორასტნის შუა მდინარედ ქონებულ ქვეყნებზედა.

ბ. ბელიდეტურიც იხსენებს ვანის ქალაქს, როგორც თავის ერთ სატახტო სადგანსა და თავის სამეფო შე-ნობაზედ ასრე სწერს: «ავაგე სამი საზაფხულონი ავუ-ნუნისა, მანისა და გუნუხისა, 23 გალავნიანი ქალაქები ავაშენე, გავუკეთე ციხეთა სასახლეებს სიმაგრეები (ხარ-ხალი, თუ ხარმალი), სითგანაც წარმომდგარა ხორხორის სახელი, როგორც დღესაც ჰქვიან ვანის გადმომდგარ კლდე ციხესა, დავიპყარ ქალაქები, დავიმონე მამანი და დედანი:

გ. იხპუინი დაჯდა ბელიდტურის მაგიერ, ამას თა-ვის შემწედ უყვია თავის ძე ბ. მანუარ. მჭერქაზუის კლდე-ზედ საგანგებოდ წარწერილია ამ ორ მეფის ბრძანებითა საწყეს რიგნი, სადაც აღნიშნულია ღმერთების მრავალი შესანიშნავი მსხვერპლები დაწყობილი ქალდითგან, რო-მელსაც სიმართლე აქვს თავის უმაღლესს ნაწილში 70. ზროხისა და 34. ცხვრისა ვიდრე უკანასკნელ ღმერთე-ბამდის, რომელთაც მარტო ერთი ცხვარი შეეწირება. ეს საწყეს რიგი აღაროდიულ საგვარო ღმერთებთან იხსე-

ნიებს გვალად რამდენსამე უცხოთ ღმერთებთაც, რომელთ
საშსახური იმ ქვეყანაშიც შესულიყო: ესენი უკანასკნე-
ლებში შერაცხილ არიან; ზოგიერთნი ძლივ ნახევარ
ძროხის მიმღე არიან.

ზ. მენუამ თავის მამის სიკვდილის შემდგომ მარტო-
იმეფა დიდ ხანს გამარჯვებით იყო; რადგან ალაროდიელ
მეფეებში ყველაზედ ბევრი წარწერაები ამას აქვს დატო-
ბული, რომელნიც დიდი წილი სარწმუნოებრი წარწერა-
ები არიან პატივად ხან ქალდისა მარტო, ხან მისი ორი
ამხანაგებისაცა. მარტო ერთს მათგანს მოთხრობითი სახე
აქვს, სადაც მისი დამორჩილებული ქვეყნების და ქალაქების
წყობა არის, იქ რამდენსამე ახალს სახელებთან ვხედავთ
გვალად იმ სახელებსაცა, რომელიც არგისტის და ბელიდ-
ტურის წარწერაებში მოიძევიან. აწ ეს წარწერილება გვა-
ცნობებს, რომ ზ. მინუას მებრძოლი და ქვეყნის მპყრო-
ბელი მთავარ ყოფილა და ზეზეურად შეუნახია თავის
თვით მპყრობელობის სამხედრო სახელი, ეს მეფობდა
კიდევ მექქვსე საუკუნოების დასაწყისში ქ. წ. ამის შემ-
დგომ თავდებიან აქამდის ცნობილი ადგილებრივი წარ-
წერილებანი, უსაცილოდ ეს ზ. მინუასია ჭაროდიელ თვით
მპყრობელთა უკანასკნელ მეფეთაგანი; რადგან ცოტა ხნის
შემდგომ ცვლილება ხდება. მფლობელობა მისდისთ ხე-
ლითგან ალაროდიელთა, და მიწა წყალი ახალ შემოსულის
ტომს შთება, რომლებიც იყვნენ ნამდვილად ჭაები (ჭა-
-ოსიანები), რომელთ აყდაგის და კიროს თანა მედროე
ტიგრანმან მისცა პირველი ელფერი.

პირველი წოდება ჴაი, თავიანთ პირველ ტომის დავედრებისაგან არის, რომელიც უძველესი არის უფროსთავიანთ სასომხეთოდ გარდმოსვლისა, როცა სცხოვრებდნენ თავინთ ძმებს ფრიგიელებთან. მეორე ნაწილი მათი ისტორიისა ალაროდიანთ დროის სახსოვარნი არიან, რომელნიც უთუოდ დაცულან ჴაების მოსვლის ბოლოსაც, ძველი ერის ერთი ნაწილიც შერევია იმათში, ამაებისაგან რამდენსამე ვპოვულობთ თითქმის მ. მოსეხორინელის აბას მიდისაგან აღებულს ნაკვეთებშიცა.

როგორც ზემოდ ვსთქვით: ნებროთის გოდოლზედ ყოფილ წარწერაებში ასორასტნელებთან მებრძოლი ალაროდიელების პირველი მეფე არამი იყო, რომელმანც დაამარცხა მათი მოთავე გმირი ბარშამი, მის ურდოთი: ეს მსგავსება (რომელიც შეუთვისიათ) დიდი და სრულიად უვიცი მოულოდნელი რამ არის, გარნა მეცხრე საუკუნოების საქმეს ქ. წ. რიგ გარედ ძველს დროზედ გარდუგდია. ჩემის აზრისაა ბ. ობერდიცა. ასრე სხვა მოწყობილებაც არის, როგორც ჴრაჩიას სდებს მაშინ, როცა ურსა მეფობდა. ამ ორი სახელის ერთ იგივებლობა, ამ გარემობითაც მტკიცდება, რომ ჴრაჩიის დროს სდებს ურიების ტყვეთ მოყვანასა სასომხეთოდ, მით უკან წინ მოსულად ირიცხებიან ბაგრატუნები, ცხადია რომ მ. მოსე ხორინელი ამ ტყვეებს ნაბუქონოსრის მოყვანილად ამბობს, გარნა ეს ორ ტყვეობისაგან სამარიის და იერუსალიმის ტყვეთ ერთმანერთში არევისაგან წარმომდგარა, სომხეთს გარდმოსახლებული ურიანი გალაადის და ნეფთა-

ლიმის გვარის კაცნი იყვნენ, რომელნიც 731. ბ. თაგლათ-ბალასარ მეფემ დამასკიით ასურეთს ტყვედ წაიყვანა.

დ. მეფეთა. ივ. 9. ანუ: «და მისცა იგი (აქაზ) უფალმან ღმერთმან მისმან ხელსა შინა მეფისა სურისა-სა, დასცა იგი და დაატყვევა მათგანი მრავალნი და შეიყვანა დამასკოდ». ნეშტთა, ბ. 5. „და მოვიდა მას ზედა თალათბალასარის მეფე ასურეთისა, განაბოროტა იგი და გარდააშენა, რომელნი იყვნეს დამასკოდ მიდის შინა». კზ. 20. ბ. ნეშტთა, რომელნიც ცოტა ხნის დამთე-ნის შემდგომ, კურ მდინარის ქვეყანას დაბინავდნენ მარ-თალად კავკასიის მახლობელ თემთ ურიანი თავიანთ თავს მეათე ტომის შთამომავლად რაცხვენ. უთუოდ სარუქი-ნის ურიასთან ბოლო ბრძოლების დროს ასურასტნე-ლებმან ეს ტყვეები მტკვრის ნაპირებზედ გარდაასახლეს: ამით ბაგრატუნების წინაპარის შამბატზედ ქონებული დავედრებანი და ურიების ტყვეები დიდს დამტკიცებას გვაძლევენ, რომ ჭრაჩია და ურსა ერთი და იგივე არიან. სენაქერიმის (სენახირიმ) მოკვლათავის შვილებისაგან და სასომხეთოდ გაქცევა, მაშინ მოხდა უთუოდ, როცა არგისტი მეფობდა ალაროდიელებზედა.

ჩვენ აქ ცხადად დავინახეთ ბ. ლინორმანისაგან მო-ყვანილი ლურსმნული წარწერებითაგან ასორების გადა-სხვაფერებული სახელები: ლული პირი, ბელიდტური, ის-პუინი, სარდა, მინუა, არგისტი, ურსა, ირანძუ, აზა, ულლუსუნი, სეტური, ისპაქე ასკუზა და მისთანანი რომ

ქართულის მსგავსი სახელებთა, მრთელი სომხეთის სხვა და სხვა თავის უფალი მეფების ერთი ენა და ერთი სარწმუნოება ემსგავსება სრულიად ქართველთ სარწმუნოებასა, მართლად როცა ა. ქსერქსემ გაილაშქრა საბერძნეთზედ 486. მრავალი არის ტომთაგანი ზოგი დამორჩილებული და ზოგი ფართ დაჭკერილნი. შეიერთა, ამათში მოხსენებულარიან მესხები, მოზინოკები, მარდები, ტიბარებები, ალაროდები და საპირები. ერთი დიდებულის სახელად ფარანდატის ბრძანების ქვეშ იყვნენ ყოველნი როგორც ერთის ენის, ერთის ზნე სარწმუნოების და ერთ რიგის იარაღით შეჭურვილნი [1])!

ესრედ პირველი ნაწილი ჩვენის ისტორიისა შეითვისეს ჰაოსიანებმან, მასთან დაშთა მდაბალი გლეხი საზოგადოებაც, რომელიც შეერთდა იმათთან, მის შემდგომ ქართლ მესხეთის მიწა წყალი (ტერიტორია) ნაირ ნაირის სახელებით გაყოფილი ეგვიპტელთა, ფინიკელთა და არიელთაგან დაშთა, მასუკან ჩვენი ერთის მხრის შეთვისება მილოტელებმა მოინდომეს, მეორისა ასორებმან, მესამისა პარსებმან, მეოთხისა მიდებმან, და მეხუთისა ჰაოსიანებმან, თუმც თავიანთ სურვილისაებრ ვერც შეგვითვისეს და ვერცარა შეიძლეს აღმოფხვრა ჩვენის ტომისა, გარნა ძალ-ღონი მოგვისუსტდა, თვით მპყრობელობა წაგვივიდა ხელითგან და კავკასიის ამიერ მხარეს ჩვენ დავშთით და ასურეთში ჩვენი მოძმე ქალდეველები, რომელნიც ძალად მოგ-

---

[1]) Heradot. lib VII. cap. 79.

ლეჯილიყვნენ ასურების მეფე მთავრებისაგან. ჩვენგან ერთი ნაწილი და მეორე ნაწილიც გაუყვანილი ნაბუქოდონოსარ ქალდეველისაგან მოგვაკლდა, რომლით სრულიად დავცოტავდით, ნაირ-ნაირად სახელწოდებით გაუთვილებისა და სიმცირის გამო აღარ ავიწერენით გამოჩენილ-გვარისაებრ ისტორიაში.

VIII.

ქერპთმსახურება სკვითების შემოსვლა ჩვენს ქვეყანას — ნაბუქოდონოსარის გასვლა ჩვენი არტანკოლითგან — და მესხ ქართველთ ცხოვრება.

არიანების შემდგომ ბერძნების კერპ-მსახურება შემოვიდა ნელ-ნელა საქართველო სამესხეთოში. ქართლოს მსახურებდნენ ქართველნი არმაზის მთაზედ. მესხები ჯავახეთის ს. ქილდას, მით ჩვენი მოძმე ქალდეველნი რომელნიც მოფენილ არიან პარსეთში, ოსმალეთში, ურუმიად, თავრეზისკენ, ბაღდადის და მის გარემოდ, ქილდნად უწოდებენ თავიანთ თავს: კოლხიდები კლარჯეთს ქალდიად. ბ. ბორჩს ჰმსახურებდნენ ქართველები აბოცს, მესხები ბოცხვეს და კოლხიდები ბიჭვინტას. ამირანს (სამირომს) ჰმსახურებენ ახალქალაქის გორაზედ(მით დღესაც ამინარის გორას უწოდებენ, ამის ნაშთი კლდე, ბალავარი არის, ვალის ჭილის ფოტროხ ერთ გვერდზედ

მდებარე, სადაც მის მეტი ლოდი არ მოიქვა. ზღაპრად დაშთენილის ამინარი ჲ ჩრდილოელი დანაძლებულან ჲ შამბნარი ველის (შაბოჩიბელს) მთითგან შურდულით გამოუსროლიათ, ამინარს შურდული გასწყვეტია, მით ვალის ფოტოროებში დაცემულა ჲ ჩრდილოელისა გა უფრო მორს დაცემულა ჭიხელს, ეს ორივ კლდეები ერთ ნაირნი არიან, ამისი სიდიდე 60. ფეხის ჴიმრგვლე არის, ამნარი ზღაპრებშიც არის, საქართველოს სხვა ჲ სხვა მხარეს, მით გმირ ხელმწიფეთ ამის წოდება მიუღიათ საზოგადოდ.

ამ სამთ გარდა ა. ჰმსახურებდნენ კრონოს (ზადენს) აბასტუმნის ზადენ გორას, ამას სწირევდნენ ტყვეთა, ფურმოჭრილ ყმად უნდა ემსახურათ ქურმებისთვის. ბ. ჰმსახურემდნენ არმაზს, იქავ ქართლოსთან ერთად მის მთაზედ, ამას სწირევდნენ ნაშოვრითგან ძვირ ფას თვალ მარგალიტთ ჲ ცხვარ ზროხასა. გ. აპოლონს ჰმსახუ-რობდნენ ჯავახეთს აბულის მთად, ამას ჰსწირევდნენ დავლისაგან ეტლსა, საკრავთა, საყვირ დაბდაბთა ჲ სალუქ ლარსა. დ. დიმიტრის იმერეთს სწირევდნენ ჭინახულ მოსავალსა. ე. ბახუსს ბაქოდ სწირევდნენ ყურძენს, ტკბილსა ჲ ღვინოსა, ვ. არისს არსიანად სწირევდნენ, ძაღლსა, მგელსა ჲ ნაშოვარს ცხენსა. ზ. აფროდიტს (ქალას) კოლად სწირევდნენ ტრედსა, გვრიტსა ჲ სამკაულთა. ჱ. პალაკაციას ჩილდირში ჰსწირევდნენ მა-ტიანეთა ჲ მისთანა საგრძნეულო სამისნო ნივთთა. თ. არიახოპისს ჲ ფოთს სწირევდნენ ხილს ჲ სანთელ სა-

კმელს. ჯოვოთს იყო აია კუნძული და ზედ ციხე აგებული, აგრეთვე იყო ჩინებული საკერპო, რომელსაც ეწოდებოდა ფასის (არიას) ღმერთა; ამ საკერპოში იყო დანაშთი მველის მველი ვეებაერთელა ქვის ღუზა და კვლავ არგონავტესთაგან შეწირული რკინის ღუზაო კერპისათვის. 1) ი. არტემს ართვინს სწირევდნენ მშვილდ-ისარს, ფარ-ხმალს, შუბსა და ნანადირევთაგან ათში ერთსა. იაზოროასტრის აჰ-კარგის ღმერთთ გაიმს სწირევდნენ უმდნარ თაფლსა, და გაცს შვიდფერ საჭმელსა 2).

ქალდეველნი კავკასიის მთაში მცხოვრებნი, რომელნიც ჩვეულებისაებრ ფარით ჭმსახურებდნენ ასორასტნელებს სამხედროში, გარდასახლდნენ ბაბილონისკენ და შეერთდნენ მირთად მცხოვრებლებთან, მოთავე მათი იყო ნაბოპოლოსარი, 3) ესენი გარდვიდნენ არტან კოლითგან და სადაც დადგნენ ევფრატის სამხრით კოლა უწოდეს, ტბასაც იგივე სახელი, რომელიც შემდგარია, ევფრატის ტოტითგან.

სენაქერიმის დამარცხების შემდგომ განთავისუფლდნენ მიდები: იყვნენ დიდ-ხანს უპატრონოდ, მერმე როგორც იყო ამოირჩიეს თავიანთში მოთავედ არსეი, (დიოკეი) 710. ქ. წ. ამან მოუხდა ომი, როგორც სწერს ჭერ-

1) „სრულიად მოისპენ ზანტაა, დიოს, აპულონ, არტემ, ბუჩი, გეონ (ქალდეველთ 5. ვარსკვლავთაგანი). გაა და გაცი“. სჯულის კანონის. 63. 64. გ.

2) არიანო თავის მოგზაურობაში სწერს.

3) Xenoph. tib. III cap. 2.

დოტი ქართლოსიანებთან ჲ მრავალნი ქვევრდომნი განუდგნენ. — ომ ბრძოლის მიზეზი გახდა პარსის დიდებული ერთი პერრიდი, რომელიც განემდიდრებინა არსეის, მით შურით უმტრეს მიდების დიდებულთა ჲ უნდოდათ მოკვლევინება მისი. სცნა რა პერრდმან, სამი ათასი ქვეითით ჲ ათასი ცხენოსნით გამოიქცა საქართველოდ, მოვიდა მცხეთას თავის სიძე მთავართან, რომელსაც მისი ჲ ჰყავდა ცოლად. არსეიმ სთხოვა ქართველთ მთავარსა; მიეცა სელთ განდგომილი პერრსი, გარნა მთავარმან უარი უყო, შემოხიზნულს ვერავის გავცემთ თავის მტერსაო, ჲ ამის გამო მოუხდათ ძლიერი ომი, მაგრამ მიდები დამარცხდნენ [1]).

არსეის მე ორაკორტი გამეფდა 670. ამან მოაწია სომეხთ, სამესხოს ალიზის მდინარემდის, რა უნდოდა მოსპობა ასურასტნის სახელმწიფოისა, ომში მოკვდა 634. ამის მეს კიაქსარსაც ის ეწადა; გარნა სკივთების შემოსევამ კავკასიის მხარითგან ანატოლში, უკუ აყენა ჲ ამით განთავისუფლდა ნინევი მისი სელითგან, ეს სსენებული სკივთები გამოვიდნენ არალის ტბის მიდამოებითგან, შეიერთეს სხვა სკივთნიც ჲ დაიჭირეს მცირე არა 28 წელს. შემოსვლისავე საქართველოდ ამათ უწოდეს მდინარი, ორსა აბანთა, რომ იქამდის ერთს დიდი იორი ერქვა ჲ მეორეს მცირე იორი, თავიანთ მოთავის პატივად ჩვენ გუგარს უწოდეს ჯავახეთი, მათი წინამძღომი ჯავახის სახსოვრად. მგონი ორბელიანების

[1]) თეიმურაზის ისტორიის, 101. გ.

წინაპარი ჭანბაკურიც ამათთაგან უნდა იყოს მოსული და ლაზისტნის ჭანებიცა, რომელნიც ტრაპიზონის მხარედ აირნიენ მაკრონებში და ეწოდათ ორთავ ჭანები, მის გამოთათრული ლექსები შეერია მეგრულში, რომლითგანაც წარმომდგარა ახლანდელი ლაზური ენა.

ამათვე დაარქვეს სამესხეს (სამცხეს) მარდა, მათი მმართველი მარდას სახელითა, იქავე ჰქონდათ სამოსამართლო, რომელსაც უწოდნენ ხანა მარდად (ხვანა მარდად), წყალ გაღმა ციხე და ქვაბები რომ ვერ აიღეს, მარდის იენათლის მცემლის ნაკლესიარითგან მოყოლებული ოქრომიდინა წყაროსმდის ციხე კოშკები ააგეს. დროს განმავალობაში დააქციეს მესხებმან და წყაროს თვალში მილების გამოცვლისა ოქროს საუნჯე აღმოჩნდა და იწყო წყალთან ერთად ოქრომ დინება, მით ეწოდა ოქრომიდინა. მარდასგამო ახალციხელ მრთელ მესხობას მარდელები ეწოდათ. ამ სკვითების ჯარს ახალციხის ახლომახლო სოფლებშივე ჰქონდათ საბინაო, მით ყოველ ნადგომ ადგილთ თავიანთ სკვითეთის გეოგრაფიული სახელები სოფელ დაბებისა უწოდეს. როგორც, აბი, ხაკი, პამაჯი, არალი, ჯარალი, ორალი, როგორც ახალციხეს, ისე ჯავახეთს ალასტანი, ოლდანი, დეკათი, მურჯი, მურჯახეთი, ერინჯა, ვარანტა და მისთანანი.

ამათ ველური ცხოვრების ამბავი დახსომების დღემდის ხალხს ზეპირად, ჩვენი წინაპარნი ამათ თურმე ჭან-მგლებს უძახდნენ, მტაცავ მგლეჯველობისათვის, ამაზედ სახალხო ლექსიც არის:

«მე ოჯორჯლელი ხუცესი ჭალას ვიყავ მიმავალი;
ჭორატს, ჭანმგლებს გარდვეყარე, დამიბნელდა ორივ თვალი.
ზადენს, ყელი გარდავუგდე, იცით რომ სრულ არ მაქვს ბრალი.
ხელი ვჰკარ ქვას აქ გავქავდე, მოვჰკვდი გარდვიხადე ვალი.
ვინც ჩემი სისხლი იკითხოს, ჭორატს ქვას აჩნია მშრალი»

მართლად იმ ქვას ნათლად აჩნია თითქოს სისხლში ჩაწობილი ხელი დაკიკრიან, ისე ხუთივ თითები ზედ აჩნია წითლად. მის გამო სოფელსაც ვალე დარქმევია.

28. წლის შემდგომ ამ სკვითების შემოსევისა კიაქსარმან და მის მოკავშირემ ნაბუპოლოსარმან პირი ერთი ჰქმნეს, განგებ გამოათერეს ყოველგან, ერთ დღეს, დაესხნენ ნასვამზედ თუ არა; ისე შეიმალნენ რომ გზა კვალი ველარ გაიგეს; დიდი ნაწილი სმალ ქვეშ გაავლეს და ცოტანი გარდიხვეწნენ თავიანთ ქვეყანასა. უკანასკნელი იმათი ავკაცობის მაგალითიც დაშთენილია ზღაპარლექსად: აწყვერული ახალგაზრდის ერთი მკლავ მაგრობით თავ-მომწონი დანიშნული ყოფილა ბოცხვეს, ცოლის მოყვანისა წაიყვანს მაყრებს, მაგრამ ცანცარის ჭალას იმ სკვითაგანი დევ-გმირი სასელად მყვნჩავ (ყივჩაყი), ჩამდგარა თურმე. გამვლელ გამომვლელს სცარცვამს და თან ხოცამს ბარბაროსობით. აქეთგან შევლისა ესენი მოუხვევენ და სხვა გზით მივლენ იმ სოფელში, სადაც სძალი არის, იქითგან წამოსვლისა კი პირდაპირ წამოვა, მეფე დედოფალსაც წამოიყვანს, მაყრები კი შიშისგან, მოსული გზით წავლნენ.

ვაი თუ ჩავჰყვე, ჩავვარდე ღრმოსა ბნელეთისსა,
ვაი თუ მახეს გავება, მობლარდნილს განავისასა.
ნადირის კვალზედ შემოჰყვე ნასტომსა შველებისასა,
სად ვიშოვნიდი საყვარელს, ასრე ჩემის გულისასა.
დაუყევ ხევსა მივადექ, გასავალს იწრო გზისასა,
იქ დამხვდა ქუში ყივჩაყი, მწოლარი საგრილს ხისასა,
საჭმელ პურს მთხოვდა ვაჭმევდი დაბრაწულს თათუხისასა,
ჴორცსა მთხოვდა მივართმევდი ურჩევდი გნოლ კაკბისასა,
ღვინოსა მთხოვდა ვასმევდი, ნაქებსა ბადაგისასა,
ცოლი მთხოვა და არ მივეც, ჩემი ვარჩიე სხვისასა,
გარდმოუყო ჴელი დაავლო, ნაწნავთა გიშრის თმისასა!
სატევარს ჴელი გავიკარ, ნაჩუქარს ცოლის ძმისასა
ვახსენე ღმერთი გარდავჰკარ, წვერმან უწია ქვიშასა,
წელები მირს დაუფინე, ვატკინე გული პირშავსა.
გავეშდა, სული მწარეა, რაც ქმლო დევთ ძალისასა,
ერთი ასეთი გარდმამკრა, ელვას დაჰკრავდა ცისასა.
თავს ის მოკვდა და ბოლოს, მე ჭალასა ცანცარისასა
ვინც გაივლით მახსენებდით, მორჩით შიშს ზარზარისასა»

მართლა ერთ ვერსის სიშორეზედ მეტს ამბობენ დღესაც ამათ საფლავს ცანცარის ჭალის თავ ბოლოს, იმ სიშორეზედ გარდუსროლია იმ ყივჩაყს ის მეფე, ამ ყივჩაყის საფლავზედ ქვა რიყეა მიყრილი 6 საჟენის სიგრძეზედ: ამბობენ შვიდ ნაჭრად არის დამარხული, იმ ზომის საფლავებიო, ისე საოცარი უზარ-მაზარის ტანისა ყოფილა!

ნაბუპოლოსარი პირველ მისვლისავე შექწია სასრავლო

მეფეს, მიდები და სხვა განდგომილები დაუმონა, გარნა ნაბუპოლასარმან რა გაიდგა ფეხი და შეიერთა მალიად გარდასახლებული ქალდეველები თავისთან ხლებულებთან, მტრულის თვალით დაუწყო ცქერა: ამისთვის განუდგა ნაბუპალასარი და გამაგრდა ბაბილოვანში. 625. მიმხრომიდთ მეფე კიაქსარიცა და შეება საშინელი ომ ბრძოლებითა, დაამარცხა სრულიად სარაკო (ქინალადან) ბოლომეფე ასორასტნელთა და თვითან გახელმწიფდა 610. თუმც ეგვიპტის მეფემ ჩამოაცალა რამდენიმე მხარენი ეფრატის გაყოლება, გარნა 606. ნაბუპალასარის ძემ ნაბუხოდონოსორმან ეგვიპტის ნექავო მეფეს უკანვე წაართვა არა მარტო ეფრატის მხარენი, არამედ მისი კუთვნილებითგანაც მრავალი მიწა წყლები. მერმე აიღო იერუსალიმი რამდენმეჯერ და ისევ უკან მისცა, გარნა რა არდადგნენ ჭკვიანად მეფეები, აიღო კვლავ 588 მოაოხრა, გარდიყვანა ტყვედ ებრაელნი ბაბილოვანს, სადაც 70. დაშთნენ და შეაერთა თავის ვრცელ სახელმწიფოსთან, აგრეთვე დაიჭირა ერთიან ეგვიპტე ყოველი მხარეებით, ტიგროსი ვიდრე გავიდა ევროპად და მიაწია სპანიამდის.

სწერს მეგასთენე: «უმხნეს იყო ნაბუგოდონოსორი უფროს ერკლე ლიბიელისა, შემოჰკრიბა სამხედრო და გაილაშქრა ივერიელთ ქვეყანას (სპანიად), დაამარცხა, დაიმორჩილა და ერთი ნაწილი იმათგანი პონტოს ზღვის მარჯვნივ დასავლით დაასახლაო». უკეთესად სწერს მ. მოსე ხორინელი ამას: «დიდ ძლიერ ნაბუგოდონოსორი უმძლავრეს იყო უფროს ერკლე ლიბიად გარდასრული-

სა, რომელიც დიდძალის თავის ლაშქრით ივერიელთ (ქართველთ) ქვეყანამდისაც მოაწევდაო». აქეთგან ცხადად სჩანს, რომ ნაბუქოდონოსორს თავის ძველი სამშობლო-მამულიც შეუერთებია თავის სახელმწიფოსათვის: ამის ხელმწიფობისა რიგიან იმართვოდა ჩვენი ქვეყანა ერთის მხრით, მაგრამ მეორე მხრით კი დაცემული იყო სხვა და სხვა შემოჭრეული ტომთ ზედ მოქმედებისაგან, ვაჭრობა უფროსი ერთი ამის წინად შემოსულ ებრაელების ხელთ გატარებულ იყო, ხელოსნობა, და ხელად ამღებ-მიმცემლობა ბერძნებისა და სომხების ხელთ დატოებულ იყო. ჩვენი ერობა მარტო სამხედრო ასალუაჯისს და მიწის შემუშავებას ეტანებოდა; მაგრამ იმასაც სხვათ სასარგებლოდ!

ძველი ანდაზა არის: «დიდებული მესხისა, თავადი ქართლისა, აზნაურმ იმერეთსა და ვაჭარი კახეთისაო» [1]. მართლად დიდებულება ასორებისაგან შემოვიდა მესხებში-თავადობა ბაკტირებითაგან, თუ მიდებითგან ქართველებში-აზნაურობა ბერძნებისაგან იმერლებში, ვაჭრობა არიელებისგან კახეთში: მაგრამ ეს წოდებანი ნელ-ნელა მცირდებოდნენ ჩვენს ერობაში საქმითა და ეცემოდა, მეტადრე სომხეთის და კაპადუკიის მხარეთ დატოების შემდგომ. ქსენეფონტი ტიპარებს (ქართველთ) თავოს გარის დასავლით ამბობს, იქავრობაში ჰქონიათ მიწა წყალი ადგილ სადგომი, მესხეთის მთებიც კაპადუკიამდის და

[1]) ვახუშტის გეოგრაფია გამოც. 1848 წ. 1.

ტავრის მთამდის მიიმართებოდნენ. ამას ამტკიცებს მრთელი სასომხეთის და მცირე აზიის მრავალი გეოგ-რაფიული ქართლ მესხეთში და კოლხიდაში, თქმა არს ქარ-თველთ ადრე სასომხეთო ასიაში, სადაც უცხოვრიათ ის სახელწოდებანი დაუმსთ შემდგომ ჩვენი საქართველოს მიწა წყლისთვის!

კიზიკი მდებარე მარმარის ზღვის პირად და ქიზიყი კახეთში, ქოთაია ქალაქი ფარსაგის მდინარის სადავედ მდებარე და ქუთაის იმერეთში. ენგური მდებარე ენ-გურის მდინარეზედა და ენგური მდინარე სამეგრე-ლოდ, ონის ქალაქი ალიზის შესართავთან და ონი რაჭაში, ალისი მდინარე ჭანებში და ალაზანი (აზან-თა) საქართველოში. ალი ალიზის მდინარის ნაპირას და ალი ბოცვეში. ბოცოს მთა კილიკიაში და ბოცხევი ახალციხისა. ჯაშტენი აზრუმის იქით და ეშტია ჯავა-ხეთში, თიანეთის თემი ყარსთან და თიანეთი კახეთის-კენ ჩხორუმი დაბა ამარის ქალაქთან და ჩხარი იმერეთში. მუსარრი ქალაქი ვანის ტბის პირას; და სარო ვალის მიწაში, ვანი ქალაქი ქურთის ტანში ვანი ხერთვისს გალმა დასავლით სოფელი და მთა. ამასვე ამტკიცებს ნეოკესარის გარემო ქართული სახელები ორგუბა, მუყური, სარმურ სახელი, ერჯისი მთა და სხვაც. მელიტინის ქა-ლაქის მახლობლად წამურის მთა, სიავის ქალაქის ახლოს თეჯირის მთა. მურაშენის ქალაქის ქვემოდ გიყაურის მთა, ნიღდის ქალაქის ახლოს ჩხატალი და ორთაყვის

თა, სარის მდინარის ახლოს პარხალი და დედა მთა [1]).

აგრეთვე მოყვანილია ოსმალთ გეოგრაფი ჰაჯი ხალი-ფას ცნობები: გომიში. (გომიჯი). ჭალა, ტარსკარი. თაკ შავნი, მენდერი (მდინარი). ბანა, კარ ბაზარი და სხვანი [2])

ამ ნაირი ცვლილება მოხდენილი სამესხეთო ჯავა-ხეთითგან გარდასულეს კრებაში საიმერეთო საქართვე-ლოსაკენ, როგორც, ახალციხეს, ვარხანი, ქვაბი, მარელი, ვანი, ვარძია, სვირი, როკეთი, ალი. კაკა ველი, ჯავა-ხეთი, მოლითი, და ვარდისციხე იმერეთშა, ვახანი ქვაბის ხევი მარელისი, ვანი, ვარძია, სვირი, როკეთი, ალის იმერეთი, კაკას ხიდი, საჯავახო, მოლით და ვარდციხე. კახეთში რუსთავი და სხვაც. ასეთი ცვლი-ლება არიან აჭრაში და გურიაშიცა.

ნაბუგოდნოსორმან მეტად მრავალი გაუცნობი ტომები დაიმონა ქვეყანაზედა, მაგრამ თავის მედიდურებისგამო ურისხავდა ვერ მორჩა, შვიდი წელი პირუტყვებთან იცოცხლა, შემდგომ კი გაიცნო ღმერთი და მისცა დი-დება მის წმიდა სახელსა. 561. მოკვდა და გარდვიდა მისი ხელმწიფობა მის შვილს ევილმა როდაქზედა, ამან განაგ-რძელა ომები ხან მიდებთან და ხან პარსებთან უწყვეტ-ლივ. ეს მოჰკლა თავის სიძე ნერიგლასარმან, გარნა ისიც ომში მოიკლა. ამის 9 თთვის ჩჩვილი ურმა

---

1) Strab. XIII. lib.

2) ვივენ სენმარტენისა გეოგრაფ. 188. გ.

მოიკლა და ხელმწიფობა მიიღო ისევ ევილ მაროდაქის ძემ ნაბონიდომ, რომელსაც ბალდასარად უწოდებს საღმრთო წერილი 555. მაგრამ კი თავის გარყვნილი ცხოვრებით ვერ შეუყვარა სახელმწიფოს, მით 538. კიროს პარსს დარჩა მრთელი სამფლობელო ნაბუქოდონოსორისა!

სწერენ ჩვენი ისტორიკნი კიროსმან აღაშენა ქალაქი საქართველოს მტკვრის ნაპირს, რომელსაც სდებენ ქოიანა შამახიასთან [1]): გარნა სცდებიან, რადგან კიროს სამესხეთში აგრე საქართველოში ფეხის გასადგმელად ხერთვისის ციხე 550. და უწოდა კიროპოლი თუ აქრო-პოლი. პარსულად ქურმუზ ბაჭარ, მით ხერთვისის თავს მდებარე სოფელს შეესაკუთრა ეს წოდება კვარშაჯ (კვარ-შაჯარ), აგრეთვე რომ ამბობენ, ეს ქალაქი გაუმაგრდა ალექსანდრე მაკედონელსა და ძლიერ ბრძოლაში მოიწყლა ალექსანდრეო. ჩვენ ეს ადგილი ვიცით, რომ ხერთვისის ხეობაა, სადაც მარდელებმან ბუკეფალი (ქუროსთავოსა-ნი) ცხენი მოსტაცეს და ჯვარი დაუხოცეს ალექსანდრესა.

კიროსმან დასვა თავის შემწედ ბ. კიაქსარი (დარია-მიდი) ბაბილოვანს, ერთ ხანს ერთად ჰმართევდნენ ვრცელ სახელმწიფოს, გარნა 4 წლის შემდგომ მოკვდა და ხელმწიფობა დაშთა მარტო კიროსა, 7 წელი შეუყვარა ჰმართა რიგიან ქვეყნები და მოკვდა კიროცა. მის მაგიერ გამეფდა ძე მისი უწყალო კამბიზი, რომელმან რა დაიპყრა ეგვიპტე მისი მიდამოებითა, თავის ძმა შმერდი

---

[1]) თეიმურაზის ისტორიის 106. გ.

უსწორო მხნებისათვის მოჰკლა, რა მის დას ატოსა ძმის სიკვდილზედა, უწყალოდ დაც იქავე მოჰკლა წიხლის-კვრით, მრავალი ამ გვარ უწყალოებაებს ჩადიოდა. მით ხმალი ქარქაშიდგან ამოუვარდა გზად მამავალს დაეცა ფეხზედ გაჰკვეთა დ თვითანაც იმითი მოკვდა უძეოდ 522.

ეს ამბავი სპარსეთს რომ მივიდა, ვიცლა მოგვმან თავი სმერდად დაიჩემა დ მოტყუილებით გამეფდა, მაგრამ მატყუვარება მალე შეუტყვე დ მოჰკლეს დიდებულებმან, მერმე 7 დიდებული აირჩიეს, მზის ამოსვლისა დანიშნულ ადგილს მიმავლობისა, რომლის ცხენიც პირველად დაიჭიხვინებდა ისუნდა გამეფებულიყო. მით დარიას მეცხენემ იმ ღამეს იმ დანიშნულ ადგილს დააბა ცხენი დ გვერდით მიუბა ჭაკი ცხენი, გათენებისა სახლში მოიყვანა, რა მზის ამოსვლისა 7. დიდებულები მიდიოდნენ ცხენებით. დარია იტასპის ცხენმა დაიჭიხვინა, მით გამეფდა დ უწყო გავრცელება სპარსების სახელმწიფოსა, ამან მოინდომა საბერძნეთის დაპყრობა, მით ბერძნებას მხედართ თავნი წინ აღუდგნენ. ამის პირველი, მეორე დ მესამე ომის სამზადისები 492—490 დ 488. ზღვის ღელვისაგან დ ნაირ ნაირ შემთხვევთაგან არ მოემარჯვა დ კიდევაც მოკვდა.

დაშთა ვრცელი სახელმწიფო ა. ქსერქსესა, ჩქამდის დაემტერა ეს ბერძნებს, ვიდრე ორ მილიონ ნახევარი მხედრობა შეჰკრიბა ბერძნების ერთიან ამოსაწყვეტად; მაგრამ საქმეები ისე მარცხდა წაუვიდა ლთის მიშვებით ზღვის ღელვებისაგან თუ ხმელეთის მოუმარჯვებლო-

ზისაგან, რომ სრულიად დამარცხდა! ტიპარენები და მაკრონები ქსერქსეს გალაშქრებისა საბერძნეთზედ, შეჭურვილ-ყვნენ ეგრედ, როგორც მესხები და მოსინეკები. ამათ ეხურათ ჩის ჩაფხუტები, ხელთ ეპყრათ პატარა ფარი და გრძელი შუბები მოკლე ხის ტარებითა 1). მოსინკები მძლავრნი და ბარბაროსნი იყვნენ, იდგნენ მთაში და ბარ ადგილებშიცა გაფანტულ ხის სახლებში: ამათ გაჭირვებაში პირველ ხმის გავარდნისავე, სრულ ადვილად შეეძლოთ მოგროვება, შეკრება ერთ ერთის საშველად. ეს ოთხი თემი და მათთან მარდნი დარია ითასპის დროს შეადგენენ პარსეთის ერთს განცალკევებულს სასტრაპოსა და იხდიდნენ 200 ტალანტსა 2) ალაროდიანები, საპირები და კოლხიდელები ერთ რიგად შეჭურვილ-იყვნენ, ეხურათ ხის ჩაფხუტები, ხარის ტყავ-გარდაკრული ფარები, ხმლები და მოკლე შუშები 3)! კოლხიდელები ამლევდნენ ხარკად ას ვაჟსა და ასს ქალსა 4).

ვალიანს თავის პონტოს მოთხრობაში მოჰყავს, რომ ა. მეფე პონტოსა იყო არტავაზი დარია მეფისაგან დადგინებული: ამის ძე I. მირდატი სჩანს 402. პარსით არტაქსე მეფის დროს მართავდა თავის სამეფოსა. II

1) Herodot. VII cap. 60.
2) Xenoph. p. 351.
3) Herodot.
4) Herodot. lib. VII. cap. 60.

შიდრტ აჯამაშენებლად წოდებული იყო ალექსანდრე მაკედონელის დროსა... მრთელ საქართველოს ტომებში შენიშნულნი იყვნენ უფრო კალიბები სულოსნობით და შეომრობითა, რომელნიც სცხოვრებდნენ კოლხიდის სამხრეთ დასავლის მხარედ, ესენი აგრცელებდნენ თავიანთ ამეებ მიმცემლობას მოქალაქობით ამასიამდის და სინოპამდის; ამათ ხამჭედლო რკინეულების სიმკვეთრეს გავარდნილი ჰქონდა სახელი ჰომერის დროსაც. მაგრამ მეექვსე საუკუნოებაში ქ. წ. ესენი არეზმან დაარბია და გამოსდევნა აღმოსავლისკენ [1]. ქსენოფონტმან გაიარა ამათ ქვეყანას, როცა მოდიოდა პარსეთითგან ათი-ათასის მხედრობითა 400. ქ. წ. ამბობს: კალიბებს ეხურათ რკინის ჩაფუხტები თავთა, ფეხთა რკინის პაჭიჭები თუ საბარძულები და მკერდზედ ეფარით ტილოს საგულის პირები, სარტყლებში წელთა ერჭოთ ცელები და ხელთ ეპყრათ შუბები 15. წყრთის სიგრძითა, რომ დაგვინახეს, წინ მოგვეგებნენ უშიშრად, სიმღერით, თამაშობით, ომი დაგვიდევეს და თავიანთ ქვეყნითგან არა დაგვანებეს რაო! [2].

ტიპარენები იყვნენ მშვიდობიანი მწყემსნი, ესენი და მაგრონები დაუმშვიდნენ ბერძნებსა, მისცეს საგზაო საგძალი და მიჰყვნენ, მიიყვანეს კოტიარის ქალაქამდის. კალიბების სამხრეთ აღმოსავლისკენ სცხოვრებდნენ ტაო-

---

[1]) Pomp-Mela. lid. I. car. XIX.

[2]) Xenoph. p. 338. 340.

სიანები (თავოსკარელები), ესენი მეტად შეშინდნენ, გარდიხვეწნენ ქალი, კაცი ტყე ღრეში და ბერძნებს დაუტევეს თავიანთ საცხოვრებელნი.

მესხნი იყვნენ მეტად ამღებ მიმცემნი მიწის მუშანი და უფრო ვენახის გამშენებელი [1]. როცა ჩვენ ჯარით შევედით მოსუნეხების საზღვრად, მივგზავნეთ მათი ნაცნობი ტრაპიზონელი ტიმოროთე: მეგობრულად გაგვაროვინემდნენ თუ არა თავიანთ სამშობლო მაულში? ისინი თავიანთ ციხე სიმაგრეებზედ, რომ მინდობილი იყვნენ, არ მოგვცეს ნება თავიანთ ქვეყანაში გავლისა! ჩვენ რომ შევყოყმდით; გვითხრა ღონე საშვალი ტიმორთემ: დასავლეთის მხრის მოსუნეხები ჰმტრობდნენ ამ მხრის მოსუნეხებსა, თქვენ შეგიძლიანთ მოიმხროთ რამე შემწეობის მიცემითაო. და მართლად ეგრედ მოხდა. ჩვენ იმ პირობით შევეკარით, რაც სასიამოვნო იყო მათთავის, მით მაშინვე მოვიდნენ 300 ოდე გობებით გამოვიდნენ მდინარე ჩვენსკენ; თვითო გობში 3. კაცი იყო, ორი მომზადებული საომრად. მესამე გობი უკანვე გაიტანა წყალ-გაღმა: მეომართ ერთ ხელში სურის ნაირი ძვლის ფარები ეპყრათ თეთრი ხარის ტყავ გარდაკრულნი, მეორე ხელთ 6. წყრთა სიგრძით წვეტიანი შუბები, რომ ყოველთ ტარის ბოლო მობურთული ჰქონდათ, ტანათ სქელი შალის ჩოხები ეცვათ ბარკლადმდე მლივ-

[1]) Dubois coooge t. II. p. 70. 71.

სწვდებოდათ, თავთ პაფლაგონელების ნაირი ტყავის ჩაჩქნები ეხურათ, ფეხთ ქალამანი, წელთ ერჭოთ რკინის ცულები.

ერთმა მომღერალმან იწყო სიმღერა, მეორებმან მისცეს ბანი და ერთიან წყობ წყობად წამოვიდნენ, გამოიარეს ჩვენი ჯარი და მიჰმართეს ციხის ადვილ ასაღებ მხარესა, რომელსაც დედა ქალაქად სთვლიდნენ, ციხობაც ამაზედ ჰქონდათ, ვინც ამ ქალაქს აიღებდა თურმე ის იქმნებოდა მთელი მხრის მფლობელი, პირველ შებმაზედვე მეციხოვანთ გაემარჯვათ, აწყვეტილთ თავები ცეკვა სიმღერით ციხით,ან მოწინააღმდეგე მესხებს და ბერძნებს დაანახეს. მეორე დღეს კი, რა შეუერთდნენ ბერძნები მესხებს, გაგვემარჯვა, შევსტეხეთ ციხე და მიიცა ცეცხლი ქალაქში: მათი მეფე მთის წვერზედ სცხოვრებდა ფიცრულს კოშკში, რომელსაც იცევდნენ მცველნი, გვინდოდა კოშკის აღება გარნა არ დაგვანება და არც გაიქცა სადმე, მივეცით ცეცხლი და ყოველ მცველ მასიანებით ერთიან ამოიწვნენ ცეცხლში!

ქალაქის ავლებისა ვნახეთ სასახლებში შენახული დიდძალი ხვარბალი, პური, რომელიც მათის სიტყვით პაპებს შვილთ შვილებისათვის გარდაეცათ: აგრეთვე მჯევები (მნეები) პურისა და ჭურები სავსე ზღვის ღორის ქონითა, რომელსაც ხმარობენ ეგრედ, როგორც ბერძნები ზეთისხილის ზეთსა: ბეღლებში ჰქონდათ მრავალი წაბლი, რომელსაც ჰხარშვენ და პურივით საჭმელად ხმარობენ,

ჰქონდათ მეტად მაგარი ღვინეებიცა, რომელთ სიმწარე ერეოდათ, წყალნარევი კი სასიამოვნო იყო და სუნოვანი.

მიეცით რა ქალაქი გამარჯვებულთ მესხებს, წავედით ჩვენს გზაზედა, მრავალნი მოწინაღმდეგენი შეგვხდა, ზოგნი გაიქცნენ, ზოგთ ნებიერად მიგვიღეს (როგორც წინად ვსთქვით) და ასე გავიარეთ ამათი ქვეყანა. ამათ ქალაქების დიდი წილი ერთ ერთზედ 80. სტადიაზედ (სტანცია) მდებარებდა... მოსუნეხნი აგებულებით ნაზნი არიან, თეთრნი და მსუქანნი, ზურგთ ნაირ ნაირ ფრად იხატვენ, მკერდზედ კი ყვავილის მსგავს დაღს ისმენ, აქ მამაკაცები დიდად მისდევენ დედა კაცებსა [1]).

ქსერქსეს შემდგომ საქართველოში ისტორიის მესა-ნიშნი მოხდა ა. არტაბაზის გამაფება მესხეთზედა, რომელიც დაადგინა დარიოს პარსთ მეფემ, ეს იყო მამა დიდი მირდატისა, ამ მირდატეიზს მოდგმით ჩვენი ისტორიკნით. სულხან ბარათაშვილი [2]) და დ. ბაქრაძე [3]) ძველი ისტორიკების თანახმად და სარწმუნოთა ამბობენ კვიროს ჩამომავლობით. გარნა მ. მოსე ხორინელი ძლიანე აფრი-კანოს შედგომითა ამბობს მირდატსა დიდებულად დარია-კოდომანის, მით მამა მიხეილ ჩამჩიანი სდებს ქართველ თავადად და პონტოს მეფედ [4]), რომელიც ალექსანდრე

[1]) Asie Mineure. t. II. p. 326-329.

[2]) საქართველოს მოამბე 1863 წ. IV. გვ. 24.

[3]) პონტოს მეფე მირდატ დიდი 15. გ.

[4]) სომხის ისტორია კვილზარის II ნაწ. 50. გ.

მაკედონელის დროს მთავარ-მმართებლად დაუდგენია მესხეთში და ქართველთ ტყვენიც მიუცია ხელთ თავის სამმართველოში დასაყენებლად [1]).

აქ პირველად ამას უნდა დავაკვირდეთ, რომ კიროს და მის შემდგომ მყოფნი სპარსის მეფეებს ჩვენი სამესხე საქართველო მხრის დაჭერა ესაჭიროებოდათ, უფრო გზისთვის კავკასიის გარემო თავიანთ მფლობელობის გასავრცელებლად. მეორედ საქართველოს ერის სიძლიერისათვის შიშით ვერ იჩენდნენ სპარსები თავიანთ მფლობელობის ძალას სამისოდ; მათ ხალხს არ უზოგავდნენ ქრთამს პატივ ჯილდოებსა, რომლითაც ნელნელა იახლოებოდნენ თავიანთკენ და ბევრ ბრალიერთაც არაოდეს სჯიდნენ თავიანთებურად [2]): ამის ცხად ფაქტად სჩანს ქსენეფონის მოწმობა, რომ 400. ქ. წ. სპარსთ მფლობის დროს მესხების მეფე დახვდა. თქმა არის სპარსებს მარტო მფლობელობის სახელი ჰქონდათ სამესხე საქართველოში და გავლენა კი არა.

მაშ სადამე ა. მეფე არტაბაზი და მისი შვილი მირდატი ადგილებრი ძველი მეფეების ჩამომავალნი უნდა ყოფილ-იყვნენ, თვარემ სპარსთ მოდგმისანი არც მიიღებდნენ და არც-რა დაემორჩილებოდნენ თავიანთ ნებისად, მესამედ მირდატი ქართველთ მეფეთ თუ მთავართ მოდგმისა არ

[1]) მ. მოსე ხორინელის ისტორია და ჩამჩიანისა ნაწ. II, წიგ.
[2]) თეიმურაზის ისტორიის 106-108 გ.

ყოფილ-იყო, არ მიანდობდა ალექსანდრე მაკედონელი ქართველ ტყვეთა სპარსთ მეფეების თუ არქიმედების დინასტიას (ჩამომავალსა) და არცა როდეს ერწმუნებოდა ისე მხურვალე მინდობილობითა, მით ჟულიანე აფრიკიანე და მისი მიხედვით მ. მოსე ხორენელიც სწერს, რომელ-თაგან მიმღები მ. მიხაილ ჩამჩიანიც სწერს თავის ის-ტორიაში ქართველ თავადად და პონტოს მთავარ მმარ-თველ მეფედ. მხოლოდ შეიძლება ვსთქვათ დედით კი-როს ქალის თუ ქალის შვილების მოდგმისაგან იყვნენ ჩამოსულნი.

IX.

სპარსთ მეფენი—ალექსანდრე მაკედონელი მისი საქმენი ჩვენს მხარეზე—ამაზონები—იაზონი და მეფე ფარ-ნავაზი.

ა. ქსერქსეს მე ა. არტაქსი 465—424. გამეფდა. ამის დროს მესამედ აჯანყდნენ ეგვიპტელები კიროს შემდ-გომ ათინელების შეგიზგიზებითა, გარნა დიდის სისხლის ღვრის შემდგომ ისევ დაჰმორჩილდნენ. ა. არტაქსის მე ბ. ქსერქსე თავის ძმა სოგდიანისაგან მოიკლა 424. და თვითან სოგდიანი გამეფდა, ესეც ნაბუშვარმან ბ. დარია-ოკქომ მოჰკლა და გამეფდა 423—404. ამის მეფობისა

მალ-მალ ხდებოდა აჯანყება სპარსეთის დიდებულებისაგან, 414. მოემარჯვათ ეგვიპტელებს, განუდგნენ დაასწიეს თავი და გაამეფეს თავიანთ ქვეყნის მოდგმისა, რომელიც სრულ ჰმტრობდა სპარსებსა! ბ. არტაქსის გამეფებისა 404—356. ბერძნების შეწევნით აღუდგა მოწინააღმდეგედ უმცროსი ძმა ბ. კირო, მმართველი კაპადოკიისა, უნდოდა გამეფება და ბაბილონის დაპყრობა; გარნა კუნაქსასთან დამარცხდა ომში, მით აქმაღნენ სპარსნი ბერძნებსა, რომეს ძლიერად თუმც ქრთამით გამარჯვება სპარსებმა დაინარჩუნეს, გარნა დიდად ვნოთ; ასრე უწყვეტელმა-ანღვრეულებამ დაამწარა სული არტაქსარისა, რომლის გამოც კიდეც მოკვდა!

414 მოხდა ქართველების განდგომილება, ყოველი-თავიანთ ძალით წამოვიდნენ სპარსები და შეებნენ, სადაც სახელოვანი ქართველი ბუნბერაზის ერთი მოუშლის დარია კოდომანოს. ამის გამო გაცხარებულა საშინელი ომი მრავალი წყვეტა, ჟლეტის და სისხლის ღვარების ადინების შემდგომ ძლივ დაიმორჩილეს 1) ისევ, ამის გამო მოემარჯვა ეგვიპტელებს აჯანყება და განთავისუფლდნენ სპარსებისაგან.

358—337. გამეფდა გ. არტაქსარი (ოქი). ამისმა უმცროსმა შვილმან სრულ ამოწყვიტა მამის ძმები და საქმო პირები, მერმე ეგვიპტელების მიხედვით აჯანყებუ-

---

1) მ. ფრეისმეს შედგენილი ქვინტი კურცის 2. წიგ. 146.

ლი ფილიპელნი საშინელი წყვეტა უწყალო მოპყრობით დაიმორჩილა მასთან, ეგვიპტელებიც შეიყვანა თავის მფლობელობაში. მაგრამ არა დასცალდა-რა. ბაგო საჭურისმა ეგვიპტელმან მოწამლა და მისი უმცროსი შვილი არშესი გაამეფა 337. დანაშთი მისი ძმები სრულ გააწყვეტინა. მერმე გაუგო თავისზედ ცუდი აზრის ქონვა მეფე არშესს და ისიც მოკლა საწამლავითა. მას მაგიერ დარია კოდომანი დასვა 336 მეფედ წინადმდეგ შემთხვევაში დარია კოდომანსაც მოუმზადა საწამლავი ამ ბაგო ეგვიპტელმან, გარნა თავისთვის მისართმევი სასმელი მეფემ შეასვა საჭურისსა ბაგოს და იქვე მოუღო ბოლო მოკლა. ამან იმეფა სრულ შვიდი წელი და მოიკლა ალექსანდრე მაკედონელის ბრძოლის დროს თავის მხედართ მთავრის ბაკტრიელის ბეხოსაგან 330.

საბერძნეთის წვრილ წვრილად დაყოფილ სამეფოებში ერთიც იყო მაკედონიის სამეფო, რომელიც შეუნიშვნელი იყო ადრე, გარნა 360 ში ბ. ფილიპე მეფემ მამამ ალექსანდრისა, მიაქცია სამხედრო ვარჯიშს ყურადღება, გამოიღო ახალი წყობა ფალანგ სახელით: 16 კაცი იდგა სისქეზედ და სიგრძეზედ 500 კაცი, 5 წყებას წინ გრძელი შუბები ეჭირა და დანაშთნი ფარებით იცავდნენ თავიანთ თავსა. ამ ახალი სამხედრო ვარჯიშით დაიპყრა მან თავის მოსაზღვრე სამთავრონი პეონელნი, ილირიელნი, თრაკიელნი და თესალიელნი; გარნა რა მოკვდა 336 გამეფდა ძე მისი დიდი ალექსანდრე მაკედონელი.

რა განუდგნენ ხსენებულნი სამთავრონი თებაელების წინამძღოლობითა, საშინელი სისხლის ღვრით დაიმონა, მერმე დაუტევა ყოველთა; აირჩია 35000 მარჯვე მხედარნი, დაუდგინა ამათ მხედართ თავნი, მხნე გამჭრიახნი და გამოილაშქრა სპარსთ ხელმწიფე დარია კოდომანზედა 334, გაიარა ელლესპონტი და გავიდა აზიის ხმელეთს. ჯარს შუა შეკრულ-იყვნენ მძიმედ მაკედონელები და იონელნი, აქეთ იქით გვერდით უდგნენ ცხენოსანნი მაკედონელებისა და თესალეკელებისა, ხოლო ლივრკელნი და თრაკიელნი იყვნენ მსუბუქად შეკურვილნი წინამბრძოლნი შურდულით და მხედრად მხტოვარნი!

სპარსთ მეფესაც ნახევარ მილიონზედ მეტი ლაშქარი ჰყავდა მომზადებული, ექვსასი ათასი თავის ქვევრდომთაგან, მოკავშირეთაგან და ნაქირავები ჯარებისაგან. ამათ შეეჯარათ გრანიკის მდინარის გასავალი მაკედონელებისათვის, რა მაკედონელებმან მსხვერპლები შესწირეს საომარ ვარჯის, შემდგომ ტროად აწყვეტილ გმირების პატივად და უფრო აქილე გმირისა, მობრუნდნენ და შეებნენ პირველად სპარსებს დიდ-ძალ ლაშქარსა ხსენებულ გრანიკის მდინარეზედ; გარნა მაშინვე დაამარცხეს მცირედით მრავალნი სპარსის მწყობრები მაკედონელებმან და გააქციეს. მეორე წელს კილიკიაში მოუხდათ მეტად საშინელი ომი, სადაც დაესწრნენ ორნივე მოწინააღმდეგეთ მეფენი. დარია მეფეს თან ახლდა დედა თავისი ცოლშვილითა, ოქრო-ვეცხლის საუნჯე კი წინადვე დამალვედ გაეგზავნა, სადაც

ოცვვდნენ მარდელები; აქაც რომ დამარცხდა დარია კოდომანო, თვითონ გაიქცა გასწრა. დედა მისი და მისი ცოლ-შვილი კი ერთიან ტყვედ დაშთა ალექსანდრე მაკედონელსა; გარნა ისე პატივით შეინახა, როგორც თავის დედა და ძმანი: დროების ჩვეულების წინაღმდეგად.

რა სცნა პარსთ დამარცხება და მასვედ მეოთმან მესაუნჯე მეჭურჭლეთ ხუცესმან, გაუგზავნა წერილი ალექსანდრეს მარდელი მცველის ერთის ხელით, ეს ნახა პირველად პარმენიონ მხედართ მთავარმან და მიჰგვარა ალექსანდრე მაკედონელს. მისცა წერილი წაიკითხა: ამლეუდა ცნობას, გაეგზავნა ვინმე თავის სარწმუნო პირი და დაეპატრონა ყოველი სიმდიდრე დარია კოდომანისა [1]) და ისეც მოხდა. მარდელების მხედართ მთავარი იყო არიობარზანე. ტიპარელებისა და კასპიის დიდ ძალ ჯართა მოთავე იყო ფრადატესი, 54 ეტლებითა. კვლავ ამბობს კვინტი კურცი: მარჯვნივ პარსების სამხედროისა იყვნენ არმენნი, კადუსელნი (ქართველნი), გამირნი, ასორები და მინდიო [2]). უფრო შესანიშნი არის როცა არბელის დიდი ომი უნდა დაწყობილ-იყო. თვალი გასტეხოდათ მეტად მაკედონელების მეომარ ტომებისაგან და უფრო ქართველთა. მით ალექსანდრე მაკედონელი აგულიანებს დიდად თავის სამხედროსა და სიტყვაში მოჰყავს მაგალითად უცნობ გვარების ცარელა გარეული შეხედულება სახელი-

---

[1]) კვინტ-კურციო. III წიგ XIII განყ: 338 გ.

[2]) იქავე IV XII. განყ. 448—449—450 გ.

საგან არ უნდა შევშინოთ: რა საჭირო არის ომში იცო-დეთ, ვინ არიან სკვითები და ანუ ვინ არიან კადურა-ნები! 1).

მართლად როცა შეიბნენ არბილთან (გავგამელასთან) მეტად თავ გაწირვით იომბდნენ, მაგრამ ოც წყევად აჯო-ბა მაკედონელების ხელოვნურმა ბრძოლამ სპარსებსა, ამ-უკანასკნელადაც დამარცხდნენ სპარსები. ხოლო არიო-ბარზანეს მარდელების მხედარ თავს შემოსდგომოდა 40 ცხე-ნოსანი და 5000 მხედარნი მაკედონელთაგანნი. მეტად თავ-გამეტებულად იომა, გაწყვიტა დიდი ნაწილი თავისი მხედრობისა და მტერისაც აგრეთვე. შემდგომ გააპო, უპს-ჭრა იმდენი ურდო და მიაშურა დედა ქალაქად პერსეპოლის-უკან გაჰყვა დაედევნა მოსწრაფებით თან მტერი, ქალა-ქის მეციხოვნეთ რა არ შეუშვეს ქალაქში, მოუბრუნდა ხელ ახლავ შეება მტერს ძლიერად; ამითი გათავდა ომ-ბრძოლა; მრთელი თავის ლაშკარი შეაწყვიტა მტერს და თვითანაც მოკვდა იმ ბრძოლის ველზედ 331 2).

იპყრის ალექსანდრე მრთელ სპარსეთს, იღებს, აოხრებს ამ-მხარეებს და შემოდის ჩვენს ქვეყანაში. აქ, რასაც სწერს: „მივი-დნენ მიაწიეს მარდელების ქვეყანასა ფიცხელ და ძლიერ მეო-მარ გვარსა, რომელნიც მეტად უცხო იყვნენ და გარჩეულნი

1) კვინტო კურციო XIV 466.

2) კვინტე კურციოს მწიგნობრობა V. მუხლი IV. გ. 539—540.

პარსეპისაგან ცხოვრებთა: მთეებში ქვაბები და ღრუდეები გამოელოთ თავ-შესაფარებლად ცოლ-შვილისა, რჩებოდნენ ცხვართა და ნადირის ხორცითა, ამათი დედაკაცნიცა არ-არიან სხვათა დედათაებრ რბილის აგებულებისა, ხშირ-თმიანი არიან და თმა გარდაშლილნი ტანთ კაბა აცვიან, მოგრძო მუხლის თვლამდის აკრიან თავთ თავ-საკრავნიცა. ის არის მათი მძვირფასი სამკაული და საომარი საჭურ-ველიცა შურდული! გარნა უმეტად შესყვამ ბედზედა ქსე-ნიც დაიმონავა» [1]).

როცა დარია კოდომანო მოჰკლა ბაქტრიის მხედართ-თავმა ბესომ, ნაბარზანე მხედართთავი და მასთან სხვა მრავალნი დაემორჩილნენ ნებიერად ალექსანდრესა. ამ დროს უფრო დაწვრილებით აგრძელებს ავტორი ამბავსა: „ხოლო თვით გზას დაადგა ოთხ-კუთხედის ურდოითა ნწყვრივ უკან მისდევდნენ, დროთვან დროზედ მსტოვარს (მზვერავ მეთვილეს) გზავნიდა წინ დასათვალიერებლად, ენახათ თუ როგორი ადგილი იყო? მსუბუქად შეიარა-ღებულნი (შეჭურვილნი) წინ მიდიოდნენ და ლაშქარი ურდო მათ უკან მიჰყვებოდა, სამხედროსაც მისდევდა უკან ბარგიბარხანა და ხელსაწყობნი. რადგან ფიცხი მძლიერ მებრძოლნი იყვნენ ის ხალხნი მნელის შესავლიანი ად-გილების მდებარეობითა, მეტად ზრუნვა ნაკლებში შესრულ იყო მეფე»

---

[1]) კვინტო კურციოს V. წიგ. VI. მუხ. 554 გ

«ხევობა იყო ღია და წაგრძელებული, მიდიოდა ვიდრე კასპიის ზღვამდის: ორსავ მხარეს მქედ ზურგნი მისდევდნენ უღელ-ტეხილებით, შუა ნაწილი კი ქვეყნისა ცოტა რამ მოხრილ მოჭმულ-იყო მილეულის მთვარესავით. კერკეტელნი (ქედენი) მოსინელნი (მაჭიხელები) და კალიბნი მარცხნივ ესახლნენ. მარჯვნივ კი ლეკასორნი (ლაზები და ამაზონების მინდორ ვაკე მდებარებს, და, იმათ ემხრობოდათ ჩრდილო და ამათ დასავლეთის კერძო» [1]).

«იქითგან განვლო მეფე ალექსანდრემ, უგზო, უვალო ტყიანი მხარე, ოციოდე უტევანი, მაგრამ ღრმა ხევღელე და წყალ წყული აბრკოლებდა გზასა, სრულ არაჰჩნდა წინ გარდამდგომი მოწინაღმდეგე მტერი, რა მიგნი შიგან შევიდა, ნახა სხვა დიდ-ძალ მოსავალ ჭინახულს გარდა მრავალი ხილნარი და ვენახოვანი ქვეყანა ყურძნით სავსე, აქ მრავლობდა რაცლა თხელის ნაირი ნერგი, სითგანაც მცხოვრებნი მზის ამოსვლის წინად თაფლს იღებდნენ ფოთლებისაგან».

«კვლავ 30. უტევანი რა წინ წავლო მეფებან, წინ მოეგება ფრატაფერნესი (მირდატი) და დამორჩილნი იგინიცა, ვინც დარიას სიკვდილის შემდგომ გაქცეულ-იყვნენ: მიიღო ესენი მეფემ კაცთმოყვარეობითა და მივიდა არუირს (რუისს) ქალაქსა, სადაც დაუხვდნენ მას კრატერო

---

[1]) კვინტო კურცი VI. თვ. IV. მუხ. 36. გ.

და ქრიგიორ, რომელთაც ახლადათ თავიანთთან ტიპარე-
ლების (ქართვლების) მთავარი ფრადატესი; ესეც მიიღო
მეფემ თავის მფარველობის ქვეშ, მით მეფის სიმშვიდე
იქმნა მრავალი სამაგალითო!.. მისცა ისევ ფრადატეს
მფლობელობა ტიპარელთა...

«ვირკანიის (ივერიელთ) ქვეყნის მოსაზღვრე იყვნენ
მარდელები (ახალციხელი მესხები) ველურის ჩვეულებისა
და ტაცეჯა გლეჯაში დახელოვნებულნი. იმდენს ნათესავებ-
ში მხოლოდ ამათ არ ასსენეს მეფე, არც მოციქული
წარმოადგინეს და არცა რა თავი მოუდრიკეს: გაწყრა გან-
რისხდა მეფე; როგორ უნდა თავს მომექცეს, თავ მომი-
ვიდეს მე ერთი გვარი და დამთეს უძლეველადო? დას-
ტოვა იქავ ბარგი ბარხანა მცველებითურთ, მიუძღვა წინ
მხედრობას, მთელი ღამე ევლო გზა და დილაზედ შევი-
და მტრის საზღვრებში. დამხდომთ შეება, ომ-ბრძოლა
დაუდვა თუ არ, მაშინვე მოიმალნენ გამაგრებული გო-
რების წვერებითგან უცებ, შეშფოთებულნი ბარბაროსნი
და გაიქცნენ! მხედრობამ ახლო-მახლო აყრილი სოფლები
დაიჭირა; შიგნით კი შესვლა ძალიან ძნელი იყო, მთის
წვერები სრულ კლდოვანი იყვნენ და გამოქვაბულნი. მო-
ცული ხშირის მაღლარის ტყითა; ხოლო ვაკეები ახლად
შემოდებულის ხელოვნურად გაემაგრებინათ: ხელით გა-
შენებული ტყის ხშირ სუქვსით ნორჩი ტოტნი მოედრიკ-
ნათ ერთ-ერთში გაწვნით ეწიდნათ მიწაში, დაესვეთქათ
ლოჩქები, შებორბლილი მსხის რტო ფოთლებით გაბ-

მულ-გამობმულ-იყვნენ იქამდის, რომ კაცი დაიბნეოდა ერთიან, რა გინდ სულ გამომავალ კარგი მოწიფული მეომარი ყოფილ-იყო. ყოველი ღონე ცდა გაუცუდდებოდა. თვითან მცხოვრებნი კი დიდად მავნე არიან თავიანთ მტრისა შვილდ ისროსნობითა.

„აქაც მეფემ კარგ მონადირესავით ტყე-ღრის მირკუჩზე გამოსძებნა და მრავალნიც დაჰკოდა; უბრძანა ჯარისაც, შემოსდგომოდნენ ხევ ღელეებსა და მოწინაღმდეგე მტრისთვის ეომათ; ვარნა მრავალნი მხედარნი დაიბნივნენ ხევ ღელეებში და ზოგნიც მტრის ხელში ჩასცვივდნენ, როგორც მეფის ცხენიც მოიტაცეს, რომელსაც ბუკეფალა (კუროს-თავოსანს) უწოდდნენ, რომელიც ალექსანდრეს დიდად მიაჩნდა, არ ჰგავდა სხვა პირ-უტყვეებსა, რადგან მის მეტს არავის არ შეიჯდინებდა და შეჯდომითაც მუხლს მოიყრიდა ხოლმე. ამით აჩვენებდა, როგორც თუ ჰგრძნობდა მის ვინაობასა. შესწუხდა, გაწყრა, განრისხდა და რიგ გარეთ აღელდა მეფე. უბრძანა მოკითხვა, მოძებნა იმ ცხენისა, მით შეუთვალა მცხოვრებთ მუქარა მოენის პირითა: თუ ჩემს ბუკეფალს უკან არ დამიბრუნებთ, უთუოდ თქვენგანის ცოცხალს არავის არ დავსტოვ ერთიან ამოვწყვეტ!“ შეერიგდათ, მცხოვრებთ დამშვიდდნენ და უკანვე მიართვეს ბუკეფალი ძღვნით მეფესა; ვარნა ამით არ დასცხრა წყრომა მეფისა. დააწყებინა კაფვა ტყისა და ნაკაფშიედ ყრევინება მიწისა იქავ მდებარე გორებითგან. რა ასრე უნდა გაჭრილიყო გზები, გარ-

დაუწყდათ იმედი ბარბაროსთ თავიანთ ქვეყნის დაცვა-ზედა და დაემორჩილნენ. აიღო მძევალი (ჯარი) იმისგან და უბრძანა ფრადატეს დამორჩილებოდნენ [1]).

ავტორის ეთანხმება საკვირველად ადგილობრივ მცხოვრებთ გარდმონაცემი დავედრება და გეოგრაფიული სახელ-წოდებანი. ეს ისტორიული შემთხვევა მოხდენილა ხერთვისის ხევობაში. ალექსანდრე მაკედონელის ჯარი დაუმარცხებიათ მესხ-მარდელებს. სადაც მაკედონელებმა აუწყვეტიათ და ტყვე მკვდრებისთვის იარაღი შეუცვლიათ, გაუცარცვიან, დარქმევია სოფელს ქუმცა (გაქუცვა). იქ მოუტაციათ ბუკეფალი და ქუნცის მეორე უბანში დაუბიათ. მის მახლობელ ადგილს მოსულა ალექსანდრე და უკაივისებია გზა-მესავალი, მით სწოდებია სოფელს რიკეთი. იქ გაუგონია ალექსანდრეს ხმაურობა ბუკეფალს, თუ არ აუწყვეტია და გაქცეულა, მით სწოდებია სოფელს ამგვიტა (აწყვიტა). მაშინვე ბუკეფალს დასდევნებიან მესხები გასულა წყალ გაღმა, სადაც დაუჭერიან სიზაბავრის ჯენასების თავს ედებარე წყლის პირობას, დარქმევია კურუსთავი; სადაც დახოცილ მაკედონელების 40 ათის თავი თავები დაურჭვიათ ცისე-გოდოლის გარშემო, რომლის ნიჯგორის ახლოს მდებარებს დღესაც ის კოშკი სამარადის სახსოვრად! ამბობენ ამ კოშკის მარნებში შეუნახიათ იმ დახოცილ მაკედონელების სხეულნი მესხებს, იმ აზრით რომ შეესხნათ ფართ მიცვალებულები მაკედონელებს და

[1]) კვინტე კურციუსა 40, 41, 42, 43, 44 გ.

დაემარხათ. აქეთგან და ამისთანა შემთხვევებისგან გამოულიათ ქრისტიანობის ჩვენის სასულიეროთ ის მოკვრე-ბანი, რომ ჩვენი კერპ-მსახურნი წინაპარნი ეჩვენებინათ ახალ მორწმუნეთათვის საძულველად, რომ ისინი კაცის მჭამელნი იყვნენ, ნათესავთ მავალნი, მკვდრის მჭამელნი და სხვაც; მცრუ-მორწმუნოებებისაგან უკან დასაყენებ-ლად!“

„ამან ალექსანდრემ დაიპყრა ყოველნი კიდენი ქვეყნისანი, გამოვიდა დასავლეთით და შევიდა სამხრეთით, შემოვიდა ჩრდილოეთს, გარდმოვლო კავკასიანი და მოვიდა ქართლად და ჰპოვნა ყოველნი ქართველნი უბოროტეს ყოველთა ნათესავთა სჯულითა, რამეთუ ცოლ-ქმრობისა და რძლი-ვისათვის არა უჩნდათ ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა (პირუტყვ მხეცთა) სჭამდეს, მკვდარს (ნამკვდრევსა ცხოველსა) შესჭამდეს.. [1]) და ჰპოვნა ციხე ქალაქნი ძლიერნი ქართლისა, წუნდა, ხერთვისი მტკვრისა, ოძრხე მოკიდებული კლდესა ლადარისა, თუხარისი მდინარესა ზედა სპერისასა, ურბნისი, კასპი, უფლის-ციხე, ქალაქი დიდი მცხეთა და უბანი მისი, სარკინე, ციხე-დიდი და ზანავი უბანი ურიათა, რუსთავი, დედა ციხე, სამშვილდე, მტკვრის ციხე და კარენის ქალაქნი. ამათ ყოველთა ციხეთა და ქალაქთა შინა ჰპოვნა კაცნი ჭასტიკად მბრძოლნი, გარნა ლაშქარი მისი, ყოველთა ამათ ქალაქთა გარე-მოადგინნა.. და თვით დადგა ქისანსა ზედა, ადგილსა

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 27. გ.

რომელსა ჰქვიან ნასტაკირ. მტკვრის ციხესა და თუხა-რისსა არა ჰბრძოდა, ხოლო ქსე სხვანი ციხენი და ქა-ლაქნი დაიპყრნა ექვს თთვესა“ [1]).

«ვირკანის ქვეყნისავე მოსაზღვრე იყვნენ ამაზონები, რომელნიც თერმოდონის მდინარის შეყოლებას ცხოვ-რებდნენ თემის კარის მინდორ ვაკეზე: მფლობელი დე-დოფალი იყო თალესტრის კავკასიის მთით (მესხეთის მთით) ფარის მდინარემდის. ამან ისურვა მეფის ნახვა, გამოვიდა თავის სადედოფლო საზღვარითგან და რა და-უახლოვდა მოციქული მიუგზავნა საცნობლად: დედოფა-ლი გეახლებათ და ჰნებავს თქვენი ნახვაო? რა ნება დარ-თო, დასტოვა მხედარნი იქა იახლა თავისთან 300 დე-დაკაცნი და მსწრაფლ წამოვიდა, როცა დაინახა მეფე მა-შინვე გარდმოხდა ცხენითგან და ფეხით მივიდა, მარჯ-ვენა ხელში ეჭირა წყვილად შუბები».

«ხოლო ამაზონების ვაჟებს მრთელ-ტანს არა ჰფარ-ვენ, მარცხენა მხარე მკერდისა მიშველი აქვსთ და სხვა-ნი დაფარული, კაბებსარ იკალთავებენ გასათხოვარავი კო-ჭებამდის, მუძუთაგან ერთს შეუხებლად ანახვენ ერმა ჩჩვილის გასაზრდელათ და მარჯვენას მუძუს კი იდაღვენ მშვილდ-ისრის მარჯვედ სროლისათვის! უშიშრად უწყო-ჭვრეტა თალესტრიამ მეფესა, თვალს თვალში უყრიდა. მაგრამ როგორღაც არ მოეწონა. სთქვა: რა აქვს სახელის დაგვარი შესხედულებაო! რადგან ყოველნი ბარბაროსნი უფრო პატივს სცემენ მოსულ ზროიანს წამოსადეგს ტანითა

[1]) ქართლის ცხოვრების 27. გ.

და სხვასა კი არა, არამც უნდა სიმხნე და მოაგერიება მოსდევდეს, მარტო იმათ ჰგონებენ დაჯილდოებულად».

«როცა ჰკითხა მეფემ: რა სათხოვარი გაქვსთ, რა-გნებავსთო? ცხადად აღიარა და უთხრა: ამისთვის გაცხელით, რომ შვილი შემეძინოს მე თქვენი მეფობისაგან და რიგიც არის, რომ ჩემგან იშვას მე მემკვიდრე თქვენის მეფობისა, ასულის ქმად დავიწერ და წულს (ვაჟს) თქვენ მოგცემო», კვალად ჰკითხა ალექსანდრემ: წამოხვალ ჩემთან ბრძოლად ომებშიო? მიუგო: არ შემიძლია ვერ დავტოვო უპატრონოდ ჩემს სამფლობელოსაო: და სისოვდა გამეფრებისა, მისინულის საწადლის ასრულებასა, ტროვიაალებისაგან მალ-დატანებულ იყო დედაკაცი უფროს მეფისა, დასამთვრულად ცოტა ხანს, ასლდა მეფეს 13 დღემდის, შემდგომ ის თავის სამფლობელოს და მეფე წარვიდა პართებზედა» 1).

იქითგან დაიძრა შევიდა ლაშქარი კავკასიის მთაში, ქს მთა ჰყოფს ასიის ქვეყანას წაგრძელებულ ულელ ტესიდ მქედებითა: აქეთ მდებს კილიკიის მხრის და იქით კასპიის ზღვა, არაზის მდინარე და სხვა უდაბნო ადგილები სკვითებისა. ტავრი მეორე მთა არის, სიდიდით უერთდება კავკასსა (მესხეთის მთებსა), რომელიც მიიმართება გამართ ქვეყნისაკენ, გადის კილიკიად და იქითგან ებმება სასომხეთის მთებსა!). 17, დღეზედ გადავლო ლაშქარმან კავკასი. მთის წრიაში კლდე ათ უმეტეს სივრცეს

1) კვინტი კურციოს, VI. წიგ. V, მუხ. 44, 45, 46, 47. გ.

შეიცვამდა და 4. უტევან ცხემლისა; რომელზედაც ამბობღნენ მგელნი, როგორც თუ იქ მიზმულ იყოს პრომეტეოდ! იმ მთის ძირად ამოარჩია საქალაქო ადგილი და ნება მისცა 12,000, მაკედონელ მოტეხილ და მავნებულ მოხუცთა დამთენილ-იყვნენ იმ ახალს განშენებულს ქალაქში და ამასაც მცხოვრებთ ალექსანდრის უწოდეს [1]).

კვლავ სწერს»: მისცა ხელთ ფრატაფერნეს კაროვანნი და მარდქლები ტიპპრულებითურთ და უბრძანა ფრადატე განგზავნა მცველებითა თავისთანა, რომელის მაგიერადაც თვითან შთებოდა [2])..! მაშინ მოავლევინა (მეფე ალექსანდრემ) ფრადატესიცა; რადგან ეჭვი აელო მის განმეფებაზედა [3])!

«და დაუტევა ქართველთა-ზედა პატრიკად ისხონ მეჰარედისა, ნათესავი მისი ქვეყანით მაკედონით და მისცა ასი ათასი კაცი ქვეყანით რომით, რომელსა ჰქვიან ფროთატოს; ესე ფროთატოსელნი იყვნეს კაცნი ძლიერნი და მხნენი, ეკირთებოდეს ქვეყანასა რომისასა, მოიყვანა და დაუტევა მპყრობელად ქართლისა და უბრძანა ალექსანდრემ აზონს, რათა პატივ სცემდნენ მზესა, მთვარესა და ვარსკვლავთა ხუთთა და ჰმსახურებდნენ ღმერთსა უხილავსა დამბადებელს ყოვლისასა»! ამან აზონ დაუტევა სჯული ალექსანდრეს მოცემული, იწყო კერპთ მსახურე-

---

[1]) კვინტე კურციოს VI. წ. III. მ. 136. 137. გ.
[2]) მისივე VIII. წ. III. მ. 238 გ.
[3]) მისივე X. წ. I. მ. 27—38. გ.

ბად, შეჰქმნა ორნი კერპნი გაცი, გაიმ და ჰმონებდა აგა-ბიზანტბიზნტოს მეფესა საბერძნეთისასა: იყო კაცი ძნელი და მრისხანე. ამცნო-სპათა მისთა: ყოველთა ქართველთაგან მან, რომელმან ჰპოვოს საჭურველი მოკალით იგი, და ჰყოფდეს ესრედ, და იყო ჭირი დიდი ქართველთა-ზედა და ესე აზონ მათ რომთაცა ზედა იყო მესისხლე და მოესრნეს მრავალნი მათგანნი».

ამ დროს მცხეთად იყო ჭაბუკი ერთი სახელად ფარნავაზ ქართველი მცხეთელი მამასახლისის სამარას ძმის წული, ეს სამარა და ძმა მისი მამა ფარნავაზისა, დედა იყო მისი ასპანელი, ქმრის სიკვდილის შემდგომ სამი წლის ყრმა ფარნავაზი წაეყვანა დედა მისს კავკასიად შეეფარებინა, იქ აღეზარდა და მერმე მოეყვანა მცხეთადვე თავის მამულში საცხოვრებლად, ეს ფარნავაზი გონიერი კაცი იყო, მხნე, გულოვანი და კარგი მონადირე, გაიცნო აზონმან და შეიყვარა კარგ მონადირობისათვის. დედა მისი კი უშლიდა, შვილო ნუ იჩენ აზონთან შენს ძალა სიმხნესა, რომ სხვებივით შენც არ მოგკლას. მართლა რა დაუწყო აზონმან მრუდის თვალით ყურება ფარნავაზს, შეეშინდა. ურჩია დედა-მის-მან დაეტოვა მცხეთა, წასულ-იყო ასპანს, წაეყვანა დედა, მისიცა და ეცხოვრა დედის ძმებთან ერთ ხანს, მაგრამ მეტად ძნელად მოუვიდა თვალში თავი სამშობლო მამულის დატოვება ფარნავზს და უეცრათ გარდაიხვეწა! [1].

1) ქართლის ცხოვრების. 27, 28, 29. გ.

ერთ დღეს ნახა სიზმარი, ვითამ ერთს უკაცურს სახლში შემწყვდეულ-იყო, უნდოდა გასვლა და ვერ შეეძლო, ამასობაში სახლის სარკმლითგან შემოსდგა მზის შუქი, მოერტყა წელზედ გავიდა და თან გაიყვანა ფარნავაზიცა სახლის გარედ მინდვრად, სადაც დახვდა მზე მოსული, მიჰყო ხელი მოხოცა მზეს პირისგან ცვარი და იცხო მითი თავის პირი. რა გაეღვიძა ფარნავაზს გაუკვირდა ამ გვარი სიზმრის ნახვა.

იმ დღეებში სანადიროდ გავიდა მარტო დიღომის ვაკეებზედ, დაედევნა ირმებსა თუ არ, შეუცვივდნენ თბილისის ღელე ღულეებში; დასწვდა ერთ ირემს, ჰკრა ისარი წავლო ცოტა რამ და დაეცა მოკვდა ირემი კლდის ძირში, მივიდა რა ფარნავაზი დაასხა ძლიერმა წვიმამ, იქავე იყო კარებ ამოქოლვილი ქვაბი, ამოიღო ჩუგლუგი (წერაქვი) გამოარღვია იმ ქვაბის კარი, შევიდა რა შიგ დახვდა დიდ ძალი საუნჯე ოქრო, ვერცხლისა და კერპები. გაეხარდა დიდად, შიაფარიერა ის ქვაბის კარი ისევ, წავიდა უთხრა დედა მისს და თავის ორ დებს, იმ ღამესვე მოვიდნენ სამნივ სახედრებითა და უწყესზიდვა იმ საუნჯეს ხუთი ღამე ზიდეს და ისე ძლივ გამოაწყრიმალეს!

მაშინ ფარნავაზმან გაგზავნა თავისი ერთგული მსახური და აცნობა ეგრისს ქუჯისსა და მოიწვია თავისთან სამშობლო მამულის დასაფარავად. მაგრამ ქუჯიმ ის პირი იქით თავისთან მოიხმო, მისულ-იყო და ორსავეს ერთად

მამულის სასარგებლო საქმეზედ ეფიქრათ. ეგეთა ფარნავაზს თავის ერთგული მოძმე მეგობრის რჩევა. ადგა და წავიდა თავის სახლეულებით ერთიან იმასთან და წაიღო საკმარი საუნჯეცა თან. მოილაპარაკეს ერთად იქ, შეუერთდნენ ოსებს და ლეკებს, მოჰკრიბეს მრავალი მწე ჯარი საიმერეთოდგანაც იმ საუნჯითა და გაუდგნენ აზონსა.

რა სცნა ეს განდგომილება აზონმან მოიწვია თავისი მხედრობა ფარნავაზთან საომრად, გარნა ათასმა მხედრომან მაშინვე ფარნავაზის მხარე დაიჭირეს, ამით გაეჭვიანდა აზონი, ვეღარც მცხოვრებ ქართველებს მიენდო თავისი ჩადენილი მძლავრობისაგან, ადგა და კლარჯეთს გაიქცა თავისთან ხლებული მხედრობითა, მაშინ მოვიდა ფარნავაზი მცხეთად და საადვილით დაიჭირა მცხეთის ქალაქი და მისი 4 ციხენი მრთელი საქართველოისანად. მერმე მოციქული გაუგზავნა: ასორეთ ანტიოქ მეფეს აცნობა ყოველი მძლავრობა აზონისა, მიართვა დიდ ძალი ძღვენი და სთხოვა შემწეობა მომავალად ბერძნების საწინაღმდეგოდ, ჰპირდებოდა მორჩილება მსახურებას; ოღონდ იმათ ხელში აღარ ჩავარდნილ-იყვნენ. მიიღო ესრეთი ჯეროვანი სათხოვარი ფარნავაზისა ანტიოქმან და რადგან იმის სარგებლობას აჩვენებდა, მაშინვე მეფობა დაუმტკიცად გამოუგზავნა გვირგვინი, ხმალი და უბრძანა სომხეთის ერისთავებსაცა: მიეცათ ყოველ შემთხვევაში შემწეობა ფარნავაზისათვის.

მეორე წელს გაიმრავლა ჯარი აზონმან საბერძნეთით

და მოჰმართა ფარნავაზს საომრად; ფარნავაზმაც შეიკრიბა ქართლით, ეგრისით, ოვსეთით და სომხეთით დიდძალი ლაშქარი, იახლა თან ქუჯიცა და მიეგებნენ წინ აზონის ლაშქარს არტანის ნაქალაქევს ურთან. ეწყვნენ ძლიერად და იქმნა საშინელი ომ ბრძოლა, ვიდრე ორ მხარეზე დიდი ჯარი გაწყდა. ბოლოს სძლიეს ქართველებმა ბერძნის ლაშქარს, მოკლეს აზონი და გააქციეს ერთიანი ბერძნები, დაედევნა ფარნავაზი შევიდა ბერძნების საზღვრებში, ანგანძორი ეკლეცია მოსტყვევნა, მოაოხრა და წარმოვიდა მცხეთად გამარჯვებული, დაიპყრა კლარჯეთიცა. ხოლო ეგრისის წყალს ქვემოდ დარჩათ ბერძენთა, რადგან მენებურთ არ ინებეს ბერძნებისგან განდგომა! მაშინ ფარნავაზმან თავისი ერთი და, ოვსთ მეფეს მისცა ცოლად და მეორე და, ქუჯისა ცოლად და მისცა ეგრისის წყალსა და რიონს შუა ზღვითგან მთამდის, სადაც არის ეგრისი და სვანეთი, დაამტკიცა ერისთავად იქ, ამ ქუჯმა ააშენა თავის სახელზედ ციხე გოჯიო.» 1).

მაშინ ფარნავაზი უშიშრად დარჩა ყოველი თავის მტრებისაგან და გაავრცელა თავის მეფობა ქართლით ენგურამდის, განიმრავლა მხედარნი ქართველნი, დაადგინა რვა ერისთავნი და სპასპეტი თავის სამფლობელოში. ერთი ერისთავი დასვა მარგვისს, მისცა ლიხის მთით ზღვამდის რიონის ზემოდ და აღუშენა ორნი ციხენი შორაპანი და დიმნა.

---

1) ქართლის ცხოვრების 30. 31. 32. გ.

მეორე გაგზავნა კახეთის ერისთავად, მისცა არაგვითგან ჰერეთამდის კახეთი და კუხეთი.

მესამე გაგზავნა ხუნანას ერისთავად, მისცა ბერდუჯის მდინარითგან თბილისამდის და გაჩიანამდინ (გარდაბანი).

მეოთხე გაგზავნა სამშვილდის ერისთავად, მისცა სკვირეთის მდინარითგან მთამდის ტაშირის და აბოცისა.

მეხუთე გაგზავნა წუნდის ერისთავად, მისცა მთა-ფარვანითგან მტკვრის თავამდის, ჯავახეთი, კოლა და არტაანი.

მეექვსე გაგზავნა ოძრხის ერისთავად, მისცა ტარის კარითგან არსიან მთამდის, ნოსტის თავითგან ზღვამდის, სამცხე და აჭარა.

მეშვიდე გაგზავნა კლარჯეთის ერისთავად, მისცა არსიანითგან ზღვამდის და ქუჯი იყო ერისთავად.

მერვე დაადგინა სპასპეტად მისცა თბილისითგან ტარიხ კარამდის და არაგვითგან მთა ფარავნამდის შიდა ქართლი, ეს სპასპეტი ყოველ ერისთავებზედ უფლობდა და იყო მეფის წინაშე მყოფი, ამ ერისთავების ხელქვეშ გააჩინა სპასალარნი და ათასის თავები, რომელთაც შემოჰქონდათ სამეფო და საერისთავო ხარკები. რა ასე განაწყო სამეფო ფარნავაზმან შეირთო ცოლიცა დურძუკის ქალი, რომლისგანაც შეეძინა ძე საურმაგი. მოზღუდა მცხეთა, განაახლა ყოველი ციხე ქალაქნი მოოხრე-

ბული ალექსანდრესაგან, შექმნა კერპი დიდი არმაზი და ამართა თავსა ზედა ქართლისა.

ეს ფარნავაზი იყო პირველი მეფე ქართლოს ნათესავისაგან საქართველოდ, ამან განავრცელა ქართული ენა და შექმნა მწიგნობრობა მხედრული, განავრცო ქართლი. ხოლო რომნი იგი ათასნი მხედარნი, განჰყვნა სპათა და ქვეყანათა შინა დაადგინა და უწოდა აზნაურნი. 27 წლისა გამეფდა ჰმსახურებდა ასურასტნის ანტიოქ მეფესა. იმეფა 65 წელს მოკვდა და დაეფლა არმაზის კერპის წინა [1]).

ა. აქ როგორც ვხედავთ ჩვენ წინაპართაგან ზეპირად გარდმოცემული დავედრებები ჩვეულებისაებრ არეულ დარეულია, ატყვია კვალი არა მარტო პარსების და სომხების არამედ ბერძნებისაც: ისტორიის მიმართულება კი ნამდვილ წყაროებით მოყვანილია კვინტი კურციუს მისედვით. მხოლოდ მცხეთის მამასახლისის საძარას მაგიერ იხსენიებს ფერადატეს, რომელსაც დაანდო მაკედონელებისაგან ატებული მმკალნი პირველადვე, შემდგომ კი გამეფების მიზეზისათვის მიჰყავს ალექსანდრესა და ჰკლავს!

ბ. ამ ფერადატეს ჩვენი ქართლის ცხოვრება ამით ეთანხმება, რომ მის დანაშთ სამხედროს მარდელ მქევლებს ფეროთათოსელ და რომაელ მცხოვრებად ამბობს:

---

[1]) ქართლის ცხოვრების, 30. 31. 32. გ.

ფეროდატოს ლექსიც შემწე თუ მომხრე უნდა იყოს და არა-თუ საკუთარი სახელი. სამარას მსგავსი სახელიც ხსენე-ბულია კვინტე კურციუსთან ომარესად, რომელიც იყო-მოთავე, ფასით დაჭერილ ლაშკართა გრანიკის მდინარე-ზედ, იქავე მოხსენებულის სპითრიდატი (მირდატი) დარიას სიძე მხნე ყოველ მხედართ მთავრებზედა, რომელიც, პირდა-პირ ხმალ და ხმალ შეება ალექსანდრეს და მისივე ხელით მოკვდა [1]. იქმნება ეს იყო მამა ფარნავაზისა, როგორც ჰგონებენ ჩვენი ისტორიკნი და ანტონ კათალი-კოსიცა!

გ. ალექსანდრესაგან კი აზონის პატრიკად დადგი-ნება მართალი არ არის, რადგან ალექსანდრემ ფარადატესი (სამარა) რომ მოჰკლა, ჰირკანია ქართლ მესხეთით ერთიან ფრატაფერნეს (II. მირდატ მაშენებელს) ჩაბარა, რომელმანც იუფლა 317, ამდის [2])! ეს მეტად ერთგული იყო ევმენისა და მასთან ალექსანდრეს ფამილიისა. ბოლოს წამამდის თავის სიცოცხლისა, როცა ევმენს და ანტიგონს შუა ბრძოლა გაჩნდა, ეს მეტად თავ-განწირვით ეომა და იქავე ომში მოკვდა. ევმენი მაშინ ანტიგონმან დაატყვევა და იუფლა ალექსანდრეს მომეტებულ სამეფო ნაწილზედა!

დ. მაშა-სადამე აზონი 316, ქ. წ. ანტიგონოსაგან უნდა იყოს დადგინებული საქართველოს პატრიკად, როცა

---

1) კვინტე კურციუს II. თავ. V. მუხ. 183, გ.

2) იქავე.

დამარცხა ევმენი! გარნა არ შერჩა ამ გვარი მძლავრობა ანტიგონის, 301. სელევკიო ასურეთის მეფემ აუტეხა დიდი-ომები, მოჰკლა და ჩამოაცალა მთელი მისი სამეფლობელო, ამ დროს უნდა მოხდენილ-იყოს ფარნავაზის ომიცა აზონთან და გამეფება ფარნავაზისა, რომ 37 წლისა იქმნებოდა და არა თუ 27-ისა, ფარნავაზის გამეფება სელევკიოს ნიკატორის დროს იქითგანმტკიცებდა, რომ სელევკიოს კასპიის ზღვაში ხომალდები ჰქონდა მინდობილი პატროკლისათვის, მით უწოდა კასპიის ზღვას სელევკიის ზღვა. ეგრედ შეუკიდა თვალში ფარნავაზი და მისი ერობა მათი მიწა წყლითა, რომ დააპირა კასპიის ზღვის შეერთება კანალით (რუსხმულით) შავ ზღვასთან, გარნა რა მოჰკლეს 279. საქმე დაიშალა [1]. ხოლო ფარნავაზის სიკვდილი მოხდა პტოლომეო დროს, ევერგეტის რომელმანც ბ. სელევკიო დაამარცხა და ქვეყნები ჩამოაცალა თავის დის ბერენიკას მოკვლის გამო, 246. თქმა არის ფარნავაზმან იმეფა 55. წელი და არა თუ 65.

ჟბ. მისცა ალექსანდრემ აზონს ორი ათასი კაცი ქვეყანით რომით, რომელსა ჰქვიან ფროტათოს. ეს ფროტათოსელნი იყვნეს კაცნი ძლიერნი და მხნენი კვირთებოდეს ქვეყანას რომისასა» [2]. უნდა იყოს ათი-ათასი კაცი, რაც მძევალი აეღო მარდელებისაგან, რომ ხმა-

---

[1]) Rlin Z. VI. cap. II.

[2]) ქართლის ცხოვრების, 28 გ.

რებულია საბერძნეთის მაგიერ; რადგან მესხები ზღვის პირობაზედ მყოფ ბერძნის მოქალაქე სოფლების მოსაზღვრე იყვნენ, მით მესხებს საბერძნეთის ქვეყნისად ისცენიებს და მათდავე მებრძოლად, რომ სრულ ომ ბრძოლა ჰქონდათ მიწა წყალ მხარებზედა! ბერძნების რომაელობის წოდების მიცემა დიდ კონსტანტინის დროს მოხდა, როდეს კაჲზანტიად გარდმოიტანა საიმპერატორო ტახტი რომითგან და უწოდა ახალი რომა 330.

კ. აზონის წოდებაც წარმოგვიდგენს არგონავტების ლორის დამთენილს საპატიო სახელსა, ყოველ პატივცემულ პირს, აზნაურს ეტყოდნენ ეს სახელი არ არის მარტო შეცდომით ხმარებული, ამის ნაირადვე მოუყვანიათ ალექსანდრეს სარდლების სახლები მრუდად. როგორც ანტიოქოს რომოს, ბიზინტოს, და პლატონ [1], სელევკის, კასანდრის, ლისიმაქის და პტლომეოს მაგიერ. ამ ნაირი შეცდომილება ძველ მწერლებისათვის ჩვეულებითი ჭირია. მარტო ჩვენი ისტორიკებისათვის, არამედ ლათინთა და ბერძენთაცა, ამ გვარივე შეცთომილებაა, რომ ფარნავაზს პირველ მეფედ ამბობს ქართველთაა, რადგან ძველი ცხოვრება ქართველთა არ ჰსცოდნიათ. ამ გვარადვე უნდა მივიღოთ მხედრული წერვის გაჩენაცა ფარნავაზისაგან, თქმა არის ადრინდელი ყოფილი მხედრული წერვა კითხვა, რომელიც ლურსმნული ასოების შემო-

---

1) ქართლის ცხოვრების 28. გ.

სვლით დაცემულ-იყო, იშვიათად ხმარობდნენ, ხელ-ახლად საზოგადო ხმარებაში შეუყვანია.

ზ. აზონისაგან მოღებული კერპები გაცი და გაიმი ზოროასტრის აღიარებისანი იყვნენ კეთილი და ბოროტის მფლობელნი, არა თუ მან შემოიღო ეს კერპები, არამედ იქამდის ყოფილს კერპთ მსახურებას შეუდგა ისიცა, აგრეთვე ფარნავაზისაგან მიგნებული საუნჯე ქონებს თავიანთ წინაპართ მეფეთ საკუთრება იყო, თავის სამშობლოს დამცველ უკანასკნელ ღონედ ეს იხმარა, გაიტანა გაიმრავლა მან მხარნი მისთა და განთავისუფლა საქართველო. არმაზის კერპიც იმ საუნჯესთან ერთად აღმოჩენილ-იყო, არა თუ თვითან შექმნა, როგორც ჰგონიათ,

ხოლო შესახებ ფარნავაზის მფლობელობისა ძლიერ ჭკუას გასაჭრელია, რომ მან მარტო საქართველოზედ იფლო და თუ საიმერეთოზედაც ვსთქვათ, შეიძლება, რომელიმე ნაწილი ჰქონდეს, გარნა სამესხეთოზედ მფლობელობა კი სიცრუვე არის, მის დადგენილ ერისთავთ რვასავე საქართველო კახეთად ჰქონდათ ადგილი: ოძრხე, წუნდა და კლარჯეთი. შემდგომ დამატებულია მწერლებისაგან, რადგან ზედ მიწევნით ვიცით ისტორიით, რომ სამესხეთო მირდატების საკუთარი სამშობლო მამული იყო, ესინი ჰფლობდნენ ანდრიას მოციქულის მოსვლამდის, როგორც სამესხეთოზედ ისე კოლხიდაზედ, შემდგომ რომის თემად შეირაცხა და დაშთა დიდ კონსტანტინემდის. მაგრამ-კი ფარნავაზი მირდატების მოდგმა ჩამა-

მავლობისა უნდა ყოფილ-იყო, ძველ საქართველოს მეფე-ბისაგან, ასრე ჰგონიათ ჩვენ ისტორიკოსთ [1]), ამასვე ამტკიცებს მირდატ ევპატორის სიყვარულება მირდატის შესაწევნელად.

X.

III. მირდატი — საურმაგ მეფე — მირვანი, — ფარნაჯომი და მირდატ ევპატორის ამბავი.

301. უნდა გამეფებული-ყოს III მირდატიცა ძე მირდატ აღმაშენებლისა სამესხეთოს და პონტოს მფლობელად სელევკ ასორასტნის მეფისაგან, ამათ სამხედრო კარჯისში და მფლობელობის მეცადინეობაში დიდი სახელი ჰქონდათ გასული. უთუოდ რომელ ხელმწიფის მხარეს დაიჭერდნენ ის მუდამ წინ წავიდოდა ქვეყნის თვით მპყრობელობაში. ასორასტნის მეფე სელევკი თავიდგან დიდი მეგობარი იყო მცირე ასიის მფლობელის ლისიმახისა, გარნა ბოლოს დიდი წყენა ჩავარდა ამათში, ამის გამო დაადგინა სელევკიმ მხედარ მოაგრად III მირდატი და გაალაშქრა ლირმასზედა, ეგრეთი ძლიერი ომები დადვა მირდატმან, რომ არ გაგონილ იყო აქამდის, მცირე-

---

[1]) საქართველოს ისტორია სულ. ბარათოვისა 24 25—55. გ.

დით მრავალი ჯვარი დაუმარცხა და თვითან ღირმაქიც მოჰკლა 282. და უწოდა ამ გამარჯვებას ერა [1]), რომელიც ნიშნავს ქართულად მორქვნასა, როგორც სუცურად ერქვედ მორქვნა მლქვა არის. ამ რიცხვიდგან იწყობა ჩვენი სუთასიანი ქორონიკონი, ქ. ს. 532 წელი. მას აქეთ ოთხი სუთასეული გაგვივიდა და მესუთემ 1843-ითგან იწყო.

245. გამეფდა ფარნავაზის ძე საურმაგი, გარნა ასორასტანის მეფემ რომ დაჰკარგა დიდი ნაწილი თავის სამფლობელოსი, პტოლომე ევერგეტმან ეგვიპტის ხელმწიფემ დაიპყრა ეფრატამდის. მირდატის ძე ფარნაგიც ძლიერდებოდა დღითგან დღეზედ. ამისგამო ქართველთ დიდებულებში ორგულობა მოსდა ან პტოლომეო ევერგეტის შეჩენით და ანუ მირდატების განძლიერების წაბაძვით; ამ უკანასკნელს უფრო ადგილი აქვს, მოინდომეს შეერთება საქართველოსი პონტოს სამეფოსთან, ამისთვის სთქვეს: კარგი არ არის ჩვენთვის, რომ საურმაგს ვმსახურებდეთ, მოდით შევერთდეთ მოვჰკლათ საურმაგი და ვინც ჩვენში ძლიერი აღმოჩნდეს იმის მონების ქვეშ ვიყოთ! [2]). ამათი საქმე და წყობილება ამით ჩაიშალა, რომ სცნა საურმაგმან მათი ცუდი აზრი თავის ზედა და

---

[1]) ბიოგრაფიის საზოგადო ლექსიკონი სენმარტინისა 1811 — 1852.

[2]) ქართლის ცხოვრების, 32. 33- გ.

გაიქცა ცოლშვილით დურძუკეთს. მირდატებმაც არ მოინდომეს საქართველოს მეფების მოსპობა, ამისთვის ცარელაზედ დაშთნენ მათი ნაფიქრებელი დაწყობილებანი.

ამ დროსა აზნაურნიც გადვიდნენ საურმაგთან დურძუკეთის და ფიცით არწმუნეს თავიანთი ერთგულება. ნელნელა გამრავლდა ასე მომხრე შემწენი კავკასიელნი, დერძეკნი; უშველა თავის მამიდაშვილმან ოვსთ მეფემანცა და წამოვიდა საქართველოდ, ურგულთ დასასჯელად; გარნა პირადი წინა-აღმდეგობა აღარავის არ გამოუჩინა, რადგან უმეფობით მრავალი ურიგობა, ანღვრეულება განჩენილიყო. ასრე დაიპყრა ქართლი 237. თავის ნებისად, თავის მოწინაღმდეგე ადრინდელ მტერთ ზოგთ შეუნდო ბრალი, ზოგნიც დაამდაბლა განწყვიტა განდევნილნი, დაჩაგრა ქართველები და აღამაღლა აზნაურები, აგრეთვე გაამრავლა დურძუკები საქართველოდ თავის მფარველად.

ამ კავკასელთ ერთი წყება დაასახლა მთიულეთს დიდოთიდგან ნეკრისამდის სვანეთს და მეორე წყება თავის სამხედრო ლაშქრობაში შერია. მოიყვანა ცოლი ბარდაველი პარსთ ერისთავის ქალი, შეეძინა მისგან ორი ქალიშვილი, ვაჟი კი არ ჰყოლია. გაამაგრა მცხეთა და უმატა საქართველოს ქალაქ დაბებს ციხე სიმაგრენი, შეჰქმნა ორნი კერპნი აინანა და დანანა (ათინა და ნანე თუ ანაიდი) არიელებისაგან ნაშთი კავკასიად და ამართა მცხეთის გზაზედ. მაშინ ცოლის რჩევით მირიანი დეიდაშვილი მირვანი, ნებროთის ნათესავი უძეობისგამო ზედ-

სიძედ შეიყვანა და მისცა თავისი უფროსი ქალი ცოლად, ქალაქი გაჩიანი და სამშვილდე მისცა საკრისითად. მე-ორე ქალი თავის მამიდაშვილს ქუჯის ძეს მისცა ცოლად.

საურმაგის მეფობისა განძლიერდა ა. ფარნაკი და დიდის ომ-ბრძოლითა დაიპყრა ბერნაბისაგან ზღვის პი-რობანი და სინობიცა, რომელიც დღეს ქალაქად გარდაკეთ-და და იქმნა მოცილე დიდის რომისა! რა უნდოდა გ. ანტიოქ ასორასტნის მეფესა გალაშქრება ინდოეთზედ მოვიდა საქართველოდ 217. მიიღო პატივით კახეთის ერისთავი არტაბაზი ღრმა მოხუცი დაღვენილი ფარნა-ვაზისაგან და მოსწერა წიგნი საურმაგს, სთხოვდა ფართ ჯარსა შესაწევნელად, უსმინა საურმაგმან და გაუგზავნა ჯარი, შევიდა ინდოეთში შეება განდგომილთ, სძლია დაიპყრა თავის ნებისად და შემობრუნდა გამარჯვებული 209. რომაელთ ზედა ამ დროს საომრად წასვლა გი-შეცდომილებაა, რადგან 191 დაამარცხეს გ. ანტიოქი. აგრეთვე ამ დროს სიკვდილი საურმაგისა სიცრუე არს [1]), რომელიც მისი მეფობის 348 წელი იყო. ჰმსახურებდა თავის დღენი საურმაგი ასურასტნის მეფესა მშვიდობი-ანობით, იცოცხლა ბედნიერად მრავალ წელს იმეფა 75 წელი და მოკვდა! ამის მეფობისა დაამარცხა რომაელების მტერი ანიბალი VI. ფირდატმან და მაგიერ მიიღო ფრიგია.

საურმაგის მაგიერ გამეფდა ზედ-სიძე მისი მირვან

---

1) თეიმურაზის ისტორიისა 119. გ.

ნებროთიანი (პართი), რომელიც იყო გმირი, ძლიერი და გულკეთილი; გარნა მეფობაში შეეცილა ქუჯის ძე ქართამი, რომელსაც უფრო ეკუთვნოდა. შეჰკრიბა დურძუკები, კავკასიელნი და კოლხიდელნი, მივიდა მოსტყუევნა არაგვის ბაზალეთი და კახეთის სანაპირონი 1). მოსწვა მოაოხრა და წავიდა დიდის ნაშოვრითა. მის მირვანმაც იმწია პართების მეფე არშაკი, იმანაც გამოუგზავნა თავის ძმა ვალარში მრავალის მხედრობითა შევიდა კოლხიდაში და დაიჭირა თავისად ჭანეთი თავის კარიანად სულკვიელ მეფების საწინააღმდეგოდ.

ველარ უწინააღმდეგა რა მირვანმან, რადგან შეცდომილება მოუხდა; არამედ ყოველის მხრით ღონე გაწყვეტილმან პირ იქით მოყვრობა დაიწყო ვალარშთანა, მისცა თავის ასული მის დისწულს არშაკსა ცოლად 2). არცარა პონტოს მეფებმან უწინააღმდეგეს, ერთი რომ დრო არა ჰქონდათ მეორეთ რომ იმათი ინთერესი უფრო ზღვის პირობაზედ იყო.

იმეფა მირვანმან მშვიდობიანათ, იყო ყოველთაგან მიჩნეული უხვობით და კაცთ მოყვარეობით და მოკვდა 318 წელს მისი გამეფებისა.

144. გამეფდა მირვანის ძე ფარნაჯომ: ამან იწყო შენება კახეთის ნელქარ (ნეკრესის) ქალაქისა, აღაშენა

---

1) თეიმურაზის ისტორია 119 გ.

2) საქართველოს მოამბე საქართველოს ისტორიისა 52. გ.

ციხე ზადემი და განაჩინა კერპიცა ზადენისა აბასტუმნის ზადენის მიბაძვითა, კვლავ პარსების მოყვარულობით შე-მოიტანა ხელ ახლავ ცეცხლის მსახურება ქართლად და განამრავლნა მოგვნი მოგვთასა! ამის-გამო განუდგნენ ქართველნი და სთხოვეს არშაკ პარსთ მეფეს დის-წული მისი არშაკი დის ქმარი ფარნაჯომისა მეფედ [1]. მიიღო-თხოვნა ქართველთა და წამოგზავნა არშაკი ლაშქრითა გასამეფებლად, მაშინ მიეგებნენ ერისთავნი მიიღეს არ-შაკი, გარდმოაგდეს ტახტიდგან ფარნაჯომი და დასვეს მის ნაცვლად 145-ს არშაკი. ფარნაჯომმან ცოლ-შვილი პარსეთად გააპარა და თვითან გაიქცა პონტოდ მირდატების შეეხიზნა.

გაიმრავლა შემწენი პონტოთ და უწყო ომი არშაკსა, ვიდრე დაიჭირა ტაშირი და მის მიდამოჲცა, კვალად გაიმრავლა რა ფართ დაჭერილი ჯარი ბერძენთაგან, მო-ვიდა არშაკიცა ყოველი საქართველოს და კავკასიის ლაშ-ქრითა, ეწყო ძლიერად და იქმნა ფიცხელი ომი. გარნა დამარცხდნენ პონტოელნი და მოიკლა ფარნაჯომიცა იქავ-ამან იმეფა 9 წელი და ათი წელიც გავიდა მისი გამდევ-ნითგან სიკვდილამდის [2]) ამის მერმე იმეფა დამშვიდე-ბით არშაკმან და ჰმატა საქართველოს ციხე ქალაქთა.

ამის მეფობისა გარდმოცვივნდნენ იმიერ კავკასიით

---

[1]) საქართველოს მოამბე, საქართველოს ისტორია 11. 60. გ.

[1]) თეიმურაზის ისტორია 122. გ.

ბალხარნი თუ ბარსელნი, რომელნიც სცხოვრებდნენ ელად თერგის წყლის და მის მახლობელ მიდამოებში; ესენი რა შეაწუხეს სკვითებმა დაცემა—აკლებით, მოჰმართეს სასწრაფოდ საქართველოსა, რა სცნა მეფემ მოუწოდა ლაშქართა წყობად ახალ შემოსეულ მტერისა; გარნა ბალსებს, რომ სკვითების შიში ჰქონდათ, ისე საშურად გაირბინეს დღე ღამ წართვით საქართველოს მიდამონი, რომ არა-ვითარი ვნება არ მოუტანიათ არსად, რომელთამე მცხოვრებთათვის; პირ-დაპირ მიჰმართეს სომხის მეფესა. არტაშსა და მისი ნებით დაბინავდნენ უხეირო ბარიანსა. მით მათი მოთავე ვანთას სასწლით ქწოდა ადგილს ვანამდი! ამ შემთხვევას ჩვენი ისტორიკნი აწერენ პარსთა, როგორც თუ მოსულიყვნენ სისხლის ხამიებლად არშაკისაგან ფარნაჯომისა [1]).

ამის წინად სომხებმა თავიანთ ჩვეულებრივი ხარბობით შეაწუხეს კოლხიდელები, მით განუდგნენ ყოველნი ერთიან და უნდოდათ გამოდევნა სომხების მმართველ მოსამართლეთა, გარნა ერი სომხის მეფემ მალე დაამშვიდა კეთილ სინიდისიანი მართველებსა დადგინებითა! მეორეთ კიდევ აჯანყდნენ, გარნა ესეც ამითი გათავდა, რომ ა. არტაშე სომხის მეფემ თავის ქალი პონტოს მეფეს VII მირდატს მისცა ცოლად და უკუ უბრუნა კოლხიდა კლარჯეთი მისი მიდამოებითა, როგორც მის წინაპართ საკუთრება.

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 36. გ. არშაკის დროს საქმეს არტაგს აწერენ.

ამ დროს განძლიერდა მეტად ეს მირდატი. ამისი იყო პაფლაგონია, გალატია, ფრიგია, კაპადუკია და მეოტის ზღვის ბასფორიცა, დაადგინა ყოველგან ერისთავები და უწყო მართვა გონივრად თავის სამფლობელოსა. ამ მირდატის ასე წარმატება შეიშურეს რომაელებმან და აუშალეს გ. ნიკომიდო მეფე ბითანიელთა; ეს შეესია მირდატის ქვეყნებს თუ არა, ეწყო ძლიერად მირდატი დაამარცხა ისიცა და მისი მწე რომაელნიცა და დაიპყრა ერთიან მცირე ასია. ამაზედ რა განუცხადეს ომი რომაელებმან, მაშინვე ერთის ბრძანების გაცემით ყოველს თავის სამფლობლოში სადაც რომაელები იყვნენ 80,000 რომაელი გააწყვეტინა ერთ დღეს პასუხად რომაელთ იმ ომის განცხადებისა.

ეს მირდატი საკვირველი გონიერი იყო, 22 ენა იცოდა სისრულით თავის ქვე-ვრდომ 22 ტომთავე უმო-ჯნაოდ ელაპარაკებოდა. შემოიღო საკვირველი ნავები და გონივრული მანქანები. სომალდებიდგან კოშკს და მფრი-ნავ-ხიდებს გარდაუტევდა ზღვის პირის ციხე გალავნებში, იმ ხიდიდგან შეცვიოდნენ მისი მეომარნი ლაშკარნი და იბრძოდნენ ძლიერად.

123. მოკვდა არშაკ მეფე ქართლისა შემდგომ 12 წლის მეფობისა და გამეფდა ძე მისი ა. არტაგ. ჴმატა საქართველოს ციხე ქალაქთა ჴმართვიდა მშვიდობიანობით და ყოველი კეთილი მორჭმულობით საქართველოსა 16 წელს და მოკვდა. 107 გამეფდა ძე მისი ა. ბარ-

ტომ ჭმატა ამანაც ქართველ მეფეთ ჩვეულებისაებრ სა-
ქართველოს ქალაქ ცისეთა და რადგანაც ასული ჰყავდა
ერთი, მისცა ძუძის მის წულსა ქართამს, რომელიც
ეთვისეყო და ქალისაგან საყრმაგ მეფესა. რა აღიზარდა
ფარნაჯომ მეფის ძე. მირვან სპარსეთს იმწია სპარსნი,
მიდნი და მოვიდა ქართლად ხუნანს დიდის ლაშქრითა.
შეიკრიბა ბარტომმანცა თავის მხედრობა, იახლა თან სი-
ძე ქართამ და მომართა მირვანს საომრად, გაჩნდა ფირ-
ველათ ბუმბერაზთ ბრძოლა და მირვანმან მოჰკლა 13
ბუნბერაზი, რომ ველარვინ აღმოჩნდა მკლავის დამჭერი
მირვანისა, განაწყო ბარტომმან ქართველნი შეება მღიე-
რად და იქმნა საშინელი წყვეტა ორგნითვე, გარნა ბო-
ლოს გაემარჯვა მირვანს, იქ მოიკლა ბარტომ მეფე და
სიძე მისიცა, ხოლო ცოლი ქართამისა ორსული გარდ-
ვიდა სომხეთს იქ შობა ძე და ზრდიდა. ამის გამო გა-
მეფდა მირვანი, შეირთო ცოლი ბარტომისა და ჰმართევ-
და საქართველოს წესიერად!

88 გაიმრავლა მირდატმან ლაშქარი ზღვა ხმელეთის
აავსო სტოლა საომარ ხომალდებით ხმელთა შუა ზღვა,
შეიერთა სიმაგრე ა. არტაშ სომხის მეფეეცა და გაილაშ-
ქრა საბერძნეთსზედა, დაიჭირა თრაკია, ბითკტია, ლოკ-
რისი და მივიდა ელადად, საკვირველის სისწრაფით შე-
ქსია ათინაში და მოწინამღმდეგენი ხმალ-ქვეშ გაავლო,
დააქცია ქალაქის შენობები, ერთიან დაარღვია გრძელი
კედელი პირეისა, აჰვადემია, ლიკიონი და მისთანანი მრა-

ვალი სხვა; მიჰყო ხელი საკერპოებსაცა ვიდრე დელფი-სის მდიდარი საკერპოც გაცარცვა აიკლო ერთიან ყოვე-ლი სიმდიდრითა! მაშინ როცა რომაელთ შინაგანი ომე-ბი ჰქონდათ სილლას და მარიოსის გამოისად!

რა ასრე შემოდგომილიყვნენ ათინაზედ, მომხრე ბერძნების მოღალატობით და სარჩოს უქონელობით შემოეცალნენ ქალაქსა, ამ მდგომარეობაში მოუსწრო რომის სპასალარმან სილლამანც ეწყო ძლიერის მხედრო-ბითა ორჯერ ქალკისთან და ორჯომენთან და უკუაყენა მირდატის სამხედრო მისი ხოლმანდებითა, ასრე რა გა-ემარჯვა მოულოდნელად სილლასა გამოვიდა უკან ასიის ხმელეთს მირდატი თუ არ მოჰკლეს სომხებმა ა. არ-ტაშე და მირდატი ძალ დატანებული გახდა შერიგებოდა რო-მაელთ დროებითად და გარდუხადა 2,000 ტალანტი. სილ-ლა როს რომას წავიდა, დასტოვა მირდატის მიტოვებულის ადგილების მცველად მურენა დიდ ძალის მხედრობითა 86.

ამ დროს მესამე ფერიზადმან, რომ ვერ შესძლო სკვი-თების შეკავება, რომელნიც მალ-მალ უოხრებდნენ ქვეყა-ნასა, დაუთმო მისცა მირდატს ერთიან მეოტის ზღვის ბასფორი. რა მირდატმა დაამშვიდა და შეითვისა ის მხა-რეცა ძნელად აღუჩნდა რომას ესრეთა დაწინაურება მირ-დატისა. მით განუცხადა, რომ ხელი აელო გამოსულიყო-ყო კავკასიის იმ მხარეებითგან; გარნა მირდატმან უარი უთხრა ამ გვარ რიგ გარეთს წინადადებაზედა სრულიად! თუმც კოლხიდელები აუჯანყეს, გარნა მალე დაამშვიდო-

ბა მირდატმან, დაუსვა მმართველად თავის შვილი მახარა და დააჯილდოვა ოქროს მეწკვითა.

მერმე გავიდა აფხაზეთში გაიჩინა ნელ-ნელა ხოლმანდები და გამძლიერდა ზღვის თუ ხმელეთის მხედრობითა! ეს რომ სცნა მურენამ, შესია რომის ჯარი მირდატის ქვეყანას 83-ს და მოაოხრა მრავალ ქალაქ-დაბები, რა უჩივლა რომას მურენას მის დაუდერაგობა პირობის გატეხაზედა, პირად მოსწერეს მურენას რომითგან, აღარ შეხებოდა თავიანთ მოკავშირე მირდატსა, გარნა ფარულად კი უგიზგიზებდნენ, აღელვებდნენ, რაც შეეძლო უარესი ზიანი და აოხრება მიეყენებინა მირდატის სამფლობელოსთვის! ამის-გამო ხელ-ახლავ მიასია მურენამ რომაელები მის დიდა კალაქს სინოპზედა, ჯღოთ და გაეტაცათ ყოველი საუნჯე, სიმდიდრე მირდატისა! მაშინ გაუქროლა მირდატმან თავის მხნე მხედრობითა გაიარა ალიზის მდინარე, დაესხა რომაელებს, დაამარცხა და გაჰფანტა მტერი ფრიგიის მთებში!

სწერს აპპიანო ამ დროს ღმერთების სამადლობელოდ თავის გამარჯვებისა ერთ მაღალ მთის წვერზედ დაათავკრინა სამ კუთხედათ შეშები, ქვემოდ განივრად და მის შეყოლება ნელ-ნელა მოვიწროოდ აკოკოლებული, შეშებ ქვეშ დააწყეს ღვინო, თაფლი, სძე, ერბო და საჭმელი. ზემოდ შეყოლება რიგ-რიგად სხვა და სხვა საჭმელები, მისცეს ცეცხლი და დასწვეს, რომლის ცად აწვდენილი ალი ასი მილის სიშორიდგან სჩანდაო.

უთუოდ ქართველთ მველი აღიარება იყო ისევ სამღმრთობისა, როგორც ვნახეთ ალაროდნელთ სარწმუნოებაში. ამასვე ამტკიცებს მირდატის მანეთები (ფული) ერთ მხარედ უწვერული მისი სახე არის, მეორე მხარედ ტელდას ნაირი სამ კუთხი ფიგურა, ნიშნათ სამღმრთობისა, ირემი და მთვარე, აქედგან ცხადათ სჩანს ალაროდიელთ მართველთ მოდგმობა და მირდატის ჩამომავლობაცა მათი მეფებისაგან! ამ გამარჯვების შემდგომ დაიჭირა კაპადუკია და დასვა მეფედ თავის 8 წლის შვილი არიარადი და დაუდგინა მზარდულ მზრუნველად გორდიო დიდებული! ამაზედ რომ უჩივლეს კაპადუკიელებმან რომაელებთან, მაშინვე გამოაგზავნეს კილიკიის მთავარ მმართებელი კორნელიო სილლა ძლიერის მხედრობითა, დაეხსნენ თავს უეცრად გორდიოს, დაუმარცხეს ჯარი და გააქციეს, არიარადის მაგიერ გაამეფეს კაპადუკიელთ მეფედ მოდგმისა არიობარზანი თავიანთ მოკავშირედ 82. და მიიქცა სილლა კილიკიადვე!

მეორე წელს მირდატი დიდ სამზადისს შეუდგა; გამართა მიწერ მოწერა სპანიის მმართველ სერტორთან; რომელიც შემომწყრალი იყო რომის მმართველებთან; უნდოდა ორსავ მხრიდგან ომ-ბრძოლა გაეჩინა რომის სამთავროსათვის. მისი იმედით მიესია ბრძოლით კაპადუკიაზე დაიჭირა მაშინვე, გარდააგდო ტახტიდგან არიობარზანე და ისევ თავის ძე არიარადი დაუსვა მეფედ; ჯერეთვე დაიპყრა ბეთანია და ჩამოაცალა რომაელთ ყო-

კელი საკუთრება, რომელიც დაეთმო ადგილებრივს გა-ნიკომიდე მეფესა მათთვის. აქედგან წარმოსდგა მესამე ბრძოლა მირდატისა.

75. რომაელთ დიდის მოსწრაფებით გამოაგზავნეს თავიანთ მხედართ მთავარნი 200,000, სამხედროითა ხმე-ლეთით, გარნა მირდატმან თავის მცირედის მხედრობით საკვირველად დაამარცხა მრავალნი, უმრავლესნი ტყვედ დაიჭირა და დანაშთნი გულ გახეთქილნი მირეკ-მორეკა, დაიჭირა მათი მხედართ მთავარი აკვილა და პირში მდნა-რი ოქრო ჩაასხა, რომლით აჩვენა რომაელთ თვალ-ხარბი გაუმაძღრობა და თავისი უხვობა. ეს ბრძოლა ამით და-ბოლოვდა ტროის მახლობლად სილასთან შეკრულობი-თა, რომ კაპადუკია მირდატს არიობარზანისთვის უკან უნდა დაებრუნებინა!

გარნა რა მოკვდა სილა კორნელიო, მოიშალა მისი შეკრულებაცა მირდატთან: მაშინვე გაილაშქრა მირდატ-მან 140,000 ქვეითითა, 16,000 ცხენოსნით, ასი შე-ჭურვილის ეტლებითა რომაულად და 300 სოლმანდითა, რომაელთაც გამოაგზავნეს სპაოსპეტები ლუკულო და კოტა დიდ ძალი რჩეული სამხედროითა: ერთს მინდო-ბოდა კილიკია და კაპადუკია, მეორეს ბეთანია და პრო-პონტი! სანამდის ლუკულე რომაელ ხარკის მკრეფელ-თაგან მოხდენილ ამღვრეულობას დაამშვიდებდა კილიკიის ქალაქ სოფლებში, მანამდის მოუთმენლობით ეწყო შეება კოტა მირდატის მხედრობასა, რომ გამარჯვებით დიდი

სახელი გასვლოდა საქვეყნოდ: გარნა მირდატმა პირველ შეყრასავე 18,000 კაცი მოუკლა და მოშალა ერთიან მისი მხედრობა ასრე, ყოველგან მისცა მარცხი, იქამდის, რომ მირეკა მიალმოკა ქალკედონთან სამინელის წყვეტა ულეტითა. შემდგომ მიიჭრა მათ ნავთ-სადგურზედ, მოსტაცა 60 ნავი და შიდ მყოფნი სრულ ხმალ ქვეშ გაავლო და 5 საომარ ხომალდებიც და სწვა. იმ დღეს ისეთი წყვეტა მიაყენა თურმე, რომ ზღვა და ხმელეთი აავსო რომაელთ მკვდრებითა.

მერმე მიადგა მირდატ რომაელთ მისანდო კიზიკის ქალაქს, მდებარეს ელლესპონტის სრუტს ჩანალკალასთან, რომელსაც სთვლიდა რომაელთ კარად: დაუწყო მსხვრევა მტვრევა ციხეს ნაირ-ნაირმან ქონვანლად ბალავრებითა. ამ დროს ლუკულლე დიდის სიფთხილით ჩაუდგა უკან ზურგში, საგზლის მოსავალი გზა-კვალი სრულ შეუკრა, რა გაგრძელდა ციხის აღება და შემოაკლდათ ლაშკარსაც სარჩო, გაეფანტა ჯარი სარჩოს საშოვნელად, მით მირდატიც გამოეცალა კიზიკის ციხეს თავისთან ხლებული დანაშთის სამხედროითა, მაშინ ლუკულლე დაეცა წინად გამოსულ შიმშილით შეწუხებულ განბნეულ ლაშკარს მირდატისას და დიდი მარცხი მისცა გრანიკის მდინარესთან! დანაშთი ხომალდებიც მირდატისა უპატრონობით დალეწეს რომაელთ ელლესპონტში ზოგი ტენედთან და ზოგი ლიმნისთან!

ეს მარცხი მირდატისა მოხდა სერიტორის შემდე

მოძრაობით, სანამდისინ მისი სამნი ადმირალნი (მხედართ მთავარნი) მოვიდოდნენ თავისნით ხომალდებითა იტალიად, მანამდისინ ლუკულლე პონტოდ გავიდა დაიჭირა პაფლაგონია და ბეთანია ხოლო მირდატმან განაპო რომაელების სამხედრო ურდო და წარმოვიდა პონტისაკენ, დაედევნა იმ წამსვე ფეხ-და-ფეხ ლუკულლე შემოადგა პონტოს ქალაქებს, ამაზიას, თემისკარს და ევპატორიას ძლიერად 72. მირდატიც თავის მხრით რა ცდილობდა დანაშთის თავის მხედრობით ზღვით მაინც თავის სამფლობელოს დაცვასა, ღელვამ შეუმუსრა ნავები, ამისგამოდ საჭიროდ გაუხდა ახალი ჯარის შეკრება საშუროდ თავის დასაცველად, იმ დროს როცა ოთხ-კუთხივ მტერი კარს ადგა, რა მაგრდებოდა კაბირის ახლობელ მინდორზედ, ეწყო მსწრაფლ ლუკულლე ორჯერ და უკან დაახწია: მესამედ შეიბნენ ფიცხლად ამარასთან 71 გარნა კიდევ მირდატი დამარცხდა: ამ დროს რომაელნი ცოცხალს დაიჭერდნენ მირდატს თუ რომ მირდატს თათბირით არ მოერჩინა თავის თავი, რომაელების უზომო ფულის მოყვარულობა, რომ იცოდა, მარიდვა გაქცევისა, თავის უკან მიიყოლია 60. ჯორ-სახედრებს კიდებული ფულით ოქრო ვეცხლისა, გაუდო ტომრებს კინჭულები და მიმავალ გზასზედ აბნევინა! რა ნახეს რომაელ მდევართ დაბნეული გზაზედ ოქრო ვეცხლი და თვალ მარგალიტნი, იმის კრებას დაადგნენ დიდის გულმოდგინებითა, სანამ ისინი იმათ აჰკრებდნენ მანამდისინ მირ-

დატმან გაასწრო შევიდა 70.. სომხეთში გარდაირჩინა თავი.

კვალად მირდატია შეიმინა ერი მივიდა დასაკვა რომაელებისგან შემცდარ განდგომილი თავის შვილი მახარა კოლხიდას და მის მაგიერ განაწესა დიდებული ატალი, ლუკულლემ რა უწყო ოხრება სომხითის და შემდგომ სამესხეთო საქართველოს მხარებს, [1]) მაშინ სცნეს ყოველთ ნათლად მირდატს მაღალი უსწორო კეთილ-შობილური სამშობლო მამულის მოყვარულობა და მიხცეს მსწრაფელ საჭირო შემწეობა, როგორც სომხებმან, ისე მირვანმან თუ არტაგმან და კაპეთის მეფე ორაზესმან [2]). მით დაეცა ხელახლავ ლუკულლეს დატოებულ მხედართმთავართ ივანიოს, ხორნატს და ტრაიარეს, პირველ შებმასავე დაამარცხა და 7,000 კაცი გაუწყვიტა, ამათში 24 ათასი თავები დახოცილიყვნენ, 150 ერის თავები, ერთის სიტყვით ერთიან ამოსწყვეტდა ამ ბრძოლაში რომაელებს, თუ თვითან მირდატი არ დაკოდილ-იყო. ამის შემდგომ ისე თვალი გაუტყდათ რომაელებს, რომ ველარსად ეომნენ, მის-გამო მირდატმა ყოველმან დაუწყო გასხმა მორეკვა, რომ იმ ჯარებსა 67 და დატიკავა თითქმის ყოველითავის ადგილები.

რა ყოველი ღონე, ცდა მოაკლდათ რომაელებს მი-

---

[1]) Plutar: cie de sueuc.

[2]) თემურაზის ისტორის 125. გ. საქართველოს მოამბე ისაქართ ისტ. 74. გ.

რდატის შესაოკებლად, უკანასკნელ განაწეს დიდი პომპე სპარაპეტად და მას მიანდეს მირდატის დამარცხება; ამან პირველად განსწმინდა ხმელთა შუა ზღვის მეკობრები მიჩენილი მირდატისაგან რომაელების სამტროდ, რომელნიც დიდ ხანს აშლევდნენ რომაელებსა, ატყვევებდნენ მათ დიდ-კაცობას და თავს შეხსნევინებაში დიდ მალ საუნჯეს ართმევდნენ. იკლებდნენ მათ ყოველ სავაჭრო ხომალდებსა და სხვა მისთანა მრავალ მარცხს აყენებდნენ.

მერმე შემოვიდა არაში დიდის მხედრობითა, ამან დახედა რომ მირდატს პირ-და-პირ ომ-ბრძოლით თავს ვერ მოუვიდოდა, როგორც ღალატობით და მოქრთამებით მისიანთა; ამისთვის ხელ-ჭყო ზავვასა, მოიქრთამა მიიმხრო მრავალნი და გარეულნი მირდატის მისანდო-ერთგულნი, როგორც თავი ვეზირი მისი კასტორი და შვილი ფარნაკი, რომ ფიცით აღუთქვა გამეფება პონტოს ზედა: ასრევე დიდი ნაწილი მხედართ თავთა და სამედროისაცა გარდაუყენა მტრად; ამ რიგობით შეება რამდენჯერ და დაამარცხა ეფრატის მდინარეზედა, არა იმოდნად ომ-ბრძოლით! როგორც შინაგნის გაცემითა რა მიჭმართა მირდატმან თავის ცოლის ძმას ტიგრანს სომხის მეფესა, ის არა თუ მარტო არ შეიწყნარა, როგორც სწერს პლუტარხი, არამედ პირ-იქით, ას ტალანტს დაჭპირებოდა საჩუქრად თავის გაცემსა ვინც მირდატს მოჰკლემდა და იმის თავს მიუტანდა!

მაშინ გარისხებულმან მირდატმან 800ა ცხენოსნით ხმალ ამოღებულმან გაჭრა რომაელების იმოდენი ურდო უშიშრად და წავიდა აფსაზეთისაკენ მეოტის ბოსფორად და ასე თავი გარდაირჩინა, საკვირველია რა ერთიც მარცხდებოდა მუსთალი ქვეყნის წარმავალობით, იმდენი უფრო ძლიერდებოდა თავის საყვარელი სამშობლო მამულის აყენების კეთილი იმედითა; ამ გზისაც არ დაჰნებდა ქვეყნის უბედურებასა, შეიკრიბა მხედრობა და იწყო მიწერ-მოწერით დაკავშირება უფრო კეთილ-შობილ საწმუნო-ტომებ გალლეველებთან (ფრანსუზებთან), გასდგომოდნენ რომაელებსა! რა მიიღო პირობა იმათგან, მოამზადა გასალაშქრებლად, რომაელთ ქვეყანას იტალიაზედა უნდა გსულიყო პანონიად, იქ უნდა შეერთებინა თავის სამხედროსთან გალლეველთ სამხედრო გარდაევლო ალპის მთები და ისე შესულ-იყო იტალიაში.

ეს საქმეც უეცად ჩაუშალა თავის შვილმა ფარნაკმან: აუჯანყა მრთელი მირანდო მხედართ-მთავარნი განგებ, მიიმხრო მრთელი მხედრობა თავისკენ შესყიდვით; რადგან პომპეს ფარნაკი გამოეცხადებინა პონტოს მეფედ მამამისის მირდატის მაგიერ, არ დასჯერდა ამდენ მტრობა მუხთლობას, მოინდომა კიდეც მამა მისის დაჭერა და პომპესთვის მიცემა, მაშინ მირდატი შეიხვეწა აქავ მყოფს ერთს ციხეში თავის ცოლ-შვილით უწყალო-შვილისაგან განწირული, რომელიც რომ იქამდის ვერც მტერმან, ვერც ხმალმან და ვერცა-რა ქვეყნის სიმარცხემ ვერ დაამ-

დაბლა, მაგრამ უწყალო შვილის ბარბაროსულმა გულქვაობამ კი სიკვდილის კარს მისწურა.

რა ასე ულთოებას ხელთ აიღეს შემოარტყეს იმ ციხეს და მისწურეს აღებაზედა, ამ დროს ყოველის მხრით განწირულ ღონე გაწყვეტილმან დიდ-სულმან მაღალ-ხელმწიფემან შეამზადა სამსალი (საწამლავი) მისაღებლად, გარნა თავისმა ასულებმა მირთადმან და ნისამან, რომელიც ერთი ეგვიპტის მეფისა, დანიშნული იყო და მეორე კიპრის მეფისა, გამოაცალეს ხელითგან და თვითან დალიეს, ნახევარი ერთმან ნახევარი მეორემ და იქავ მამა მისის წინ დაიხოცნენ! მერმე თვითან აიღო საწამლავი, გარნა არ გასჭრა, რადგან შეჩვეულ-იყო თავითგანვე მის მიღებასა ყოველ-წლივ, რა ახლოს იყო ციხის აღება და გაუძნელდა სიკვდილი, შეაწია მისი მოსარე: პილატეს მამას ამბობენ, დაიცა მახვილი გულზედ და ეგრედ მოკვდა დიდი მირდატ ევპატორი 64. დიდ ალექსანდრეზედ უმხნესი, ანიბალზედ უკეთილშობილესი და დიდ ნაპოლეონზედ უგონიერესი, მოძულე რომაელთ უზომო მედიდურებისა და ხარბობისა, განწირული მოულოდნელი სიმარცხისაგან. პომპე ერიქოს იყო, როცა მახარობელი მივიდა მწვანე რტოებით მორთული შუბით მირდატის სიკვდილის გამოისად! მაშინვე ამპიონითგან გამოაცხადა სახალხოდ და აჩვენა სათვალ-ფერისო მხიარულება.

XI.

პომპეს ამბავები, მეფე არტაგი, ქართლის მეფე, კახეთისა და მათ შედგომი ცნობანი ქრისტესამდის.

ერთის წლის წინად, როცა მირდატი წავიდა ნაომარ დამარცხებული აფხაზეთს; პომპემ მაშინვე გამოაცხადა მირდატი ტახტითგან გარდაგდებულად და მის ნაცვლად მისი შვილი ფარნაკი პონტოს მეფედ, მერმე მიუბრუნდა სომხის მეფე ტიგრანს, რომელიც გაცემული იყო თავის შვილის ტიგრანისაგან, ეს მიეგება პომპეს არაზთან; მაშინ ძალა-ნებრივ მოინდომა ტიგრან მეფემ თავის დაკვრა პომპესთან, გავიდა ცხენით თავის ქალაქისაგან და მიჰმართა რომაელთ ურდოს, სადაც იყო პომპე: რა დაუხლოვდა მის კარავს, უბრძანეს რომაელთ ცხენითგან გარდმოსვლა, თავის იარაღი ხმალი, მათთვის მიეცა, ესრედ შეურაცხყოფილი რა მივიდა პომპესთან, მოიხსნა თავითგან გვირგვინი პომპეს ფეხ-ქვეშ დაუდვა დაემხო დედამიწაზედ და უნდოდა მუხლზედ ეკოცნა; გარნა პომპემ აღაყენა და თავის კარავში მიიღო, აღუთქვა ისევ თავის მეფობის პატივზედ დამტკიცება და მის გამცემს შვილს დაპირდა, ერთი რომელიღაც დაბის მიცემა; მაგრამ 9. მილიონ მანეთზედ მეტი საზღაური სთხოვა!

რა მიეცა ტიგრანს ისევ მეფობის იმედი, არ იმძიმა ის დიდ-ძალი საზღვევარი, არამედ სხვა მომეტებული

საჩუქრებიც სიხარულით გარდაიხადა; თვითოეულ მის მხედარს თვითო თუმანზედ მეტი მისცა, ასის თავების 22 თუმან ნახევარი, მხედარ-თავი ტრიბუნთ თვითო ტალანტი (მილიონზედ მეტი). დიდად ესიამოვნა ესრეთი მოპყრობა პომპეს: ამის გამო მეფე მისი შვილით სადილად მიიწვია: უთხრა ტიგრანის შვილმან გულ გაამაყებულმან პომპეს აგვულად: არც შენ ხარ საჭირო და არცა რა შენი პატივისცემა მოწყალება არის ჩვენთვის საჭიროვო! იწყინა ეს პომპემ და შეაბორკილებინა მაშინვე თავის ნაგამარჯვება ტყვედ, დანიშნა სომხეთის მცველ მთავრებლად აფრინიური და თვითან დაედევნა კავკასიისკენ შელტოლვილს მითრიდატს.

ვერარ განაგრძო დევნა პომპემ საცდუროვანი გზების გამო და იქავ მტკვრის მახლობლად დაიზამთრა, მისცა ალბანელებს გზა, თავისუფლობა, როცა რომაელთ ზალენის (სატურნის) დღეობა დაუდგათ, ისარგებლეს ალვანელებმა დიდი მათის ვნებითა შემდგომ კი უეცრად დაეცა პომპეს და დიდად დაამარცხა ისინი; ამის გამო ალბანიის მეფე ოროზესმან ზავი მოითხოვა და პომპემაც შეუნდობრალი. მერმე შევიდა იბერიელების მიწაში, რომელიც ქალაქსოფლებითა მრავალნი იყვნენ, ამათ მეტად სურდათ შემწეობა მითრიდატისათვის, მით წინაწინ არტაგმა მოციქულნი მიაგება წინ მოსალაპარაკებლად, მაგრამ პომპემ არ მისცა არტაგის წინადადებასა; არამედ დაუყოვნებლივ მივიდა აკროპოლს სადაც მეფე არტაგ იყუდებოდა.

აკროპოლი მდებარებდა მტკვრის ნაპირას, ორ მთათა მქედებთ შუა (კიროპოლია, ხერთვისი), მეფე არტაგი გაკიდა ხიდზედ და ხიდი დასწვევინა, პომპეი დაუწყო ძლიერი ომი იმ ცისესა და შემდგომად მრავალი სისხხლის ღვრისა აიღო, გავიდა მტკვარში ათი-ათასის ნავტიკებითა და დაუწვა ხევ-ხევ მეფის კვალსა; გარნა პომპეს ყოველი ფეხის წარდგმა მძვირად დაუჯდინეს მცხოვრებთა, ხვდებოდნენ წინ მაღალ ხეებზედ და გორა ხევებს პირებზედ და წვიმა სეტყვასავით, თავს აყრიდნენ რომაელებს ისართა და შურდულის ქვათა [1].

გარდა ამისა სხვა რიგ დაბრკოლებას გარდაეყარნენ პელორის წყალთან, არტაგმან ხიდს გასვლასავე ხიდი დასწვევინა და წყლის პირას სიმაგრეები შეუკრა, წყალიც რომ თან და თან დიდდებოდა, შეყოვნდა იქ პომპე, ბევრი დაბრკოლება მიეცა მცხოვრებთაგან, მაგრამ მაინც სძლია ყოველს ფოლხსა, ტყეების გარდაწვა გარდაკაფვითა [2]; წყალიც დაჯდა და შეუდგა თავის სამხედრო ძალის წინ წაყვანასა. წყალში გასვლის დროს დაედვნენ ივერიელნი 30,000, კაცამდის და გაჩნდა ბრძოლა ძლიერი. გარნა სძლიეს რომაელთა, ათი ათას კაცამდის მოუკლეს დაუკოდეს და ცხრა ათასი ტყვედ დაიჭირეს, რომელთ სრულ წითელი ქულაჯები ეცვათ თურმე.

მეფე არტაგმან უკან დაიწია და შერიგება სთხოვა

---

[1] Plutar. vie de Pomp. Dion Casius Arrien....

[2] ბარათაშვილის ისტორიის 66 გვ.

პომპეუსა, გარნა პომპემ შვილი სთხოვა მძევლად. გაუძნელდა არტაგს ესრეთი წინადადება და ხმა ამოუღებლივ უკან წავიდა, რა არ მოეშვა პომპე და უკან დაედევნა, გაჭირვებით მისცა შვილი მძევლად და მასთან ძვირფასი საჩუქრები საკარცხული (კრაოტი), სკამი და სტოლი ოქროსავან ჩამოსხმულნი [1]. არტაგისთან შერიგების შემდგომ პომპე გაემგზავრა იმერეთზედ, იქაური მმართველი ათალი თუ ოლთაკი გარდააგდო და მის მაგიერ დაადგინა თავის ერთგული არისტარქი მათ მმართველად.

სამეგრელოთგან დიოსკურად მისვლა უნდოდა პომპეუს მითრიდატის შესაპყრობლად, გარნა ძნელმა გზებმან, მცხოვრებთ მალ-მალ თავ დასხმა ომებმან და ალბანელების ხელ-ახლავ აჯანყებამ უკან დააბრუნეს ის გზითგან!.. ადგილებრივი გეოგრაფიული ცნობების შეკრება, რომელიც მინდობოდა მარკ ტერენტი ვარონს, ძველი ისტორიული არგონავების ამბისა და მისთანათ გარდა აცნობექსეცა, რომ რიონის მდინრისა და მტკვრის საშვალებით ადვილად შეიძლებოდა ინდოეთ სავაჭრო საქონლის შემოტანა შავ ზღვაში. მით პლინი სწერს: «ინდოეთის სავაჭრო ქონება, ქრისტეს პირველ საუკუნოების შემდეგამდის მოდიოდა ნავებით, სურამში სურამითგან შორაპანში იხდებოდა და იქითგან შავი ზღვით ევროპაში გა-

[1]) Plutar. vie de Pomp.

დიოდა, რომ რომის ვაჭრები დიდად კმაყოფილ-იყვნენ პირდა-პირ მოგებითა, მაგრამ კი ოქრო ვეცხლი ბევრი მიდიოდა შორაპანს, წელიწადში ას მილიონ სესტერ-ცზედ მომეტიებული იხარჯებოდაო!»

რა მივიდა ალბანიად პომპე, ნახა მტკვრის ნაპირები მეტად გაემაგრებითან და მტერი აბასის წყლის-პირად იც-დიდა 60,000, ქვეითით და 12,000, ცხენოსნით, რო-მელთაც თურმე სრულ ტყაპუჭები ეცვათ და ცუდ-უბრალო საჭურვლით ემუქრებოდნენ ბრძოლასა: იმათ წინ უძღვა ორაზე მეფის ძმა კოსისი, რა გაიყვანა პომპემ თავის მხედრობა ნავ-ტივებით მტკვარში: შეება მაშინვე ალვა-ნელებსა, პირველ შეყრისავე დათამამდა კოხისი და მიეტევა პომპეს მოსაკლავად ჭკრა ისარი, გარნა ჯაჭვმან უმაგრა: მაშინვე ჭკრა პომპემ ისარი და მოჰკლა კოხი (კახი) იქვე, ამაზედ აირ-დაირივნენ ალბანელნი და ბრძოლა მარ-ცხად წაუვიდათ! მაშინ ალვანის მეფე ორაზესმა მისცა თავის შვილი მძევლად და ისე ხელ-ახლავ შეურიგდა რო-მაელთა.

ალვანელთ დამშვიდების შემდეგ გაილაშქრეს რომა-ელებმან ბეელებზედ (ჩაჩნის ტომია), ლეკებზედ, ვირ-კანებზედ და მერმე სომხითით სირიაში მივიდა და იქით-გან პალესტინსა, რა მიიღო იქ ცნობა მირდატის სიკვ-დილისა, მობრუნდა ხელ-ახლავ კოლხიდად აიკლო მირ-დატის სახლობა, აიყვანა ტყვედ მირდატის და, მირდატის ხუთივ შვილები, მისი საუნჯე სალაროებითა, რომლებთა

შორის იყო მირდატის შედგენილი კარაბადინი და ბუნებითი ცნობების მატიანენი, ამბობს პლინი: «ეს მირდატის კარაბადინი და ბუნებითი ცნობანი პომპეიმ ლათინურად გარდაალებინა». მირდატისვე გამოღებულია თრიაქფარუხი, რომელსაც ევროპიელნი მირდატის წამალს ეძახიან. უბრძანა თურმე პომპეიმ: მეფურის პატივით წარეღოთ მირდატის სხეული და დაესაფლავებინათ სინობის ქალაქში მამა მისთან! გარნა მამის მოღალატე ფარნაკს დამთამეოტის ბოსფორი აფხაზეთი-თურთ ჯილდოდ!

ამ გამოლაშქრებაში დარწმუნდა პომპე, ადგილებრივის მეუღლის მდებარეობით, მცხოვრებთ სიძლიერით და მრავალი მისთანა ჯეროვანის გარემოებათ, რომ უკეთრომას საქართველო არ სჭეროდა, შეუძლებელი-იყო სომხეთის და სირიის დაპყრობა მკვიდრად, ამისთვის ყოველნი მის წინად ყოფილნი ხელმწიფენი და მის შემდგომნიცა სცდილან კავკასიაში ფეხის გადგმა მომაგრებასა! მით მრავალნი სიძველე (ანთიკები) მოიძევა კავკასიაში, ბაბილონელთა, ასორასტნელთა, ფინიკელთა, ეგვიპტელთა, არიანელთა, მიდთა, პარსთა, არაბთა და სხვათა!

61. შევიდა პომპე რომში გამარჯვებული ახლდა დიდდავლად მთრდატის დის და შვილებს, გარდა არტაგისთუ მირვანის მე. ორაზეს მე, სომხის მეფის ტიგრანის ცოლსოსიმა, მისი შვილი ტიგრანი, კომაგენის მეფის მენი ურიანი მეფე არისტობული, სკვითების დედაკაცები. მეკობრების მოთავე და სხვა მრავალნი მისთანა ტყვენი, რომის საზინა-

სა, ამ-ჯერად ჩვეულებით გარედ 40; მილიონზედ მეტი შემოსავალი შეემატა თურმე გარდა იმისა ოცი-ათასს ტალანტ შეადგენდნენ ძვირფასნი ნივთეულებანი, სალარონი და ტყვენი. მაგრამ საუსამართლარი რომ იყო მით ბოლოს არ გაუთავდა მის მპყრობელობასა!

მირდატის სიკვდილის შემდგომ 60; დადგინდა რომში სამ-თმე მთავრობა (Trimvirat). ოკტავიო (კესარი) პომპე და კრასო: პომპემ აირჩია სამყოფად თავის მოსვენებისთვის სპანია, კრასომ სიმდიდრის შეძენისათვის ასორასტანი და კესარმა გალლია, სადაც რვა წელი სრულ ომ ბრძოლა გამარჯვებაში გაატარა, ამის ასული ჰყავდა პომპეს ცოლად, სანამ ცოცხალი იყო ეს გონიერი დედაკაცი ქმარსა და მამას შუა მშვიდობიანობას ჰფენდა, რაკი მოკვდა, პომპემ თავისი მეშურნობა ვეღარ დაჰფარა თავის სიმამრის გამარჯვებაებზე; ამათი გარდაცმა გარდაკიდება სასარგებლოდ დაშთა მირდატის შვილს ფარნაგსა, გამოილაშქრა ბასფორით და დაიპყრა კოლხიდა, პონტი და მისი მოსაზღვრე სამთავროები, რაც ეპყრა მამა მისს მირდატსა.

მირვან მეფემ ჰმართა საქართველო 16 წელი, გარნა ვერა შეჰმატა-რა, ამას გარეშე მწერალნი არტაგად უწოდებენ, პომპესაგან კავკასიის დაპყრობის შემდგომ ბევრი ვეღარ იცოცხლა, მოკვდა და გამეფდა ძე მისი არშაკი, თუ არბაკი 58. ქ. წ. ამან განამშვენიერა ნენქარ ქალაქი კასპეთისა და განამტკიცა სიმაგრენი უფლის ცის-

სა, იყო გონიერი, ძლიერი ძალითა და გმირი. ამან ჰმარ-თა საქართველოს სიბრძნითა რომაელთ მფლობელობისა, თუმცა მრავალი შემთხვევაჲ ჰქონდა ომ-ბრძოლისა; გარნა სიბრძნით და მშვიდობიანობით გარდაროვინა ყოველი წინაღმდეგი შემთხვევანი [1].

პომპეს და კესარის წინაღმდეგობანი ამით გათავდა, რომ პომპე დამარცხებული ჯერ საბერძნეთს გაიქცა და შერმე ეგვიპტედ, გარნა ხმელეთს გასვლამდის, ეგვიპტის მეფის პტოლომეოს შერჩენით, ღალატით, ნავშივე მოიკლა. ესევე ხვედრი მომზადებული იყო კესარისათვის, რომე-ლიც პომპეს დასდევნებოდა ეგვიპტედ, გარნა მან მხნე-ობით თავის თავის დაცვის გარდა, მტერნიც დაამდაბლა 47. მის შემდეგ რა ჰსცნა ფარნაკის თვით მპყრობელო-ბანი და რომაელთ მარცხნი, გაილაშქრა ძლიერის მჴედ-რობითა პონტოსაკენ: ის იყო ფარნაკს დაემარცხე-ბინა დომეტოს ჰიპატოსი და გამარჯვებული დიდ ლხინს სიხარულში იყო, ამან სცნა კესარის მისვლა თუ არა შერიგება არ ინება, გარნა კესარმან არ მიჴედა მის სურვი-ლის ასრულებასა, მაშინვე დაეცა დაქანცულ დაღალულ მის სამხედროს და გაჰფანტა, რა ფარნაკმან გარიიდა, დააპირა გაქცევა, ჰკრეს ჴმალი რომაელთაგან მიჩენილთა თავის კაცთა და მოჰკლეს! იმ დროს შესძახა თურმე დაკო-დილ სულთა მომბრძავ ფარნაკსა კესარმან: «ავო კაცო, არ იცოდი რომ მამი შენის მოღალატობა არ შეგრჩე-

[1] თეიმურაზის ისტორიის 212 გ.

ზოდაკოჲ. მაშინვე თავის ერთ მეგობარს კესარმან ასე მისწერა: „Veni, vidi, vici“ მოვედი, ვნახე, ვსძლიეო“.

ფარნაკის მიწა წყალი მის სიძე და სპარაპეტს ასანდრს დაშთა რომაელების მფარველობის ქვეშ. მირდატის მცირე შვილები, რომელიც წაეყვანა პომპეს რომად, მათში მცირე მირდატმან მამა მისის სიმხნე გამოიტანა, აზიის მპყრობელობელობაში მრავალი შეეწია; ამისთვის რომელთ მისცა კეისარმან პონტო სამფლობელოდ, როგორც მამა პაპისა მისისა საკუთრება, ამან განადიდა პერდიკის ქალაქი და მიყაქი, რომელსაც იოსებ ებრაელი მოშოსად იხსენიებს, ჰქუო თავის სამეფო ქალაქად და ულიო კესარის პატივად უწოდა კესარია. ეს შეეწია ბევრგან ტრიუმვირის, კრასოს აზიაში ანთიპატსა ედემელს აროდის მამას და სხვათაც რომის მფარველობაში მყოფ მთავართა, ასრე რა დღითგან დღე წინ მიდიოდა, შეისაკუთრა კოლხიდაც სამესხეთიითურთ! გარნა რა ულიო მოჰკლეს, დათამამდა სიძე მისი 1. ასანდრი 44, და ჩაუდგა მტრულად ბუსუნში, ერთ დღეს დაიხელთა უსაჭურველად მარტოკა, ჰკრა ხმალი მოჰკლა მცირე მირდატი და თვითან დაინარჩუნა მისი სამფლობელო!

ამ ნაირი ულთოება რომაელთ შეჩენით ჩაიდინა ასანდრმან, 43. გარნა არ მისცეს მეფის წოდება, არამედ არქონტობისა (თავადობისა), ასე იმთავრა რამდენიმე წელს, მით იხმარა მრავალ გვარი სიმხნე, ერთგულება

რომაელთა და ხერხ ღონე იქამდის, რომ მოსტყუვილდა ავგუსტო კეისარი და დააჯილდოვა ის 36.მეფურის წოდებითა.

მირვანის მე არშაკმან იმეფა 25 წელი რომაელთ მფარველობის ქვეშ მშვიდობიანობით და მოკვდა. გამეფდა მე მისი არშაკი 33. მამასავით მხნე და ძლიერი, გარნა მოუთმენელი; ამან ვერ აიტანა რომაელების გაშინაურება საქართველოში, პირველშივე მოელაპარაკა კახეთის მეფეს და სომხის მეფეს ტიგრანის შვილს არტავაზსა და მოინდომა განდევნა რომაელთა, რომელთ მმართვა კესარის სიკვდილის შემდგომ ველარ მიდიოდა წესიერ სინიდისიანათ გარეშე სამეფოებში, მოხელე მოსამართლენი ბევრ ურიგობას ჩადიოდნენ; აწიოკებდნენ მაღალთა თუ მდაბიო საზოგადოებათა ანგარებრივის სუნავობითა.

ტრიუმვირობა რომ ოკტავიანოს და ანტონინეს დარჩათ ერთმა დასავლეთი დაიჭირა და მეორემ აღმოსავლეთი. ანტონინმან ხელ ჰყო პართის მეფის არშაკის დამონებასა, რომელთან ფარული მოკავშირე იყვნენ სომხეთის მეფენი; პირველში მარცხად წაუვიდა საქმე ანტონინესა, შემდგომ რა იწყო შუა მდინარის დაპყრობა შეერთდნენ პართის და სომხის მეფესთან ქართლ კახეთის მეფენი თავიანთ სამხედროითა, წარვიდნენ შუა მდიანარეს და დაამარცხეს ანტონინის სამხედრო ურდოების წყობანი და დიდის დავლა ნაშოვრით უკუ მოიქცნენ. გაწყრა მეტად

ჯანტონინი შეიკრიბა ყოველი თავისი სამხედრო ძალი და წარმოვიდა სომხეთზედ, დაამდაბლა სომეხნი და მათი მეფე არტავაზდ, მატყუარობისათვის დაიჭირა შებორკილა და წაიყვანა ეგვიპტედ, სადაც შემდგომ მოიკლა.

1. ასანდრმა 32. წელი იუფლა მირდატის მოწა წყალზედ კარგის ხელ შეწყობითა, რომაელები თუ მცხოვრებნი მეტად მოასდრიელებული ჰყავდა; გარნა ბოლოს უშვილ-ძიროდ გარდვიდა მოკვდა და მეფობა დაშთა მირდატის ძმისწულს სკრიბონიოსსა 14. ქ. წ, მაგრამ მეშურობით არა აცალეს-რა რომაელებმან. შეუჩნიათ კაცნი მარტ აგრიპამ მოაკვლევინა და პონტოს სამეფო მისცა ზენონ ლაოდიკელის შვილს პოლემონსა, რომაელთ ერთგულ მშრომელსა, მათ იწოდა შემდგომ პოლემონ პონტოსად ჩვენი მხარე, გარნა ისიც მოჰკლეს ქრისტეს შობის წინა წელს და მირდატის სამეფო განაწილდა ნაწყვეტ ნაწყვეტად. ბასფორი სარომატებმა მიითვისეს, პოლემონის ქვრივს პითაგორას დაშთა პონტო და ის მართვიდა პონტოს თავის შვილების სიმცირის გამო, კოლხიდა და სამესხეც უნდა დაშთენილ-იყო მირდატის ჩამომავალ მთავრების ხელში!

არბაკის ძე არშაკმან იმეფა 33 მელი. რა ალიზარდა ქართამის ძე, ქალის შვილი ბარტომ მეფისა ადერკი თუ ივარსმანი სომხეთის; იყო შვენიერი, ძალ ღონიერი და ხელოვანი მეომარი, გამოცდილი სომეხთა: მიდთა და ასორთა ბუნბერაზთ ბრძოლაში. ამან იწყო სომეხნი და

შემოვიდა საქართველოდ, არშაკმაც შეჰკრიბა მხედრობა ქართლით ჲ მივიდა თრიალეთს, სადაც იყო ფარსმანი შესაბელად, გაითხოვა საბუნბერაზოდ არშაკი ფარსმანმან თუ არა: მაშინვე სიხარულით გავიდა მინდობილი თავის ძალ ღონეზედა, რომელიც მოსდგამდა მამა პაპეულად. პირველ დღეს იწყეს ომი ჯერ ორობებით, მერმე ჩუგლუგებით ჲ რა შეღამდა, უკუ-დგნენ ორნივე თანასწორი გმირნი.

მეორე დღეს კვალად შეიბნენ შვილდ ისრებითა, დასხეს ერთი ერთს ისრები ტანთა ტყესავით, უკანასკნელ რა გაცხარდა ფარსმანი ჰკრა ისარი ძლიერად არშაკს მკერდსა, ვეღარ უმაგრა ჯაჭვმან გაქვლო მკერდში, ჩამოვარდა ტაიჭისაგან არშაკი ჲ მოკვდა, რა უნდა შეჰბმოდნენ სომხის ლაშკარი ქართველთა, არ უტევა საბრძოლველად უკუ-აყენა. მერმე მიუახლოვდა თვითან ქართველთა ჲ უთხრა: მე ვარ შვილი მეფეთა თქვენთა ჲ სხვას ჩემსა მოუცია ჩემთვის მეფობა, ამისთვის არ მოუშვი თქვენზედ სომეხნი ხელის გამოღებად, რადგან ჩემი ხორცის სისხლნი ხართ!...

მაშინ მიუგეს ქართველთა: გამოსჩნდა ყოველთაგან უმჯობესი ფარნავაზის ნათესავთა, რა მოკვდა მეფე ჩვენი, აწ შენ მიგიღებთ მის მაგიერ მეფედ, ვმადლობთ სხვას ჩვენსა, რომ მოგვცა საზღვევრად მეფისა ჩვენისა შვილივე მეფეთა ჩვენთა გმირი ჲ სახელოვანი, ყოველთ თავი დაუკრეს, დაადგეს თავს გვირგვინი არშაკისა 2.

წ. და წაიყვანეს მცხეთად. ამას ჰყავდა ცოლად სომხის მეფის ასული, მოიყვანა და უწყო მმართვა საქართველოსა. მირდატის დიდებული მოაფარინის ძმის წული სტრაბონი სწერს: «საქართველო სავსე იყო მდიდარის ქალაქებითა, რომელნიც ჩინებულის არხიდეკტორულ შენობებითა ბრწყინევდნენ, აგებდიენ კედელ ყურეებს აგურითა და ზეითგან ხურამდნენ ჭერის კრამიტითა, ჰქონდათ შვენიერი მოედნები და საყოველთაო სადგურნი» [1].

საქართველოს ესრეთი წარმატება მოხდა მირდატ ევპატორის დაწინაურებისაგან, რომაელების მფლობელობისაგან და ქართველ მეფეების ღწვა მეცადინეობისაგან საქართველოს აღდგინებისა და ამაღლებისათვის, ასრე მოხდა რომის მრთელ საიმპერატოროშიცა დაწყნარება, დალაგება და მშვიდობიანობა ყოველის მხრით ავგისტოს კეისრობისა, რადგან უნდა მოსულიყო მესია მაცხოვარი სოფლისა უფალი ჩვენი იესო ქრისტე.

1) Strab, Z. XI. p. 499.

XII.

იესო ქრისტეს შობა, მცხეთელი ურიების ცნობანი ქრისტეს კვართზედა, სომხეთის ამბავი, მესხების და კოლხიდელების გაქრისტიანება.

მართლად ფარსმან მეფის პირველ წელს მეფობისა იშვა უფალი ჩვენა იესო ქრისტე ურიასტნის ბეთლემის ქალაქს ერთს ქვაბსა შინა! მოუვიდათ ამბავი მცხეთელ ურიებს სამ მოგვთ მისვლაზედა აღმოსავლით, რომ სპარსთ იერუსალიმი წარტყვევნესო, გარნა შემდგომ სცნეს ნამდვილად, რომ ბეთლემს შობილი რომელიმე ყრმის თაყვანის საცემლად მისულან სპარსთ მეფენიო, რომელსაც ამბობენ მესიადო, მოსულს დასახსნელად ებრაელთა ტყვეობისაგანო. ამაზედ განიხარეს მცხეთელ ურიათა და ჰმადლობნენ ღმერთსა. მეტადრე ელიოზ მღვდლის დედას და დას იმ დღითგანვე შთაენერგათ გულში დიდი მხურვალე სიყვარული და მით დღითგან დღეზედ აღემატებოდნენ ღვთის მსახურებაზედა!

იმ დღითგან რა განვიდა 32 წელი, მოუვიდათ ურიათ მოციქული თუ წერილი ანნა მღვდელთ მთავრისაგან იერუსალიმით, იწვევდა ურიათ წინ მდგომთა და მეცნიერთა, მისულიყვნენ სჯულის რჩევაზედა. სწერდათ: ის ბეთლემს შობილი ყრმა აღიზარდა და თავის თავს ძედ ღვთისა ამბობს, მრავალ სასწაულებს შვრება, მაგრამ მოსეს სჯულის

წინაღმდეგობს, ამაზედ სჯა მოლაპარაკება გვინდა, ვნახოთ რის რჩევა უკეთესია ჩვენთვის, თავის დანებება თუ მოკვლა მისი !?. [1]).

ამ დროს მოემზადნენ წასასვლელად ელიოზ მღვდელი, ლონგინოზ კარსნელი და სხვა პატივცემულნი პირნი საქართველოს ურიათა. ევედრა ელიოზს დედა მისი სარრა და და მისი სიდონია, არ მიეღო მონაწილეობა ქრისტეს მოკვლაზედა და რამე ნაწილი მოეტანათ მისმათ სანუგეშოდ! წავიდნენ ესენი სასწრაფოდ, გარნა რა მივიდნენ იერუსალიმს, ნახეს რომ იესო ქრისტე დაესაჯათ ურიათ ჯვარს ცმითა. ამ დროს შეხვდებიან ესენი ქრისტეს კვართზედ წილის ყრასა. ეს მცხეთელიურიანიც მიიღებენ მონაწილეობას წილის ყრაში და ქრისტეს კვართი მათ ხვდებათ წილად, და მოაქვს მცხეთელურია მღვდელს ელიოზს, მცხეთას.

აქ, ეს უნდა ვიცოდეთ, რომ იერუსალიმითგან დატყვევებულ ურიათ ხელობა სრულ ვაჭრობა იყო, სადაც იყვნენ; მეტადრე მეფეებისა, პარსთა, სომეხთა და ქართველთაცა. უეჭველად ელიოზ მღვდელი და ლონგინოზ კარსნელი დიდ შემძლე ვაჭრები იყვნენ მამა პაპით ქართველ მეფეთა და მათგან მიჩნეული დიდებულნი. ესენი ყოველ წლივ მიდიოდნენ იერუსალიმს თაყვანის საცემ-

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 39. გ. თეიმურაზის ისტორ. 135-136.

ლად კაჭრობის მიზეზით და დაწვრილებით ჰქონდათ ყოველი ცნობები მიღებული ქრისტეს შობისა, ცხოვრებისა და სასწაულებზედა, აგრეთვე საქართველოს ურიის შვილები მიღებულ-იყვნენ ებრაელთ დიდ კაცობაში იერუსალიმს, მოკარედ, მოსამსახურედ, მზარდულად და სახლის გამგედ, მღვდელთ მთავართა, მსაჯულთა და სამსახურის კარებზედაც სრულ ესენი იყვნენ მიღებულნი, როგორც დღესაც ჩვეულება არს, არსის მთავრებ მეფეებში, მშვენიერ ტან მოსულობისა, გამჭრიახობისა და სარწმუნო სიმართლისათვის.

წილის ყრაზედ თქმული მცხეთელ ურიების მონაწილეობა ეს არის, რომ რომელ ქრისტეს ჯვარ მცმელ მტარვალთ, როცა დააპირეს ქრისტეს კვართის ოთხათ გაკვეთა, მაშინ მღვდელთ მთავრის იასულ ურიებმან, რომელნიც საქართველოს ურიების შვილნი იყვნენ. ჩაახვდინეს მტარვალნი, რომ წინდის ჩხირით მოქსოვილი ქრისტეს კვართი გაჭრით სრულ დაირღვევა, აღარაფრად-ივარგებს და წილი ეყარათ ვისაც ერგებოდა იმ ოთხ მტარვალებში, იმას მეორებისგან მათი კერძი ფასით შეესყიდა და, შემდგომ თვითანაც გაეყიდა და ჯეროვანი ფასი აელო. უთუოდ რომელ მტარვალსაც ერგო ის კვართი მისგან ამ იასულებმან შეისყიდეს და გარდასცეს ელიოზ მცხეთელ ურიასა. მით დაშთა სიტყვა ქრისტეს მოციქულებში და მოწაფეებში, როცა უნდოდათ ხსენება ივერიისა, წილ ხდომილთ ქვეყნად იტყოდნენ ხოლმე ქრისტეს კვართის პატივისათვის.

როცა ჯვარს აცმევდნენ ქრისტეს იესოსა, ესმა მცხეთად კვერის ცემა ელიოზის დედას სარრასა, სულთ ითქვნა და სთქვა: «მშვიდობით მეფობავ ისრაელთა, რამეთუ უგუნურობით მოჰკალით უბადრუკნო უფალი და მაცხოვარი ყოველთაო! [1])» და მაშინვე მოკვდაო! თუმც ღვთის წინაშე ყოველი შესაძლებელი არის, გარნა ეს სიტყვები მიეწერება უფრო ღვთის მშობელს ქალწულს მარიამსა, რომელიც დამსწრე იყო ქრისტეს ჯვარ-ცმაზედ და სიკვდილზედა. უეჭველად ეს სიტყვები მწერალთაგან გარდმორეულია, ერთისა დავედრება ცნობა მეორეზედ გარდაუციათ უმცოდინარობით. ეს კი ნამდვილია რომ ელიოზ მღვდლის დაბრუნებამდის დედა მისი სარრა გარდაიცვალა მესისაგან რამე ნაწილის მიღების ოხჯანში!

რა სურვილით ელიოზის დედა იყო აღტკინებული ის სურვილივე ატკბობდა ელიოზის დას სიდონიას, როცა მივიდა ძმა მისი იერუსალიმითგან მგზავრი, გაუმჟღავნეს დედის სიკვდილი, გამოტირების შემდგომ სთხოვა დამან მისმან სიდონიამან ეთქვა ამბავი მესიას ქრისტე იესოს საქმის თაობაზედ, მაშინ მოჰყვა ძმა მისი ელიოზი ქრისტეს დასჯასა, გნებასა და ჯვარცმაზედ საუბარსა დაწვრილებით. ამ ყველას დიდის მწუხარებით ისმენდა სიდონია, დედა მისის მწუხარებას ეს მწუხარებაც ას კეცად დაემატა, მით ზომის გარედ აუღელდა გული, რა ამოიღო ძმამ სანახავად სისხლიანი

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 40. გ.

კვართი იესოსი. შეჰკვრდა ძმას გულმდუღარედ გამოცა-ლა ხელითგან ის კვართი და გულზედ მიიკრა თუ არა, ვეღარ უძლო მწუხარებას სურვილს, გადაბრუნდა და იქავე მოკვდა.

ეს სამწუხარო შემთხვევა მოეფინა მთელ ქალაქში, მოვიდნენ სანახავად მრავალნი და მათთან მეფე ფარსმა-ნიცა, მოეწონა მეტად კვართი და ინება გამოღება მიცვა-ლებულის ხელითგან. გარნა ვერ შეიძლეს [1]. მით ის მიცვალებული სამეფო ბაღში დაიმარხა, რადგან ელიოზ მეფის დიდებული იყო, სადაც შემდგომ სარონი დაირ-გნენ საუკუნო სახსოვრად, რომელნიც დაშთნენ ნინა ქალწულ წმიდის მისვლამდის მცხეთად! [2].

სომხეთ მეფის, არტავაზის სიკვდილს შემდგომ მარკანტონინმან რა დაიპყრა სომხეთი პირველად მიანდო მიდთ მეფესა; გარნა პარსთ არშავირ მეფემ სხვა ვიცლა არტაშე დაასვიდინა! მისგან შეწუხებულ სომეხთ წინ-მძღოლმთ მიჰმართეს რომაელთა; არტავაზდის პატარა შვილი, ტიგრანი ითხოვეს მეფედ, რომელიც იყო იმ დროს რომში, მისცეს და გაამეფეს! როცა ის მოკვდა, რომაელებმა მისი ძმა ერკაზი გაუგზავნეს გასამეფებლად;

---

[1] თეიმურაზის ისტორიის 139. გ.

[2] ესეც შეიძლება, ჩვეულობა იყო საქართველოში, ვინც მოკვდებოდა ომში. ანუცის შემთხვევთა თავის ზედ ქონებულ სამკაულსა თუ საჭურველსა ხელს არ ახლებდენენ, უეჭველად თან ჩაატანდნენ, ამ ჩვეულებით მოხდენილი იყოს ესეცა.

მაგრამ სომხებმა ის არ მიიღეს, განუდგნენ რომაელებსა და მცირე ტიგრანი ა. არტავაზდის ჩამამავლობისა გაამეფეს, გარნა რა ბრძოლები გაჩნდნენ, ისევ რომაელებს დაემორჩილნენ, მიიღეს მეფედ ერვასი. სამ წლის შემდგომ ისიც გასდევნეს და არწურუნი, აპარსამ დიდებული გაამეფეს.

აპირსამის სიკვდილის შემდგომ პარსთ მეფემ რომაელების საწინააღმდეგოდ თავის პატარა შვილი, არშეზი გაამეფა; მაგრამ რომაელებმან გარდააგდეს ის და მის მაგიერ გაამეფეს პონტოს მეფის პოლემონის შვილი, ზენონი. რა ისიც მოკვდა, არტაშე პარსთ მეფემ თავის პირმშო შვილი, არშაკი გაამეფა! მაშინ ტიბერ კეისარმან მისწერა ფარსმან მეფის ძმას ქართველთა მხნე და საჴელოვანს მირდატსა: წასულ-იყო გაელაშქრა, სომხეთზედ და გამეფებულ-იყო. ამ დროს მირდატმან შემწეობით ფარსმან მეფისა შეისყიდნა სომხის სამეფოს კარის კაცნი, მოჰკლეს არშაკი, გაილაშქრა ქართველთ სამხედროითა, აიღო არტაშატ ქალაქი სომხეთისა 35. შემდგომ ქრისტესი და გამეფდა.

რა ჴსცნა ესრეთი დამარცხება თავის შვილისა და გამეფება ქართველთ მეფის ძმის მირდატისა, განრისხდა მეტად, მაშინვე დიდის სამხედროითა გააგზავნა თავის უმცროსი შვილი არსესი (ოროდი), ხელ-ახლავ სომხეთის დასაჭერად. ეს ამბავი მსწრაფლ აცნობა მირდატ მეფემ თავის ძმასა ფარსმანს თუ არა, შემოჰკრიბა ალვანები,

სარომატნი ქართველ სამხედროსთან ერთად და მოვიდა სომხეთში თავის ძმის შესაწევნელად, მოსულ-იყო ოროდიცა მიდთა და პარსთა დიდის ლაშქრითა! რა ნახეს პარსთ ქართველთ ლაშქარი მოსული საბრძოლად მათა, ელიძრნენ მედიდურების შურითა, ჩვენ ასიის მპყრობელთ როგორ თუ უნდა გაგვიპირდაპირდნენ ქართველებისთანა მცირე ტომნიო?.. მალ-დატანებულ ჰყვეს პარსთ მეფის მეორედ, შებმად, რომ ერთიან აეწყვიტათ ქართველნი!

გარნა აქეთ ფარსმანმაც ანიშნა ქართველთა მიდების და პარსების ლაშქართა ოქრო, ვეცხლში შელესილება, ყომათ თავიანთ ჩვეულებისაებრ მხნედ და ყოველი ძვირფასი მათი ქონება დიდის გამარჯვებით სრულ ერთიან ხელთ დარჩებოდად! ამ გულით ეწყვნენ ორივე მტერნი ძლიერად ერთი ერთს, განგრძელდა ომი და იბრძოდნენ მეტად თავ განწირვით ქართველნი, ამასობაში შეხვდნენ ურთიერთს ფარსმან მეფე და ოროდი; ჰკრა ხმალი აბჯარ ცმულს ხუჩზედ (რკინის თასზედა), ველარ უმაგრა საჭურველმან ძლიერ მკლავს, განუპო ხუჩი და გაუსკდა შუა თავიცა, მით ოროდის ცხენი უკან გახლტა თუ არა, მოეხვივნენ მეფის მეს დამცველნი პარსნი, გარნა მაშინვე ჩამოვარდა ოროდი ცხენითგან და მოკვდა, ამის გამო გაიქცა პარსთ სამხედრო ძლეულნი. მოსრეს მრავალნი ქართველთა და აიღეს დიდ ძალი ნაშოვარი.

განრისხდა საშინლად პარსთ მეფე არტავანი ამ გვარ თავის დამტერებაზედა და ყოველი თავის ძალით გამოილაშქრა სომხითს ფარსმანს ზედა, ეწყო ძლიერად და გაჩნდა ორგნითვე დიდი წუკეტა-ულეტა! გარნა სომხეთის მდებარეობა ქართველთ რომ უფრო კარგად იცოდნენ და ბრძოლაშიც მეტად დახელოვნებულ-იყვნენ, გამარჯვება იმათ დარჩათ!

რა ასრე შერცხვენილი უკუიქცა არტავან პარსთ მეფე, სინაკა პარსთ დიდებულმან განუყენა პარსნი არტავან მეფეს, გარდააგდეს ტახტითგან და მის მაგიერ გაამეფეს მირანი ტირთადი, ეს მოხდა კიტელლის შეჩენით, რომელიც იყო აღმოსავლეთის საქმეთ თვალ-ყურ მდევნელი, გარდიხვეწა არტავან მეფე თავისთან მცირედის ხლებულებითა ვირკანებში და იქ სცხოვრებდა საწყალად ნადირობითა!

ამ დროს გაჩნდა პარსთ დიდებულებში ანარჩეულობა, შუღლი, კამუკი; რომელნიმე ესარჩლოდნენ ტირთადს და რომელნიმე არტავანს, მის გამო სთხოვეს მეფე არტავანს მოსულ-იყო და დაეპყრა პარსეთი; ამ ნარწინა დადებას პირველად არ ერწმუნა, რა ნახა შემდგომ გამეორებით, გამესამებით მართალის გულით სთხოვდნენ, შეჰკრიბა დიდი ლაშკარი, ზოგი ფასით, ზოგი ვედრებით და ზოგიცა მეგობრულად სკივთთაგან, მოვიდა სელევკის მახლობლად, დაესხა უვიცათ თავს თუ არ, გაუტყდა გული მეტად ტირთადს ესრედ მოულოდნელ-

დალატობაზედ, შემოეცარცვა ლაშქარიცა და მცირედი ხლებულებით მივიდა ასორებში. 36. და შემდგომ სირცხვილისაგან ისინიც დაითხოვა მოიცილა თავითგან, ამ შემთხვევაში რომაელებმან არა ვითარი შემწეობა არ მისცეს ტირთადს, არტავან მეფემანც მორჩილობა აჩვენა ახალ კეისარს კალიგულისა, გაუგზავნა მოციქული დიდძალის ძღვნით და მისთან თავის შვილი კალარში მძევლად [1]. 37. ყოველი ღონე იხმარა თურმე მირდატ მეფის ჩამკვლელება ზედა, იქამდის მიაწევინა საქმე რომ მირდატ ქართველი მეფე სომხეთსა წაუყვანინა კეისარმან და შესვა საპყრობილეში [2]! გარნა მისმა მოადგილე კლავდიო კეისარმან ქართველთ ფარსმან მეფის თხოვნით განათავისუფლა და მისცა ისევ სომხეთის მეფობა პირველებრ!

ამ დროს არტავან მეფეს სომხეთში მირდატ ქართველის მაგიერ თავის ძე ვარდანი (ბარტანი) დაესვა მეფედ: რა მოვიდა მირდატი რომითგან რომის სამხედროითა, ნახა პარსებს დაეჭირათ სომხეთი. იმწია თავის ძმა ქართველთ მეფე მისი მხნე მხედრობითა, მივიდნენ ეწყვნენ თავიანთ მტერს გასდევნეს, დაამდაბლეს მოწინაღმდეგე სომეხნი ყოველგან გაიმარჯვა და გამეფდა! ხოლო პარსებს ორ სამეფოდ განყოფილების გამო-

[1]) Bacit. chap. VI.

[2]) Seneka XI.

დაერღვათ მშვიდობა, არც შინაგანი და არცარა გარეგანი მოსვენება დარჩენოდათ, გარდაკიდულ-იყვნენ საშინლად, იქამდის რომ მოჰკლეს მეფე არტავანი და აუწყვიტეს ერთიან სახლობა.

მეშვიდე წელს ქრისტეს ამაღლებისა 40. შეკრიბენ ქრისტეს მოციქულნი პირველად წართქვეს აღიარება მოციქულთა «მრწამსი», შემდგომ წილი ჰყარეს ქრისტეს სარწმუნოების ქადაგებისათვის, ენახათ თუ რომელს რა მხარე ქვეყნისა ერგებოდა საქადაგებლად, სხვათა შორის წმ. ანდრია მოციქულსა, ჰხვდა წილად წილ-ხდომილთ ქვეყანა [1]. (საქართველო თუ ივერია).

მაშინ ანდრიამ წარმოასვენა ლუკა მახარებლისაგან ფიცარზედ დახატული ღვთის-მშობლის ხატი, რომელს მარცხნივ წიაღსა ჰყავდა ჩჩვილი ყრმა იესო ქრისტე. მოვიდა პირველად კოლხიდის დედა ქალაქს ტრაპიზონს, ჰქადაგა ქრისტე და იქითგან აჭარას შემოვიდა, სადაც ის ხატი დაასვენა, აღმოვიდა სასწაულით დიდი წყარო მკურნელებელი, რომელი დღესაც არის, შეგულიანებულთ იმ წყაროს სასწაულისაგან უქადაგა რა ქრისტეს სარწმუნოება წმ. ანდრია მოციქულმან, მაშინვე მოიქცნენ ერთიან და

---

[1]) როგორც ქრისტეს კვართის პატივად წილ-ხდომილთ ქვეყანა ეწოდა ივერიას მოციქულთაგან, ისევე წოდებულან ძველად პალესტინი ხარების ქვეყანად, დედა ქალაქები როგორც რომი და სხვანიც ბაბილოვანდ, სასუფეველი ახალ იერუსალიმად, კოსტანდინეპოლი ახალ რომად!..

დაინათლნენ, დაუდგინა მათ მღვდელნი, დიაკვანნი და რა უნდა მოშორებოდა, ქვედრნენ ის ხატი იქ დაეტოებინა მათ სასო იმედად, მაშინ ანდრიამ მოატანინა მის ოდენი ფიცარი, შეახო ის ხატი იმ ფიცარზედა თუ არა, მაშინვე გარდიხატა ღვთის-მშობლის მსგავსი სახე იმ ფიცარზედა, ის დაუტევა მათ დიდ-ნუგეშად ღვთის მშობლის სახელზედ აღგებულს ეკკლესიაში და წარმოემართა მესხებში [1])!

გარდაიარა ღადოს-მთა (რკინის-ჯვარი), ჩაიარა ოცხის ხევობა და დადგა იმ ღამეს ზადენ გორას, სადაც მესხნი უზორვიდნენ ურუ ღმერთთა ზადენს (სატურნოს) და არიას, შეწუხებულმან მათ წარმართობა ზედა ილოცა თუ არა მაშინვე ჩამოცვივნდნენ და შეიმუსრნენ [2])! მეორე დღეს გარდაიარა, წყროთზედ გაიარა სამესხე (სამცხე, ახალციხე) და იქითგან ჩავიდა აწყურის ჭალაში დაშთა ადგილებრივ მეცხვარეებთან. იმ ღამეს, მეცხვარე მწყეხარე სახითგან სცნა, რომ რაცღა უბედურება შემთხვეოდათ, რა გამოჰკითხა სცნა, რომ თავიანთ მთავარ ქვრივს 12, წლის ძე მოჰკლდომ-იყო და მის მგლოვარებაში იყვნენ!

ამათ ანდრიამ ნუგეშის-ცემის შემდგომ, უქადაგა ქრისტეს სარწმუნოება და უქადა თავის თან მონებული ხატის

---

[1]) ქართლის ცხოვრებ. 42 გ.

[2]) იქავე.

ძლიერებით არა მარტო ყოველ ჭირ სნეულების განქარვა, არამედ მკვდართაცა განცოცხლება. იმ ღამეს მოქალაქეთ გამოხედეს ქალაქითგან, რომ რაღაც ბრწყინევდა მზესავით იმ ჭალაში, რა გათენდა, მოჰმართეს საცნობლად და სცნეს ანდრია მოციქულის ამბავი და მისი ხატის ცხოველება მეცხვარეთაგან, ეს რა აცნობეს იმ მთავარს ქვრივსა, რომელსაც ჰრქმევია ეთერი, მაშინვე მიიხმო თავისთან ანდრია თავის მსახურებით; განუცხადა მწუხარებით თავის უბედური მოსავალი და სთხოვა ცრემლით შეეწეობა, ეგებ განეცოცხლებინა მისი შვილიცა, ამ დროს წინადადება მისცა ანდრია მოციქულმან: თუ მიიღებ ქრისტეს სარწმუნოებას უთუოდ განგიცოცხლდება მკვდარი შვილიო! სთხოვა შეწევნა სარწმუნოებაზედ იმ ქვრივმა მთავარმან ანდრიას და სრულიად დასდვა თავს იმედი მას ზედა! მაშინ ილოცა ანდრიამ და შეახო ის ღვთის-მშობლის ხატი თუ არა, იმ წამსვე განცოცხლდა, წარმოსდგა ყმაწვილი ძილითგან ახალად გამოღვიძებულივით: ამაზედ დაუდგათ დიდი ლხინ სიხარული, ფარფაუჭობა ყოველთ სამგლოვიარედ ხლებულ მთავართა, ნათესავთა და მოქალაქეთა და ადიდებდნენ ანდრიას სარწმუნოებასა!

ქართლის ცხოვრებაში წერებული 41 გ. ივერია ღვთის მშობელს წილად ხვდა საქადაგებლად, და როცა ანდრია მოციქული უნდა გამოეგზავნა თავის მაგიერ. მოატანინა კიპარის ფიცარი, მიიდვა სახეზედ და გამოი-

ხატა მისი სახე დ მისა ღვთისაცა მასთანაო. — ესრე-თი მოწყობილება ქართველთა სასულიეროთაგან და-იწერა. რომ ნესტორის წვალება აეცილებინათ საქართვე-ლოსა დ მართლადაც ასცილდა! ამისგან დაშთა წერილებ-ში თუ საეროთ თქმულება, რომ ივერია ღვთის მშობ-ლის წილ-ხდომილი ქვეყანა არის! მარტო ჩვენი ივერია (საქართველო) კი არა, მთელი ქვეყანა შეგვიძლია ღვთის მშობლის წილ-ხდომილად ვსთქვათ, რომელ-ტომს დ გვარ ქრისტიანეთა იტყვი, რომ მისი მხურ-ვალე მმოსავნი, მლოცველნი დ მვედრებელნი არ იყვნენ!

მოეფინა ყოველგან ამ სასწაულის ამბავი დ მოკრ-ბენ მესხთ ყოველნი დიდებულნი დ მთავარნი მისალო-ცავათ იმ მთავრის ქვრივი დედაკაცისა, უქადაგა წმიდა ანდრიამ ყოველთ ქრისტეს სარწმუნოება მისი მადლი, ნიჭი დ ძალი, რა შეგულიანდნენ ყოველნი ქრისტეს სა-რწმუნოების მიღებაზედა, კერპის მღვდელთ ააყენეს თვეხ-ზედ ავ-კაცნი დ დიდი ამღვრეულება მოახდინეს ერში: ჰყვიროდნენ: ჩვენში ზადენ, არია, აპულონ, არტემ-არისს, პალლას, არმაზ, დიმიტრს, ბახუსს, ბოჩის, გა-იმს, გაცის მეტი სხვა ღმერთის წამება არც იქმნა დ არც არა შეიძლებაო!

ესრეთი ამღვრეულება იმ მთავარმან ეთერამ ასრე დააწ-ყნარა: წინ დაუდგა კერპის მღვდლებს, საკერპოში კერ-პებს შუა შეესვენებინებინათ ის ღვთის-მშობლის ხატი, დაბეჭდათ საკერპოს კარი მცველებ ქვეშ, რომელ მხა-

რესაც გაჰმარჯვებოდა და შეემუსრა კერპნი ის მიეღოთ
სარწმუნოებად. ამეზედ დასთანხმდნენ კერპის მღვდლები
გაუღეს საკერპო და ანდრიამ ღვთის მშობლის ხატი შეასვენა
კერპებს შუა და გამოვიდა. დაბეჭდა ქთერამ თავის სამ-
თავრო ბეჭდითა დაუდგინა, მცველნი და წავიდა თავის
სასახლედ ანდრია მოციქულთან ერთათ! დაიწყეს ლოც-
ვა ვედრება თავიანთ ღმერთებთან, ხოლო ანდრია ილო-
ცვიდა უფლისა ღვთისა მიმართ ყოვლის მყოფ ყოვლის
მპყრობელისა, რა გათენდა გააღეს ნახეს, რომ მრთელი
კერპები ჩამოცვივნულ-იყვნენ მტვერებრ შემუსრვილ-
იყვნენ და ხატი იგი ღვთის მშობლისა კი ბრწყინევდა
მზესავით! განიხარეს დიდად ქვრივისა მის მოყვარე ნა-
თესავთა და შერცხვათ კერპების მოსარჩლეთა. მაშინ
წინაღმდეგთ შენდობა მოსთხოვეს ანდრიასა და აჩვენეს
მზად ყოფნა ქრისტიანობასაზედა

უქადაგა წმიდა ანდრია მოციქულმან გარკვევით ქრი-
სტეს სარწმუნოება, ასწავლა საიდუმლო წმიდა სამებისა.
განკაცება მისა მღვთისა და ეგრედ ნათელ ჰსცა ყოველთ
სახელისა მამისათა და ძისათა და სულისა წმიდისათა, გა-
ნუწესა მღვდელნი დიაკვანნი, განისწმიდა საკერპო იგი
ეკლესიად, დაუსვენა დიდ სასო ნუგეშად ის ღვთის
მშობლის ხატი, რომელსაც ეწოდა დღემდის აწყვრის
ღვთის მშობელი და მოსანათლავად ყოველთა მესხთა: [1])

[1]) ქართლის ცხოვრებისა 43, 44 45, 46 გ.

ჩავიდა ხეობაში დანათლა მცხოვრებნი, იქითგან გარდვიდა ჯავახნი მოაქცივნა, მერმე ჩრდილელნი (ჩირდილელნი). კვლავ ერუშეთელნი, ხერთვისის ხევობისანი, სათალასხეველნი, ფოცხეველნი, ქვაბლიანელნი და ოცხელკურცხანელნი!

სამცხელთ (ახალციხელთ) კი არ მიიღეს ადვილად ქრისტეს სარწმუნოება, დიდათ უწინაღმდეგეს წმიდა ანდრია მოციქულსა და მრავალი შეწუხება მიაყენეს, რადგან მრავალ გვარ მისნობასა, გრძნეულობასა და კერპთ მოზღაპრებასა შინა შთავარდნილ-იყვნენ! მით მრავალი მოთმინება და დიდი სულგრძელება აჩვენა მოციქულმან. 6 თთვეს მიმდევ ებრძოდა მოწინაღმდეგეთ და უქადაგებდა ქრისტეს სარწმუნოებასა; როგორც დავედრება არის, ყოველ დღივ დილა საღამ გადიოდა ქალაქის გარე, ადიოდა ერთ მაღალ ბორცვზედ და ილოცვიდა ხოლმე. ამის გამო იმ ბორცვს ეწოდა ანდრიას წვერი, რომ დღესაც უძახიან წამხდრის ენით ხანდრის წვერსა. უკანასკნელ სძლო თავის მოწინაღმდეგეთ სასწაულებითა და სამცხელნიც დანათლა სრულიად! 1)

მერმე გარდვიდა ნიგალის ხევს (ლიგანის ხევს), კლარჯეთს, არტაანს, კოლას და განაქრისტიანნა ყოველ-

---

1) დავედრება, ტაძარ წოდებული საკერპე გაუწმინდა ანდრიამ ეკკლესიად, რომელსაც შემდგომ ჯვარის ეკკლესია ეწოდა და კოკოლა ეკკლესია.

ნი მესხნი, სადაც გაიარა წმიდა ანდრია მოციქულმან თურმე, ყოველგან მორწმუნეთ ჯვრები ამართეს მის საუკუნო სახსოვრად, როგორც ეწოდება დღეს მრავალ ადგილთა, ოცხის მთას რკინის ჯვარი, წყრუთს წყრთა ჯვარი, ხევობაში ცისის ჯვარი, ჯავახეთს ჩირგვის ჯვარი, რომ აწ სირგვს უძახიან, სათალხევს აღშენდა მის სახელობაზედ ეკკლესია, მით სოფელსაც დღესაც ანდრიას წმინდას უწოდებენ. ქვაბლიანში ქვაბის ჯვარი, ფოცხოვში კოხის ჯვარი, შაშვეთისკენ ჯვარის ხევი და სხვაცა, რომელთ ადგილას მრავალგან მონასტრები აიგენენ შემდგომ.

აგრეთვე მოვლო ტაოს კარი და ყოველნი მხარენი მისნი, თუ მოსაზღვრენი მოიყვანა ქრისტეს სარწმუნოებასა ზედა: როგორც მეგრელნი, იმერელნი და სვანები, სადაც მთავრობდა ვიცდა დედაკაცი. მონათლა იგი და ყოველი ქვეშევრდომი ერიცა მისი, აქ დაუტევა მატათია სხვა მოწაფეებთანა და თვითან ანდრია სიმონ კანანელითურთ შევიდნენ ბოსფორს, იქიდგან აფხაზეთს, მოაქცივნეს, იქ სევასტად (ცრუმს) დასტოვა სიმონ კანანელი, განამტკიცა ყოველნი და თვითან წარვიდა სკვითებში კავკასის იმიერ! [1])

თუმც სწერს ქართლის ცხოვრება: მეფე ადერკიმ (ფარსმანმან) დაატევებინა ქრისტიანობა ძალად მესხთა

[1]) ქართლის ცხოვრების 47 გ.

და მეგრელთა: გარნა სიცრუე არის, რადგან იმას ქართლის გარეთ უფლება არა ჰქონია, როგორც ვნახეთ პონტოს მფლობელი ადრე პოლემონ მეფის დედოფალი პითადორა იყო, აწყურში მთავარი დედაკაცი ეთერა იყო, დღესაც არიან ამის წოდების ჩამომავლობა ქრისტიანენი ახალციხეს და ქუთაისს. აგრეთვე სვანეთშიც დედა კაცი იყო! ესენი უთუოდ მირდატ ევპატორის ჩამომავალნი იყვნენ; რომელები კაცებს სწყვეტდნენ ნაირ-ნაირ მზა-ვრობითა და მთავრობა და დედათ შთებოდათ: მესხეთის და კოლხიდის ეპარხიები ქართველთა გაქრისტიანებამდის დამოკიდებულ იყვნენ კაპადუკიის კესარიის მთავარ ეპისკოპოზების კათედრაზედა უეჭველად!

ანდრია მოციქული რა მიიქცა სკივთეთითგან მივიდა საბერძნეთის თრაკიად, მაკედონია, ეპირს, აქაიად იქ პატარა ქალაქში ადგილობრი მმართველის ბრძანებით ეწამა ქრისტესთვის ჯვარცმული. ხოლო სვიმონ კანანელი მიიცვალა აფხაზეთსა და ჯიქეთს შუა მდებარე ნიკოფსა. მ მოსე ხორინელი სწერს სვიმონ კანანელი აღესრულა ავერიის ფორსსაო. კლარჯეთისკენ! ძლიერ ჭკუა გასაჭრელია, რომ მესხეთზედ და კოლხიდაზედ ზემოხსენებულ გაქრისტიანებულ მთავარ დედათ მოდგმამ იუფლა ჩამომავლობით ტრაიანე კეისრამდის და ტრიანე კეისარმან 116. კოლხიდა და სამესხო შერაცხა რომის საკუთარ პროვინციებად!

XII

რადამისდ ქართველ მეფის ამბავი სომხეთში, მისი ცოლის თავ გარდასავალი, რომაელების მზაკვრობა და სომხის მეფეების ამბავი.

47. ქართველთ ფარსმან მეფეს ჰყავდა ძე ერთი პირველი ცოლისაგან სახელად რადამისდი, ტანადი, ძალ-ღონიერი და მეტად მოგვრელი ქვეყნის მმართვა შეკლაში, რომელსაც დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი ყოველგან. ამან მამა მისის ტახტზედ თვალი დაიჭირა; შეუტყო ფარსმანმან აზრი და რჩევა მისცა ტკბილად: შვილო, საქართველო უიმისოთაც შენია ჩემის სიკვდილის უკან. მანამდის სასომხეთოს შეთვისება უკეთესი იქმნება ჩვენთვის. აიგერ ჩემი ძმა მირდატი ორჯერ რა ყოფით გავამეფე? შენც კარგათ იცი; მაგრამ ვერ უმართია რიგიან და ვერც დაუჭერია სომხობა ხელში დროების დაგვარ! მოდი თუ იქნება, შევითვისოთ სომხების დიდკაცობა, გამოვსცვალოთ მირდატი და შენ მიიღე სომხეთის მეფობა, შენ უკეთ მოიგვრი ყოველ საქმესა მისგან უფრო?!.

მამა მისის ესრეთი რჩევა მოეწონა მეტად რადამისდსა. მაშინვე ადგა და წარვიდა თვის სიმამრის მირდატთან, რომ იმის ქალი ჰყავდა ცოლად, როგორც თუ დედისა-

ცვლისაგან ნაწყენი იყოს! მიიღო დიდის სიყვარულით ძმისწული თავის სიძე მირდატმან ერთ ხანს ცდილობდა თავის ძმას ფარსმანთან შეერიგებინა როგორმე და კიდევაც მოახერხა. მანამდის მრავალ გვარის ხელოვნებით შეიძინა მირდატის კარის კაცნი და თავადნი რადამისდმან მომავალი თავის აზრის სისრულეში მოყვანისათვის. მერმე ადგა და წარვიდა მირდატის დარიგებით უთამ მამა მისს ფარსმანთან. მიიღო დიდის ავლა დიდებით, შეკრბენ თავად აზნაურნი და გაჩნდა დიდი ლხინ სიხარულით ჩინებული ნადიმობა!..

შემდგომად ნადიმობისა, მოისმო დიდებულნი, თავადნი, ერისთავნი და შესჩივლა იმათ: ალვანელებმა ჩვენ წინაღმდეგათ არმაკ მეფის ნათესავი მირვანი რომ გაამეფეს ამის წინად, მე აშლა ბრძოლა დავაპირე ალვანებთან, ამაზედ მინდოდა რომის ჯარის დაბრა. მაგრამ ჩემმა ძმამ სომხის მეფე მირდატმან დამიშალა მე ესე: თქმა არის, არ უნდა ჩვენი საქართველოს გაძლიერება, იქამდის გაგარეულებულია და მტერი ჩვენი სამშობლო-მამულისა, ჭკერძამს სულ სომხებსა! ხომ იცით ამ ნაირი მტრობა, ჩამოკიდება დამღუპველია ჩვენის ქვეყნისა?!.

მოდი დამეჯერეთ! გავილაშქროთ სომხეთზედა დავიჭიროთ და ჩემი ძე რადამისდი გავამეფოთ, რომ ჩვენიც მისანდო ერთგული იყოს და ჩვენის ქვეყნისაცა სასარგებლო პირი?“ მიიყოლია, შეჰკრიბა დიდძალი მხედ-

რობა ჲ გაალაშქრა სომხეთზედა თავის ძე რადამი-
სტი. რა სცნა ამ გვარი ანაზდეული განსაცდელი რადამი-
სტისაგან მირდატმან, მიჰმართა სომხის თავადებსა, გა-
რნა მათ პირი არ უჩვენეს. რა კარის კაცთაც შეამჩნია
ორგულობა, ადგა საწრაფოდ ჲ გორნიის ციხეში შეი-
ხვეწა ცოლ-შვილითა, სადაც პოლლიონ ჲ კასპერიის
ასისთავთ ხელ ქვეშ რომის მეციხოვნენი იყვნენ. რადა-
მისტმან დასტოვა მცველი მხედრობა არტაშთში ჲ და-
ნაშთი ლაშქრით მოადგა გორნიის ციხეს ასაღებლად ჲ
ბიძა მისის დასაჭერად, გარნა ციხის შეუვალობით გა-
უძნელდა ციხის აღება, სხვა საშუალი რომ აღარ იყო რა,
მოისყიდა პოლლიონ ერისთავი, მიეცა ციხე ჲ ბიძა მი-
სი დაეჭირა! რა ჰსცნა კასპერიო ასისთავმან, არ დას-
თანხმდა ესრეთს მოღალატობასა-ზედა: მაშინვე წავიდა
ქართლს ფარსმან მეფესთან ჲ სთხოვა განეშორებინა
ლაშქარი სომხეთიდგან ჲ დაეტოვებინა რომაელთ ერთ-
გული მოკავშირე თავის ძმა მირდატი თავისუფლად.
გარნა ფარსმანმან მიკიბ-მოკიბულის სიტყვით მოიცილა
თავიდგან. მერმე კასპერმან მიჰმართა ასურეთის ზედა-
მხედველს ტ. ვინდიო კვადრატოს ჲ აცნობა სასომხე-
თის ყოველი გარემოება: ვიდრე მოიხმარდნენ, ესენი რამე
მისაშველებელ ღონის ძიებასა: ფარსმან მეფემ ურჩია
შვილს რადამისტს, შეესყიდა თვითოეულად მეციხოვნე-
ნიცა ჲ გაეთავებინა საშური საქმე! ჲ მართლადაც ეგ-
რე მოახდინა.

შემოეცარცვნენ მირდატის უმრავლესნი მეციხოვნენი, როგორც თუ საჩრო არ ჰქონდესთ, დანაშთნი მეციხოვნენიც ძალას აყენებდნენ მირდატსა, შერიგებოდა თავის ძმას წულს პირობითა, რომ არა ფერი ვნებოდა არც თვითან და არც მის ცოლ-შვილსა!.. რა გაუჭირდა თავი მირდატს დააპირა გასვლა ციხითგან, მაშინ წარმოუდგინა შედგენილი ფიცის წერილი რადამის ბიძა მისსა, რომ არა ვითარი ვნება არ მიეცა მისთვის, არც რკითა საჭურველითა და არცარა საწამლავითა სამსლითა, რა მინდობილი ფიცზედ ციხითგან მირდატი, დიდის სიყვარულით მიიღო რადამისდმან თუ ის და თუ მისი ცოლ-შვილი, ენა ტკბილობით მამა შვილურად, ვიდრე გარდეხვია კისერზედ და გარდაჰკოცნა კარგ ნაირად!

შემდგომ შეკიდნენ დანიშნულს ტყვედ, ფიცის პირობის შესასრულებლად, დაუკლეს საღმთოები კერპებსა და გაიწვადეს ცერები: ცხენის ძუათი ისე მაგრა შეუჭრემდნენ რომ ცერებითგან სისხლი წამოსკდებოდათ, იმ სისხლს ურთი ერთს აულოკდნენ და იმით შესრულდებოდა თურმე მათი ფიცის პირობა! რა შემკვრელმან მიიტანა ცერებთან ძუა, ხელითგან დავარდა, რა მოიხარა ასაღებლად, მაშინვე ფეხებზედ მოებღუჭა მირდატსა, მოსცვივდნენ სხვა მიჩენილნიცა წააქციეს და შეჰკრეს მაგარის ღვედებითა მიიყვანეს და დაგეცილ კარავებ ქვეშ მოაშთეს, ასე გარდაახდევინეს მის ცოლშვილსაცა!

კინიდოს კვადრატმან რა შეიტყო მირდატის მოკვლა,

მოილაპარაკეს ჯერ ერთმანეთში, არჩიეს დროებითად დაჩუმებულიყვნენ, გარნა ეჭვ რომ არ აეღებინებინათ რადამისდის უსვინიდისო საქმის თანხმობაზედ; შემდგომ აცნობეს ფარსმან მეფეს, გაეყვანა შვილი სომხეთიდგან! ამაზედ ყურადღება რომ არ მიაქცია ფარსმანმან. გმირთ მმართველი ულიო პელინოს შეესია ლაშქრით სომხეთში და ქალაქ სოფლებს უწყო აკლება. გარნა შეებნენ ქართველ სომეხნი თუ არ იძლია მათგან, ამას თავის ლაშქარი რომ შემოეცარცვა, გაჭირვებული გაიქცა შეეხიზნა რადამისდსა, მიიღო რადამისდმანი და მტერი დაიმოყვრა, ამან ურჩია დაგვირგვინება სასწრაფოდ სომხეთის მეფედ, რა შეასრულა დაგვირგვინებისავე განისმა ყოველგან ამბავი! შერცხვათ რომაელებს ქვეყნისა, არ იქმნას ულიო პელინოს ნაირად შევსვაროთ ყაველინიო: მაშინვე ვინიდო კვადრატმან ჰელვეტიო პრისკო გაგზავნა ლეგეონითა (6666 კაცით) უკუღმართა საქმის მისაშველებლად. გარდავლეს ტავრის მთა და უწყო მშვიდობიანობით დაწყნარება მოწინაღმდეგე აღელვებულ სომხობასა: გარნა პარსთ მეფემ ვალარში კი ახირდა რომაელთ ამ გვარ ქცევაზედა, ამით უკან მიბრუნდა თავის ლეგეონით ჰელვეტო პრისკო.

ამით მოემარჯვა ა. ვალარშს დრო სომხეთის დასაჭერად, მისცა დიდ-ძალი ლაშქარი ხელთ თავის ძმას ტირიდატს და შეასია უეცად სომხეთში, სომხები რომ შიგნითგან მიხიობილი ჰყავდა, მისცეს გზა შეიყვანეს ჩააბარეს აშტიშატი და ტიგრანაკერტი და დაემორჩილნენ

ასრე კიდევცა. ქართველები უკუდგნენ რა ამ დროს, სარჩოს უქონლობით და ზამთრის გამო, სპარსები ისევ უკან გავიდნენ თავიანთ ქვეყანას: მით უკან მობრუნდა რადამისდი თავის მხედრობითა და დაიჭირა ისევ სომხეთი! უწყო ფიცხელად დევნა და დასჯა გამდგომთა, ვეღარ მოითმინეს ქსრეთი შეუბრალებლობა მის, აუდგნენ ერთიანათ ფეხზედ და შემოადგნენ იმ სასახლეს გარემოს, გარნა ხმალ ამოღებულმან რადამისდმან ელვასავით გააპო იმოდენა სიმრავლე, გაიტაცა თავის ცოლი ზენოცა თავისთანა და გაიქცა საქართველოდ!

დაედევნენ სასწრაფოდ მდევარნი უკან, ზენო რომ ორსული იყო, შეაწუხა მეტად ცხენის ჭენებამ და სთხოვა ქმარს მოკვლა, რომ არ ჩავარდნოდა მდევართ მტერთ ხელში, თუმც ბევრი გული უდვა ასუსულა ცოლი რადამისდმან, გარნა მეტი აღარ შეეძლო. ვეღარ მოითმინა ტკივილი და გარდმოვარდა ცხენითგან. ღონე გაწყვეტილმა რადამისდმან დაჰკოდა მსუბუქად, რადგან ვერ გაიმეტა მოსაკლავად არ მიუვიდა ხელი. დააგდო ერთ ღელის თავს მდინარის მახლობლად და თვითან გაასწრო კიდევ მდევართა, გარდვიდა საქართველოდ! დაკოდილ ზენოს სისხლის დენისგან გულს შემოეყარა, დაგორდა იმ ღელეში და მდინარს შეერთო: მაშინ გამოფხიზლდა და რაც ღონე შეძლება ჰქონდა ცურვას მისცა თავი და გავიდა წყალ გაღმა, სადაც დაუხვდა ადგილებრი მეცხვარენი. იმათ იცნეს პატივის ცემით შეუხვიეს წყლულ-

ნი, უწამლეს, მოარჩინეს დაკოდილობითგან და მიჰგვარეს როგორც დედოფალი ტირთად მეფესა აშტიშატის ქალაქსა, რომელმანც მიიღო დედოფლად 51—53. და ინახდა დიდის პატივის ცემითა. ფრანგმა კრებილიონმან დასწერა გოდება (ტრაგედია) მეტად შვენიერი და უწოდა «რადამისდნი».

54. ნერონის გაკეისრებისა შეეშინდა ვალარშსა და წავიდა სომხეთითგან, რომის იმპერატორის ნება რთვა არ ჰქონდა ძმის ტირთადის გამეფებაზედ! განნეხდა დომეტიო კორბულონი რომითგან, აღმოსავლეთის სამეფოების დასამშვიდებლად: ამან მოიმხრო წვრილი სამეფოები და ურჩია ვალარშსაც მშვიდობიანობა, მიეცა მძევალი რომაელებისთვის და დაჰმორჩილებოდა! იცბიერა დროებითად მიიყოლა ვალარშმან და მისცა მძევლები არჩეული არშაკუნიანებისაგანნი, რომელთაგანაც ეფიქრებოდა მომავალად მეფობაზედ! ესენი ვინდიო კვადრატოს მისცა, მისგან კორბულონმან მოითხოვა და მიიღო; მაგრამ წყენა კი გაჩნდა ამათში: ერთი ამბობდა ჩემგნით მოხდა ამ ნაირი მშვიდობიანობაო, მეორე არ ანებებდა მას ამ გვარს სასიქადულო საქმესა: ჩემის მოთავობით წარმოსდგა ესრეთი პოლიტიკაო, ამაზედ გაჩნდა, საჩივრები კეისართ ანაკეისარიც ორსავ აწერდა ამ ნაირ გამარჯვებისა!

საქმე გაზვიადდა, კორბულონი კიცხვად რაცხდა რომაელთათვის ტირთადის მეფობასა სომხეთზედ, ძალას

ატანდა ვალარშს, გააყვანა ძმა სასომხეთოთგან; მაგრამ იმას არ გაჰყავდა. ამით ბროლა უნდა წარმომდგარიყო მათსა და რომაელთ შუა; გარნა ვალარში ბრძოლითგანაც შორს იჭერდა თავის თავსა, ყოველ უწესოებას აბრალებ-და თავის ძმას ტირთადსა, მართლაც ტირთადმან ყოველი ღონისძიება იხმარა თავის მომხრე ვინდის გვადრატის ხელით და მისთანებისა, მოესპო შუითგან თავის მეფო-ბის მოქიშპე რადამისდი თავის უშიშროებისათვის! ამ საქმემ მიაწია რომამდის, საქმე გაქქქა გახიზავდა, მით ქართველთ ფარსმან მეფე დავალიანდა ნერონკეისრის მო-მადრიელებას, ამას გამო 58. თავის შვილი რადამიზდი მოაკვლევინა და გაილაშქრა სომხეთზედ, რომაელების ურჩნი აიკლო მოამდაბლა, ამ დროს დიდი შემწეობა მისცა ქართველთ სამხედროითა კორბულონს!.. მოხ-რდა სომხეთი გარდა ქალაქდა აშტიშატ ქალაქი, დამარ-ცხდა გარდაიგდო ტახტითგან ტირთადი და მის მაგიერ გაამეფეს სომხეთს გამირელ არქელაოს მეფის შვილის შვილი ტიგრანი 1).

ასრე ომ ბრძოლა გამარჯვებაებში მოღალულ მო-ფეთქილი ფარსმანი, რა სიკვდილის კარს მისდგა, გაუ-წილა თავის მეორე ცოლითგან შეძენილი ორ შვილთ, ბარტომს და ქართამს საქართველო, ერთს მისცა მცხეთის

1) Facit. XIV. chap. XXIII. XXVIII.

მხარე მტკვრის იქითი პირი კახეთით იმერეთამდის და და მეორეს მტკვრის აქეთი პირი არმაზით აბოცამდის და ტაშის კარამდის ყოველი კერძი. 60. ამათ იწყეს მეფობა ძმურად, მშვიდობიანობის დროს თვით მმართველობდნენ თავიანთ კერძში: გარნა ომიანობისა, ერთს ლაშკარის მმართვა ჰქმართებდა და მეორეს სამოქალაქო გამგეობა, ესრეთს ორ მეფობით (დუეარხიულს) მმართველობას ჩვენი ქართლის ცხოვრება თუმც ფარსმან მეფეს აწერს, გარნა აშკარა საქმეა, რომ რომაელების მზაკრობით მოხდა, ძალა ნებრივ აქმნევინეს ფარსმანს ესრეთი განყოყოფილება საქართველოს ერთ მეფობისა, რომ ძმები გარდაეკვიდათ ერთი ერთის თვის, ძალა ღონე მოკლებულ ოფილიყვნენ, ერთობა შერყეული ჰქონოდათ და მუდამ რომაელთა თუ თავიანთ მტერთ ყურ მოჭრილი ყმა-ყოფილიყვნენ! მაგრამ საწადნელი კი არ აუსრულდათ!

63. მოკვდა უფროსი ძმა ქართამი და გამეფდა მე მის II. ფარსმანი, გაუამხანაგდა ბიძა მისს ბარტომსა! იერუსალიმის აოხრების შემდგომ ტიტივეს პარიანესაგან მოვიდნენ საქართველოდ გამოქცეული ურიანი, რომლებში ერივნენ ბარაბოს შვილები [1]) 72. მოკვდა ბარტომი და გამეფდა მე მისი კოსი, ამათ მეფობაში მოკვდა ტირთად მეფე სომხეთა და გამეფდა იარვანდი დედით

ქართლის ცხოვრების 47 გ.

არშაკუნია, ამან დაივიწყა სიკეთე ქართველთა, ემძლავრა ფარსმანსა და წაართვა ქართლის საზღვარი წუნდა და არტანი მტკვრამდის ჩააყენა ძლიერი მხედრობა და უწოდა ქაჯეტუნი (ქაჯთ სახლი სავანე)! ესე მეფენი ფარსმან და კაიოს მოკვდნენ მწუხარებასა შინა და გამეფდნენ მათ მაგიერ ძენი მათნი 88. აზორკ და არმაზელ [1])!

როცა ედერის მეფე აბგათი და მისი შვილი ანანე მოკვდნენ, მათი მეფობა შეისაკუთრა ანანეს მამიდა შვილმან სანატრუკმან, 63. რა ესეც მოკვდა. მაშინ გამეფდა ხსენებული იარვანდი, კაცი ტანოვანი, მხნე და გულკეთილი, ზემო სომხეთის მფლობელის ტირითადის შემდგომ 75. ამან მიიტოვა რომაელთა შუა მდინარის მხარითავის სამფლობელოისა, აღუთქვა მორჩილობით მრავალი გარდასახადის მიცემაცა და მის მაგიერ დაიპყრა ქვემო და ზემო სომხეთი. [2]), მასთან როგორც სჩანს, სამესხეთოს წუნდა და არტაანის ციხები სასომხეთოს კარად მიიღო რომაელთაგან, რომ აღარ შესძლებოდათ ქართველთ უწინდულებრ ხშირ-ხშირად სომხეთის აკლება აოხრება, მით უადგილოდ აწერენ სუმბატ ბივრიტიანს, მატყუარობით გატაცვასა ამ ციხეთა მეციხოვნეთაგან [3])!

იარვანდმან თავის მეფობის განძლიერებისათვის აწყვი-

---

[1]) ქართლის ცხოვრება. 48. გ.

[2]) მ. მიხაილ ჩამჩიანის II. ტომ.

[3]) თეიმურაზის ისტორიის 162. გ.

ტა სომხის მეფის სანატრუკის შვილები ერთიან რაც ხელთ იგდო, მხოლოდ ერთიოდე ყრმა არტაშე სუმბატ ბივრიტიანმან გარდაარჩინა პარსეთში გარდაყვანით.

რაც იმეფა იარვანდმან სომხეთში დიდის სიყვარულით დ~ ერთგულებით შეწყობილ იყო ქართველ მეფეებთან, იქამდის რომ არას დაუზოგდნენ ერთმანერთს თავიანთ თავს ყოველ წინაღმდეგ შემთხვევაში, როცა მოიზარდა სანატრუკის ძე არტაშე პარსეთს მიიღო დიდ ძალი შემწეობა პარსთაგან, რომელთ საწინაღმდეგოდ დ~ გამოილაშქრა სუმბად ბივრიტიანის წინამძღვრობითა სომხის მეფე იარვანდზედა, რა ჰსცნა იარვანდმან საშუროდ იმწია ქართველნი, გამირელნი დ~ შუამდინარელნი, მისცა ლაშკარი ხელთ ქართველთ მეფეს ფარსმანსა დ~ მოუცადა მტერს მოსვლა, აქ ფარსმან მეფე თავგანწირვით იცევდა იარვანდს, როგორც რომელთ ერთგულს მოკავშირესა დ~ თავის მოყვასსასა. მით რა მოვიდა სუმბატ ბივრიტიანი დიდის ლაშქრითა, შეება ფარსმანი, სასტიკი ომ ბრძოლა დაუდვეს ქართველთა ასურის ხევთან; გარნა ქართჳელთ მარჯჳულ მარცხულ მდგომ სომხის მხედართ, ვერ უძლეს პარსთ მიტეხა მისევასა დ~ გაიქცნენ; ამათ გაჰყვა იარვანდ მეფეცა გულ გატეხილი დ~ შეიფარა თავი იარვანდაშატს, თან დაედევნა სუმბატი ლაშქრითა იარვანდს დ~ ქართველთ სამხედროთი ფარსმან მეფე დაშთა ომ გარდაუხდელ გაკვირვებული სომეხთ მუხთლობაზედა, შემოადგა იარვანდაშატის ქალაქს სუმ-

არშაკუანია, ამან დაივიწყა სიკეთე ქართველთა, ემძლავრა ფარსმანსა და წაართვა ქართლის საზღვარი წუნდა და არტანი მტკვრამდის ჩააყენა ძლიერი მხედრობა და უწოდა ქაჯტუნი (ქაჯთ სახლი სავანე)! ესე მეფენი ფარსმან და კაიოს მოკვდნენ მწუხარებასა შინა და გამეფდნენ მათ მაგიერ ძენი მათნი 88. აზორკ და არმაზელ [1])!

როცა ედერის მეფე აბგათი და მისი შვილი ანანე მოკვდნენ, მათი მეფობა შეისაკუთრა ანანეს მამიდა შვილმან სანატრუკმან, 63. რა ესეც მოკვდა. მაშინ გამეფდა ხსენებული იარვანდი, კაცი ტანოვანი, მხნე და გულ კეთილი, ზემო სომხეთის მფლობელის ტირთადის შემდგომ 75. ამან მიიტოვა რომაელთა შუა მდინარის მხარი თავის სამფლობელოისა, აღუთქვა მორჩილობით მრავალი გარდასახადის მიცემაცა და მის მაგიერ დაიპყრა ქვემო და ზემო სომხეთი. [2]), მასთან როგორც სჩანს, სამესხეთოს წუნდა და არტაანის ციხები სასომხეთოს კარად მიიღო რომაელთაგან, რომ აღარ შესძლებოდათ ქართველთ უწინდელებრ ხშირ-ხშირად სომხეთის აკლება აოხრება, მით უადგილოდ აწერენ სუმბატ ბივრიტიანს, მატყუარობით გატაცებასა ამ ციხეთა მეციხოვნეთაგან [3])!

იარვანდმან თავის მეფობის განძლიერებისათვის აწყვი-

---

[1]) ქართლის ცხოვრება. 48. გ.

[2]) მ. მიხაილ ჩამჩიანის II. ტომ.

[3]) თეიმურაზის ისტორიის 162. გ.

ტა სომხის მეფის სანატრუკის შვილები ერთიან რაც ხელთ იგდო, მხოლოდ ერთიოდე ყრმა არტაშე სუმბატ ბივრიტიანმან გარდაარჩინა პარსეთში გარდაყვანით.

რაც იმეფა იარვანდმან სომხეთში დიდის სიყვარულით და ერთგულებით შეწყობილი იყო ქართველ მეფეებთან, იქამდის რომ არას დაუზოგდნენ ერთმანერთს თავიანთ თავს ყოველ წინაღმდეგ შემთხვევაში, როცა მოიზარდა სანატრუკის ძე არტაშე პარსეთს მიიღო დიდ ძალი შემწეობა პარსთაგან, რომაელთ საწინაღმდეგოდ და გამოილაშქრა სუმბად ბივრიტიანის წინამძღვრობითა სომხის მეფე იარვანდზედა, რა ჰსცნა იარვანდმან საშუროდ იმწია ქართველნი, გამირელნი და შუამდინარელნი, მისცა ლაშქარი ხელთ ქართველთ მეფეს ფარსმანსა და მოუცადა მტერს მოსვლა, აქ ფარსმან მეფე თავგანწირვით იცევდა იარვანდს, როგორც რომაელთ ერთგულს მოკავშირესა და თავის მოყვასასა. მით რა მოვიდა სუმბატ ბივრიტიანი დიდის ლაშქრითა, შეება ფარსმანი, სასტიკი ომ ბრძოლა დაუდვეს ქართველთა ასურის ხევთან: გარნა ქართველთ მარჯულ მარცხულ მდგომ სომხის მხედართ, ვერ უძლეს პარსთ მიტეხა მისევასა და გაიქცნენ; ამათ გაჰყვა იარვანდ მეფეცა გულ გატეხილი და შეიფარა თავი იარვანდაშატს, თან დაედევნა სუმბატი ლაშქრითა იარვანდს და ქართველთ სამხედროთი ფარსმან მეფე დაშთა ომ გარდაუხდელ გაკვირვებული სომეხთ მუხთლობაზედა, შემოადგა იარვანდაშატის ქალაქს სუმ-

ბაჟი და რა აიღო ქალაქი, ერთმან უმნიშვნელო მხედარმან მოჰკლა იარვანდი სამალავში მყოფი!

რა ასრე შინაგან გაცემით გაამეფა სუმბატ ბივრიტიანმან არტაშე სომხეთს 80. რომაელთ მოამზადეს მეომარი ლეგეონები სამზღვარზედა, ჯერ მიგზავნეს ხარკის მკრებელი. მიიღებდა თუ არ იარვანდის შეკრულებასა? გარნა არტაშემ ორკეცილად გარდაიხადა ხარკი და აღუთქვა სარწმუნო მორჩილება რომაელთა, გარნა ქართველ მეფეთ კი შორითგან ბღვერა დაუწყეს სომხის მეფემ და მის დიდებულთა, იარვანდის შეწევნისათვის, როგორც გვარეული ჩვეულება ჰქონდათ, პირდა პირ არ შეუჩნიეს უსინიდისო კაცნი და მოწამლეს კაიისი და მის შემდგომ ფარსმანიცა, ორნივე, ერთ წელს 87. მოკვდნენ. რა ითქვა სომეხთ შეჩენით მოწამვლა [1]), ჩაენერგათ ქართველთ გულში სიმძულვარე სომეხთა და ცდილობდნენ სამაგიეროდ ეძიათ შური მათგან!

ამით პირი აიღეს სომხებმან შეეჩვნიენ საქართველოს მალ-მალ აკლება დავლასა, თუმც იმავ წელსვე გამეფდნენ ფარსმანის ძე აზორიკ და კაიორსა არმაზელ მხნენი და ძლიერნი ომ ბრძოლასა შინა, გარნა მაინც სომხები თავიანთ თულობას არა ჰსთმობდნენ არტანის და წუნდის ციხეების იმედითა, წარიტაცდნენ დღე ღამ დაცემით ხოლმე ცხვარ, ზროხა, რემასა, შეეფაროდნენ ხსენებულ

---

[1]) ისტორია ბარათაშვილისა 64. გ.

ციხეთა, ხელად მოირჩენდნენ მდევართაგან თავს და შემდგომ მოხერხებულ დროს გარდაჰყავდათ ნელ ნელა სომხეთში! ამისთვის არჩიეს ქართველ მეფეთ წუნდის და არტაანის ციხეთ ხელთ გატარება, რომ მოესპოთ სომხებისთვის მტაცებლობის ღონე საშვალი!

კავკასიის მცხოვრებნი რომ ჩვეულ იყვნენ სომხეთის და მის გარემო ქვეყნების აკლებასა: შეკრბენ ერთად ოსები და ლეკები, დაიდგინეს მხედართ მწღვანად ორს მეფენი ბაზუკ და ჰმბაზუკ შეიერთეს თავიანთთან, პაჭანიკჯიქნი, დურძუკნი, დიდონი, ზოგი ქართველნიცა და დაესხნენ სასომხეთოს აოხრებას შირაკი, ვანანდი, დაშტი, ერევანი ნახჩევანამდის და შემობრუნდნენ დიდ ძალის ტყვე ნაშოვრითა კავკასიადვე.

ამათ დაედევნა უკან სუმბატ ბივრიტანი სომხეთის ლაშქრითა და დასწვდა მტკვრის პირს თუ არა, გაჩნდა საშინელი ომ ბრძოლა, იქამდის რომ ოსი მეფის შვილი ყრმა ზადენი ტყვედ ჩაუვარდათ სომხებსა, გაემარჯვათ კავკასიელებზედ და წაართვეს წაყვანილი ყოველი ტყვე შესწუხდა ოსთ მეფე თავის შვილის დატყვევება ზედა იხმარა ყოველი ღონე საშვალი, მაგრამ არ გაუვიდა სიტყვა! უკანასკნელ ეს ღონე მოიგვარეს, სომხის მეფე იცოდნენ ახალ-გაზრდა უცოლშვილო იყო, შეუჩნიეს ძმის ზადენის მაშვალად და სათინინკა ქალწული შვენიერტან სახისა და მეტად თვალადი, ეს სათინიკა გარდმოსდგა მტკვრის პირის ერთს მაღალ გორაზედ და მოსძახა

მოქენის პირით სომხის მეფეს არტაშსა: «შენ მოგახსე-
ნებ მხნე გამარჯვებულო მეფე არტაშევ! მოდი თუ
შეიძლება პატივ მეც მე, ოსეთის მეფის ასულსა და
მომეც მე უმაწვილი ძმა ჩემი განთავისუფლებული, რად-
გან არას დროს არ შეჰფერისთ გმირ კეთილშობილ
პირთა, ერის შეცთომილებისათვის კეთილშობილის
მოკვლა, ანუ დატყვევება მეფის წულთა, რომლით სამა-
რადისო მტრობა ჩამოვარდეს ორთა მხნე მებრძოლთ
გვართა შუა».

რა ესმა მეფე არტაშეს ესრედ ბრძნული წინადადება
სიტყვა ევრედ შვენიერის ქალწულისაგან, უარი ველარ
უთხრა მისი ძმის ყრმა ზადენის განთავისუფლებაზედა
და კიდევაც რომ მეტად მოეწონა მისი შვენიერი სახე-
ტანი, სთხოვა სუმბატს, თუ სასარგებლოდ დაინახვედა;
ეთხოვა სათინკა მისთვის ცოლად, განეთავისუფლებინა
ძმა მისი ზადენი და პირობა ჩამოეცალათ ოსის მეფი-
საგან, რომ აღარ შემოსულიყვნენ კვლავუნდებულად სასომ-
ხეთოს ასაკლებ ასაოხრებლად!.. მისცეს რა ესრეთი
წინადადება ოსეთის მეფესა, სიხარულით მიიღო და აღუ-
სრულა, შეჰკრეს მტკიცე პირობა ერთმანერთში 90.
და წარვიდნენ თავიანთ სამფლობლოდ [1])!

ჩვენი ქართლის ცხოვრება სხვებრ სწერს, როგორც
თუ ჩვენი მეფეების აზორკისა და არმაზელისა მოთავო-

---

[1]) მ მიხაილ ჩამჩიანის II. ტომ.

ბით ყოფილ-იყოს ეს შემთხვევა მოხდენილი, მით მრავალ მარცხს და ოხრებას ამბობს სომეხთაგან საქართველოისას, მცხეთის შემოდგომას და ქართველთ დამონებას [1]), რომელიც სიცრუე არს და მოგონილი სომხებისაგან, თუ ყოფილ-იყო ამ გვარი საქმე უთუოდ ხორინელი და სხვა სომხის ისტორიკნი მოიხსენიებდნენ სადმე წერილებში! ესკი ნამდვილია, რომ სუმბატ ბივრიტიანმან არტაანის და წუნდის ციხის შემწედ ოცხის მახლობლად დემოთს ციხე აუშენა (ალთუნყალა), იქ შეაყენა მრავალნი მეციხოვნენი რომაელების ნება რთვითა, რომელნიც ეწეოდნენ სრულ წუნდელთა და არტანელთა, ამით უნდოდათ ქართველთაგან შურის მიება სომეხთ, რომ მიუდგნენ კავკასიელთ სომხეთის აკლებასა!

მართლა რიერთიც დრო გადიოდა, იმდენი მრავლდებოდა სომეხთ და ქართველთ შუა მტრობა, ტაცვა, გლეჯა, ბჭობა და კამუკი მუდამ წელს გაუწყვეტელად! ხოლო მეხნი ციხეების მახლობლად მყოფნი ესარჩლოდნენ სომეხთა დავალებულნი მათის ქრთამ პატივისაგან და შორიელნი კი ქართველთა, მაგრამ ციხის აღება კი ვერ შეეძლოთ სიმრავლისაგან მეციხოვნეთა, ამ ყოფით გავიდა რამდენიმე წელი.

არტაშეს სათინკასაგან შეეძინა ექვსი შვილი; არტა-

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 49. გ. 50 გ. თეიმურაზისა 165. 166. 167.

ვაზი, კრუსი, მაყანი, ტრანი, ზარენი და ტიგრანი, არტავაზმა სპასალარობა მიიღო, კრუსმან სახლთ-ხუცესობა, მაყანმან ქურუმთ-მთავრობა. აღმოსავლეთის მხარე ებარა არტავაზსა, დასავლეთისა ტირანსა, სამხრეთისა სუმბატსა და ჩრდილოეთისა ზარენსა. ეს სარენი იყო მეტად მონადირობის მოყვარული, ომში კი მკრთალი! ეს მონადირობის დროს ერთ დღეს გარდაეყარა ქართველთ მეფეს არმაზელ ქარმამსა და მოუხდათ შეტაკება ორთავ მეფის მონადირეთა ვარძიისკენ, ამ დროს დაამარცხა არმაზელმან სომეხნი 112 და მეფის ძე დაიჭირა ჯავახეთში, მით ეწოდა იმ ადგილს ქართველთ მეფის გამარჯვებისათვის ქარმამეთი!

რა სცნეს სომხის მეფის შვილებმან: არტავაზმან, ტირანმან და სუმბატმან, მოვიდნენ დიდ ძალის მხედრობითა საზღვრად! მოვიდნენ ქართველთ მეფენიცა და გაჩნდა მათში ბჭობა ცილობა. ზარეენის წარტაცვაზედა: სომხები მეფის შვილს სთხოვდნენ და ქართველნი არტაან წუნდის და დემოთის ციხეების დაცლასა სომხის მეციხოვნეთაგან! რომ მრავალი აკლება, ოხრება ადგებოდა საქართველოს მათის მიზეზითა! რადგან არტაშე შვილების წამოსწრობით გაძლიერებულ-იყო და უნდოდა რომაელთ ქვევრდომობისაგანაც განთავისუფლება, ირჩია მაშინ ქართველების გულის მოგება, დაუცალეს არტაან წუნდის და დემოთის ციხეები და შეისხნეს მაგიერად მეფის ძე ზარენი [1])!

---

[1]) ქართლის ცხოვრების. 50 გ.

ასრე არტაშემ გაიმაგრა საქმეები გარემოს შეუერთდა პარსთ მეფესა და განუდგა რომაელთა, აღარ მისცა გარდასახადი! განრისხდა ტრაიანე კეისარი და გამოგზავნა დიდ ძალი მხედრობა კაპადუკიისაკენ. ეწყვნენ ამათ სომხები და ასტყდა საშინელი ბრძოლა, გარნა დაამარცხეს რომაელთა სომეხნი და გამოაქციეს ბასიანის მხარედ: აქ შეეწყნიენ, არტავაზი და ზარენი თავიანთ ლაშქრითა, სადაც ერივნენ ქართველ მესხნიცა და უკუ-აქციეს რომაელნი კესარიადკე. ამის მსმენელთა განუდგნენ ეგვიპტელნი და სხვანიცა რომაელთა.

115. გამოილაშკრა ტრაიანემ, დაამდაბლა რა ურჩნი. მიეგება წინ არტაშე დიდ ძალ ძღვენ გარდასახადებითა და შეირიგა კეისარი, აგრეთვე ქართველთა და სხვათაც მისი გზა დაიჭირეს თავიანთ სასარგებლოდ. ასრე რა დაიმშვიდეს გული ქართველ მეფეთ აზორკ და ქართამმან არტაან, წუნდა, დემოთის ციხეების წართმევითა სომეხთაგან, მოკვდნენ ერთი მეორის წინ უკან 117—119.

XIII.

დიოკ და ამზასპ მეფენი, ფარსმან და მირდატი, ამათი საქმენი, დაბოლოება დუარხიულ მეფობისა და ერთ-მეფობა ისევ მირიანის გაქრისტიანებამდის.

გამეფდნენ აზორკის ძე დიოკკ დ~ არმაზელის ძე ამზასპ ერთი მეორის წინ უკან დ~ მართევდნენ საქართველოს ძმურის სიყვარულითა. თუმც ჩვენი ქართლის ცხოვრება არტაან, წუნდის დ~ დემოთის ციხეებს თავიანთთვის ამბობენ, როგორც მათის სიმხნით შეკუმოდებული სომხებისგან, გარნა როგორც ვსთქვით ამის წინად; ამ დროითგან ტრაიანემ კოლხიდა სამესხეთი რომის პროვინციებად შერაცხა, აღარც სომხთ ჰქონდათ ხელი დ~ აღარც ქართველთა სამესხეთოზედა. იმეფეს ამათ 8 წელს დ~ მოკვდნენ წინ უკან ერთ-მეორისა.

128. გამეფდნენ ძენი მათნი ამზასპისა III, ფარსმან ქველი დ~ დიოკკისა მირდატი: ფარსმანმან შეირთო სომხის მეფის ქალი ცოლად დ~ მირდატმან პარსთ მეფის ასული. ეს მირდატი იყო მოსისხლი, გულ-ფიცხი, მეშფოთარი დ~ ფარსმანი მხნე, გულკეთილი დ~ უხვი. მირდატი ყოველთ საძულველ იყო, ფარსმანი კი ყოველთ უყვარდათ: მით თავიდგანვე შური ჩაიგდო გულში მირდატმან

ფარსმანსა-ზედა უფრო პარსელების სიტყვის მიყოლითა, რომელნიც ორგულნი იყვნენ რომაელთა, მოესპო მათი ფარსმანი, რომ თვითან მარტოს დაშთენოდა საქართვე-ლო პარსების სასარგებლოდ.

ერთ დღეს მიიწვია მირდატმან ფარსმანი ნადიმზედა, გარნა მიწვეულ თავადის შვილმან, აცნობა ფარსმანს და-ლატობა მირდატისა, რომ მოკლა უნდა თქვენიო! მით არა თუ მარტო არ წავიდა ფარსმანი მირდატისასა, არა-მედ კიდეც განუცხადა დიდებულთ მოღალატობა მისი! ამ გვარს მირდატის ბოროტობაზედ ეგრეთ აღელდნენ ქართველები, რომ მიეჭრნენ სასახლის ასავლებად; ჵ დასაჭერად გარნა სიკისკასით შემოახტა ტაიჭს, გააპო იმოდენი სიმრავლე ჵ გაიქცა 134 პარსეთს. მაშინ შეერთდნენ ქართველნი ჵ გაამეფეს მრთელს საქართ-ველოს-ზედა III ფარსმან ქველი.

მიიღო დიდი შემწეობა მირდატმან პარსთაგან ჵ მოვიდა დიდ ძალი სამხედროითა საქართველოს დასაჭერად: მიეგება ფარსმანიც საქართველოს მხედრობითა ჵ რკინის ხევის იწროებსა გაჩნდა პირველათ ბუმბერაზთ შეტაკება, სადაც 17 ბუმბერაზი მოკლა ფარსმან ქველმან ჵ 23 ბუნბერაზი სპასპეტმან ფარნავაზმან, ჯუანშერ გმირმან გაითხოვა ფარსმან ქველი, რომელიც თურმე ლომს ხელით და-ჭერდაო; განვიდა სიხარულით მეფე ეწყო ჵ ჯუანშე-რიც მოკლა იქავე. ამაზედ მიეტნიენ ქართველნი ჵ გა-აქციეს პარსნი ჵ აიღეს დიდ ძალი ტყვე ჵ ნაშოვარი!

მეორე წელს კიდევ მოვიდნენ პარსნი უძლიერესის სამ-
ზადისით; მაგრამ ვერა დააკლეს-რა. ამ დროს მეფე
ფარსმანმან მოჰკლა 12 ბუნბერაზი ქ ფარნავაზმან 16
ბუნბერაზი, მერმე ეწყვნენ ქართველნი ძლიერად დაამარც-
ხეს მეტად პარსნი ქ გააქციეს შერცხვენილნი პარსე-
თად [1]. ამით გაძლიერდა ფარსმანი ქ გაუმრავლა პარსთ
შეჭირვება მალ მალ აკლება აოხრებითა!

ამ დროს მიიწვიეს რომაელთ III ფარსმან ქველი
მეფე ქართველთა, რა შევიდა რომაში, მიიღეს დიდის
ავლა დიდებითა. უჩივლა ბ. ვალარშ პარსთ მეფემ III
ფარსმან ქველსა კეისართან. როგორ თუ ამისი შეჩენით
აოხრებდნენ ალანები, მასქუთები, ოსნი ქ კავკასიელნი
სომხითსა ქ მიდეთსაო, ამ გვარი საჩივრის მიცემისა
პარსების მოციქულთაგან, ფარსმანი იქ დაუხვდათ, ამა-
ზედ რომაელებმა არა თუ მარტო არ მიაქციეს ყურად-
ღება, არამედ წინაღმდეგად კიდეც იდიდა ფარსმან ქვე-
ლი რომაში, იქამდის ვიდრე ღირს იქმნა კაპიტოლიონ-
ში მსხვერპლის შეწირვისა, იქ კერპებს შუა მდგარი აჩ-
კენეს თავის შვენიერი მოსული ტან სახის ძეგლი საუ-
კუნო სახსოვრად რომაელთ მოყვარეობისა [2].

137. მობრუნდა რომითგან მრავალის ჯილდოებით
პატივ ცემული ქ უწყო საქართველოს მართვა კეთილად

[1]) ქართლის ცხოვრების 53 გ.

[2]) Dion. libr. 69. Zonaras, tom 1. p. 590.

წარმატებაებითა, რომ ვეღარ დაითმინა მირდატმან ფარსმან ქველის ესრეთი დიდი სახელ-ბედნიერება. მოისყიდა ერთგული მსახური მისი. შეაპარებინა საჭმელ-ში სამსილი და ეგრეთ მოსპო ქვეყანად განთქმული მეფე III ფარსმან ქველი ქართველთა! მაშინ მოვიდნენ პარსნი, მისცეს მირდატს თავის კერძი და ფარსმან ქველის კერძი ნაწილი კი თვითან დაიჭირეს; 144. ხოლო ფარნავაზ სპასპეტმან წაიყვანა ცოლი და ძე ფარსმან-ქველისა სასომხეთოდ და იქ შეაფარა უშიშროებისათვის!

ესრეთი მძლავრობა ბ. კალარშისა მოხდა იქითგან, რომ როცა ტრაიანემ პარსეთში გამარჯვებისა ოქროს ტახტი წაიღო რომს, ანტონინ პიოს გაკეისრებისა, ამ ბ. კალარშმან გაუგზავნა ოქროს გვირგვინი იმ აზრით, ქებბა უკან მოეცა ის ოქროს ტახტი, როგორც ადრიანე კეისარი დაჰპირებოდა, რა არ აუსრულდა სურვილი ჯავრი ფარსმან ქველ ქართველ მეფეზედ ამოიყარა: მსვე ეწადა სომხის ტირან მეფეზედა გალაშქრა და დაპყრობა სომხეთისა, გარნა არ დასცალდა!

სწერს ქართლის ცხოვრება, მაშინ დამოყვრდნენ სომეხნი და ბერძენნი. მოირთო ძალი საბერძნეთით და წარემართნენ ბრძოლად პარსთა და ქართველთა [1]) აქ ბერძენნი, მესხები და კოლხიდელნი არიან, რომისაგან მიცემულ შემწედ, გამოილაშქრეს და მოვიდნენ საქართველოდ,

---

[1]) ქართლის ცხოვრების 54 გ.

დაუხვდნენ სპარს-ქართველნიც რეხის სიახლოვეს ლიახვ-ზედ და იქმნა დიდი ბრძოლა, სადაც დამარცხდნენ სპარს-ქართველნი და მოიკლა მირდატ მეფეცა 145.

და გამეფდა მთელ საქართველოზედ ადამ მე ფარს-მან ქველისა მამა მისისავით მხნე, შვენიერი და მოწყალე რომაელთ მფარველობის ქვეშ, იმეფა 3 წელი და მოკვ-და სახადითა, დაშთა ერთი წლის მე ფარსმან სახელითა და ვიდრე სრულ ჰასაკში მოვიდოდა ჰმართევდა საქართ-ველოს მამის დედა დედანა სომხის მეფის ასული ყო-ვლის გონიერებითა, თუმც 153 თუმც მიიწვია სომხის მეფე ტიგრანმან ქართველნი გასალაშქრებლად რომაელთა ზედა. გარნა დედანამ მიზეზად მოუტანა განდგომა ქარ-თველთა, ველარ შევიძლებ მათ შეერთებასაო და ასრე გონივრობით დაიცვა ქართველნი უადგილო განდგომი-საგან!

162. რა დამარცხდნენ სპარსნი და სომეხნი რომაელ-თაგან, დაემორჩილა ტიგრანი ხელ-ახლავ რომაელთა, მაშინ ჯეროვანად დაინახა დედანამან გამეფება თავის შვილის შვი-ლის ფარსმანისა, 165, დაადგა გვირგვინი და დასვა მეფედ ქართველთა: იყო მხნე, გონიერი და გულკეთილი ყოველს თავის მმართველობაში, იმეფა 26 წელი და მოკვდა 191. გამეფდა მე მისი ამზასპ გმირი და ძლიერი ფარსმან ქვე-ლივითა; გარნა მეტად მრისხანე იყო და თავის ნებისა: ამის პირველ მეფობისა შემოესნიენ ოსნი კავკასის ტო-მებითა საქართველოდ, და დადგნენ ლიახვზედ 8. დღე-

ვიდრე დაიბრიდა კახეთისა, ხუნანისა და სამშვილდის ერისთავთა მეფის ჯარებითა, მანამდის მტერი მოადგა მუხნარს.

მაშინ გავიდა მეფე თავისთან ხლებული სამხედროითა დაცვად მცხეთისა და უწყო ომი მტერსა, პირველად გამოვიდნენ ბუმბერაზნი, იმ პირველ დღეს მეფე ამზასპმან 15 ბუმბერაზი მოჰკლა შორიდგან დასხლოვებამდის*, ასრეცვე ამზასპი ბუმბერაზთაც მოჰკლეს მრავალი ოსნი და დაბებისა შემოიქცნენ დალალულ-დაქანცულნი, 30,000 ქვეითნი კი საფურცლეს დაშთნენ მცველად მტრისა, იმ ღამეს მოვიდნენ დაბრილი ერისთავნი ზოგნი და მიუმატნენ მცველთა, კვალად მეორე დღეს განვიდა მეფე ამზასპი შეჭურვილი ძლიერის ჯაჭვაბჯრითა თუ არა, გამოდგა მაშინვე ოსთაგან გმირთა გმირი ბუმბერაზი ხუანხა და შეება ძლიერად მეფე ამზასპსა, პირველად შეურასავე ჰსცა ჰოროლი (შუბი) მკერდსა, ვერ უფარა ჯაჭვმან, გაავლო ზურგში და ჩამოაგდო ცხენითგან, რა მიეტევნენ სხვა ორნი ბუნბერაზნიცა, ეწყო იმათაც ჩამოურა ცხენითგან და მოჰკლა ხვანხასავით ორნივე და შეიქცა ისევ მცხეთად იმ ღამესაც.

დანაშთნი ერისთავნიც მოვიდნენ ყოველნი ძლიერის მხედველობითა და განაძლიერეს მეფე ამზასპი საკმარად: მით მესამე დღეს განთიად, სანამ მტერი შეეცდებოდა, დაესხნენ ქართველნი ძლიერად და შეუშალეს მტერს ხელ-ფეხი: რა ველარ შეიკავა ოსთ მეფემ დამკრთალი ლაშ-

ქარი, გამქცევნი ურთიერთს 16 წლამდნენ და სრისევდ-ნენ ფეხთ ქვეშ. ცხენოსანნი ქვეითთ ჰქლევდნენ, იმ საშინელ ომ ბრძოლაში ჰკრეს ხმალი ოსთ მეფესაც და მოჰკლეს. ამით გაიქცნენ ურთიან ოსნი 92 და დარჩათ დიდი გამარჯვება ქართველთ დიდ-ძალის ნაშოვრითა.

მეორე წელს იმწია სომეხნი, მესხნი, კოლხიდელნი მეფე ამზასპმან და გაილაშქრა ოსეთს-ზედა და მათ მო-კავშირე კავკასიელთ-ზედა, შეებნენ ძლიერად იქმნა მრავალ-ჯერ ბრძოლა, გარნა გაიმარჯვა მეფე ამზასპასმან დიდად აიკლო, აოხრა. აიღო ურიცხვი ტყვე ნაშოვარი და ეგრედ მოიქცა ქართლად. მოიმადრიელა მწყენი მრა-ვალის ნიჭ-საჩუქრებითა და წარგზავნა თავიანთ ქვეყნელ-თა და დაემოყვრა სპარსთა, მით აღარავის იცდიდა თვალით არცა სომეხთა. მისცა თავისუფლება თვის მხედრო-ბასა, ყოველ უწესოებას შვრებოდნენ გამრავლდა კაცის-კვლა, ტაცვა-გლეჯა, არეულება და ყოველნაირი მძლავ-რება, არა მარტო საქართველოდ, იგივე არ ზოგვიდნენ მის მოსაზღვრე ქვეყნებსაც იმერეთსა, სამცხესა და სა-სომხეთოსაცა, რომაელნიც რომის პროვინციებად და მოკავშირედ ითვლებოდნენ.

ვეღარ მოითმინეს ქართველთ, მეფე ამზასპის ბო-როტებანი, მოილაპარაკეს ერისთავთ და მიჰმართეს რო-მელთა რჩევისათვის: იმათ აჩვენეს დისწული ამზასპისა, სომხის მეფე გ. ვალარშის შვილი რევი განსწავლული რომაულად, მით რა სთხოვეს სომხის მეფე ვალარშსა-

შვილი რევი ქართველთ მეფედ: სიხარულით მისცა-მისცეს შემწეობა რომაელთ სომეხთა და ქართველთა მესხეთა და კოლხიდელ ლაშქრებითა და წამოვიდნენ საომრად მეფე ამზასპსზედა, რომელსაც დიდ-ძალ შემწეობას აძლევდნენ სპარსნი ლაშქრითა და საუნჯითა, მოეგება წინ გუდის ხევსა მეფე ამზასპის ქართველთ და სპარსთ მხედრობითა და გაითხოვა თავის საომრად ბუმბერაზნი; გარნა ვერავინ აღმოჩნდა მისი გამპირებელი, ამისგამო ერთიან შეება მტერი მტერსა, თუმც ძლიერ ომობდნენ ქართველ სპარსნი ამზასპის წინამძღვრობითა, გარნა მაინც დამარცხდა და მოიკლა მათში მეფე ამზასპიცა 99.

მაშინ რომაელთ შერთეს რევს ცოლად ვიღაც რომაელი დიდებულის გოთელის ქალი სახელით სეფელია 200 და გამეფდა ქართველთ მეფედ. იყო რევი მხნე, მოწყალე და მართალი: ეს უყვარდათ ყოველთა არა მარტო ქართველთა და ნათესავ მეგობართა, არამედ მტერთაც მიჩნეული ჰყავდათ, ამისათვის თქმულ არს; რევს ქრისტეს სარწმუნოება გაგონილი ჰქონოდეს, რევის ცოლმა სეფელიამ მოიტანა აფროდიტის კერპი და მოისპო კაცთ თუ ყრმათ მსხვერპლათო [1])! ამაზედ წინადაც გვითქვამს, ეს კერპი თავითგანვე იყო მიღებული საქართველოში და კაცის მსხვერპლვა სრულ არ ყოფილა ქართველებში. იმეფა რევმან 18. წელი დიდის მშვიდობიანობით და მოკვდა.

---

1) ქართლის ცხოვრების. 56. გ.

219. გამეფდა რევ მართლის ძე ვაჩე, მამა მისისავით კეთილი და კაცთ მოყვარე, ამის მეფობასა შეეშალნენ სომხები და პარსნი რომაელთა, გაჩნდა ამღვრეულება და ჩხუბ კამუკი, მალ-მალ იჭერდნენ მათ მეფეებს და ატყვევებდნენ. გარნა საქართველო შორს იყო ამგვარი ამბოხება ამღვრეულებისაგან თუ საზღვრებით და თუ საქმითა რომაელთაგან: ამისთვის სრულს მშვიდობაში იყო დიდი წილი, იმეფა ვაჩემ 14. წელი და მოკვდა.

233. გამეფდა ვაჩეს ძე ბაკური, რომელმანაც მისცა წარმატებაში საქართველოს ციხე ქალაქთ შენობანი, რომელთა შორის აღაშენა თავის სახელზედ ბაკურ ციხეცა, ამის მეფობის წინ მოსუსტდა პარსთ მეფობა მეტის ომ ბრძოლისაგან რომაელთა, მით განუდგა დიდებული სასანის მის ერთი არტაშარ არშაკუნიანისა, მიიმხრო პარსნი ყომა ერთი წელი. ბოლოს დაამარცხა მეფეის მხედრობა და მეფე არტაშირიც მოჰკლა და თვითან გამეფდა 226. თუმც ზოგიერთნი პარსნი მსტრობდნენ ებრძოდნენ გარნა ყოველნი დაიმორჩილა. იქმნა ძლიერი მტერი რომელთა, მით გამოილაშქრა ალექსანდრე სევეროსმან რომის მხედრობითა, ოთხჯერ შეება ძლიერად: მაგრამ დიდი ვერაფერი ავნო: ბოლოს გაიმარჯვა როგორც იყო, მაგრამ ძვირად დაუჯდა 234. რომის მხედრობაში იყვნენ სომეხნი, ქართველნი. მესხნი და კოლხიდელნი, როგორც სარწმუნო პირნი და მოკავშირენი. ბაკურ მეფემ ჰმართა მშვიდობიანობით საქართველო 12. წელი და მოკვდა?

245. გამეფდა ბაკურის ძე მირდატი საქართველოდ და უწყო მმართვა რიგისაებრ; გარნა ყოველ მხარეს არეულობა ბრძოლები იყო. ასი წლით წინ ქრისტეზედ მირდატ ევპატორმან აზოვის ზღვის პირად მცხოვრები გოთები რომ აჰყარა და გააქცია რუსეთის ჩრდილოდ, სადაც ჰყავდათ მათ მეფეები ადრევე სკანდინავიაში, ესენი მოეფინენ მრთელ ნაპირებზედ პალთიის ზღვისა! მერმე ალექსანდრე სევერო რომის კეისროს დროს გარდმოკიდნენ პონტოს ნაპირებზედ და ეცემოდნენ რომაელ დუნაის ქვეყნებსა. აზოვითგან გარდახვეწილი გოთების მოთავე ოდენი. როცა კვდებოდა, უანდერძა თავის ქვევრდომ გოთებსა; მის დროს თავიანთ სამშობლოს მოძებნა და შურის ძიება თავიანთ განდევნელთაგან, ეს კაცი ისე უყვარდათ გოთებს, რომ კერპად გაიჩინეს და თაყვანს ცემდნენ მის სურათს ძეგლსა!

248. გაიჩინეს ამათ ძლიერი სტოლა (ფლოტი) შავზღვაში და 15,000, კაცით გამოილაშქრეს აფხაზეთისკენ, დაეცნენ ბიჭვინტას (Pitius), სადაც შემაგრებულ იყო კარგ-ნავთ სადგურში რომის სამხედრო, აიღეს ის ძლიერის ბრძოლით და დააქციეს, იქითგან გამოჰყვნენ სამეგრელოს მრთელი ზღვის პირების ქალაქები დაარბიეს, გაცარცვეს ფოთის მდიდარი საკერპო და წავიდნენ ნაშოვრით სავსე ტრაპიზონისაკენ [1]. ამ ისტორიებრი შემ-

[1] Cibbon hist, dela becadonce et delachcct de l'empire roman. ch. X.

თხვევის არ დაწერა ჩვენს ქართლის ცხოვრებაში, ცხადად გვიჩვენებს რომ ქართლის მეფეთ არ ჰქონდათ უფლობა სრულიად იმ მხარეზედა, რომის პროვინციებად ითვლებოდნენ და მის გამო არ მიუქცევიათ ყურადღება!

მირდატ მეფე აძლევდა მრავალ შემწეობას ქართველთ და კავკასის ჯარებითა კოსრო სომეხთ მეფესა არშაკუნიანს, საწინააღმდეგოდ პარსთ არტაშირ სასანიან მეფისა, იქამდის რომ დიდად შეაჭირვეს ის: ამ გვარ ზრუნვა ნაღველში რა იყო მირდატ მეფე გაძლიერებისათვის სასანიანთა და დამცირებისათვის მოყვარე არშაკუნიანთა, ეწია სიკვდილი და მოკვდა 258. რა ვერ მოუვიდა თავის პარსთ მეფე სომხის მეფეს ხოსროსა, შეუჩნია მისა ნათესავი ანაკი, რომელიც პარსეთიდგან გამოქცეულივით მივიდა კოსროსა ცოლშვილითა და ერთ დღეს ნადირობაში მოჰკლა კოსრო და ამ მიზეზით დაიჭირეს პარსთ სომხეთი სრულიად!

გამეფდა მირდატის ძე ასფაგურ ქართველთ მეფედა. გარნა ვერ მართვიდა საქართველოს მშვიდობიანად, რადგან განძლიერებულ-იყვნენ მეტად პარსნი სასანიდი მეფების სიმხნითა, როგორც სომხეთი დაიპყრეს ისე საქართველოს დაპყრობას ლამობდნენ, ამ შემთხვევაში აღარა ვინ ჰყავდა მწე, მხარი გულშემატკივარი, რომელნიც შორს იყვნენ და ეგრედ მარტოდ იყო განწირული. როცა მოკვდა პარსთ მეფე არტაშარი და გამეფდა ძე ხოსრო შაბური, დაიჭირა თვალი საქართველოს დაპყრობა-

ზედა, გარნა რომაელთაგან ეფიქრებოდა, რა ჰსცნა ას-ფაგურმან შეხედულობა შაბურ მეფისა, გარდვიდა თვი-თან ოსეთში შესაკრებლად კავკასის მხნე ჯართა, რომ უნდოდა გალაშქრა სპარსეთს-ზედა გარნა შეეყარა სახადი და მოკვდა იქავე 266. დაშთა მხოლოდ ერთი ასული სახელით აბეშურა [1]).

მაშინ შეჰკრიბა ერისთავნი მაიყან სპასპეტმან დაურ-ჩა, დამზახლებოდნენ სპარსთ მეფე ხოსრო შაბურსა, ეთხოვათ ძე მისი ყრმა მირიანი შეერთო ასფაგურის ასულის აბეშურისათვის და გაემეფებინათ ქართლად, დას-თანხმდნენ ყოველნი ერისთავნი მაიყანს და გაგზავნეს მოციქულნი სპარსეთს შაბურ მეფესთან, რა ჰსცნა შაბურ-მან ქართველების სურვილი ნება დასცა მიიღო. მაშინვე წამოიყანა თავის ძე მირიანი ზომიერის მხედრობითა და მოვიდა მცხეთად, ნახა ყოველი სამეფო წყობილება, ძალა, მიწა, წყალი, სამხედრო ქართველთა მოეწონა დი-დად, შეერთო თავის 7 წლის ძეს მირიანს აბეშურა ცო-ლად დაადგა გვირგვინი და გაამეფა 267.

მირიანის მეფობისა რა ავრელიანე კეისარი ებრძოდა ზენოვია დედოფალსა პალმირელსა, სცნა მისი წერილით კეისარმან, რომ სასაკინოსები და სომხებიც მასთან იყვ-ნენ შემწედ, მით დაშინებით უკუ-აყენა ესენი კეისარმა შემწეობისაგან, მაშინ მოციქულების ხელით ძღვენი მიარ-

[1]) Freb. pollion. IV.

თვეს კეისარსა მოსამადრიელებლად რომლებთან ქართველთ მოციქულნიც იყვნენ, ამ დროს კეისარმან პარსებისა და სომხების ძღვენი უკუ-აბრუნა და ქართველებისა კი მიიღო, აქეთგან ცხადად სჩანს თუ როგორ პოლიტიკას ადგნენ ქართველნი, უთუოდ რომაელთ უახლოვდებოდნენ და პარსთ ჰშორდებოდნენ.

ეს ცხადად გამოჩნდა, როცა აბეშურა დედოფალი მოუკვდა მირიანმა ვილაც პონტოელი დიდებულის ულიოდორის ასული ნანა შეირთო ცოლად 374.

ეს ულიადორო მამა ნანა დედოფლისა უთუოდ რომაელი უნდა ყოფილიყო, ამის წინად 271 ალანები დაიძრნეს თავიანთ ადგილ სადგომისაგან და რა აზოვის ზღვის მხარედ გაჰპირეს რომაელთ სამფლობელოში შესასევად, იმპერატორმა აღუთქვა მათ საჩუქარი, ოღონდ გაბრუნებულ-იყვნენ და დასცემოდნენ პარსეთის ქვეყნებსა, ეს აღთქმა, რომ ჩაუშალათ ალანებს ავრელიანე იმპერატორის სიკვდილითა, შემოესხნიენ აფხაზეთში, სამეგრელოში, და კლარჯეთში 276, ტაკიტის კეისრობისა, გაცარცვეს, აიკლეს მრთელი მაზრები. მერმე პონტოდ და არიისკენ მოეფინნენ. მაშინ ახალმა კეისარმან მისცა დაპირებული საჩუქრები და უკუ-აბრუნა, წასულიყვნენ, გასცილებოდნენ რიონის მარჯვენა მხარეს და იქამდის ფეხი არსად არ უნდა მოედგათ.

როცა წამოვიდნენ ალანები მოემზადა ტაკიტი საბრ-

[1]) Freb pollio. IV.

მოლოდად ალანებზედა და გამოილაშქრა ზამთარში, ეწყო ძლიერად დაამარცხა და გააქცია საქართველოს საზღურე-ბითგან; გარნა სიდროულის-გამო გახდა ავად კავკასიის მთის ძირში და მოკვდა მეექვსე თთვეს მისი გაკეისრე-ბისა.

ამის გამო მისმა მოადგილე ჰრობ კეისარმან მოიყ-ვანა თავის მისანდო ფრანგები სამესხეთოდ ჩასაყენებ-ლად: გარნა ამათ დაიჭირეს ხომალდები ჩასხდნენ და გა-მოვიდნენ კლარჯეთის ნაპირებს. გამოსწიეს სამეგრელოდ მოაწიეს რიონის შესართავთან, შევიდნენ ზღვაში ბოს-ფორს მიჰმართეს და იქითგან შეესნიენ ევროპაში და აოხრებდნენ, სცარცვიდნენ, სადაც რა ზღვის პირის ქა-ლაქს დაბნებს მოიგდებდნენ ხელში [1].

რა შეიძლო მირიან მეფემ ომში შესვლა, შეჰკრიბა ქართველთ სომხეთის ლაშქარნი და შევიდა კავკასის მთებში ბრძოლად ოსთა, ლეკთა, ხაზართა, დურძუკთა და დიდოთა: თავი მისი საომარი ადგილი იყო დარბან-დის ქალაქი, იქ შემაგრდებოდა და ებრძოდა სოლმე მოს-რულ ხაზართა და სხვათა, კვლავ სადაც შეხვდებოდა ჰერეთს თუ მოვაკანს, ყოველგან ურიდლად შეებმოდა და ჰბრძოდა ხშირად რომაელთ და სპარსების მტერთა, სა-დაც დიდ წილი გამარჯვება ქართველთ ჰრჩებოდათ, ისი-

---

[1]) Gibbon hist de lemp. XII.

ნი თვითქმის სრულ მარცხდებოდნენ, მაგრამ მაინც თავიანთ მტაცავ მცარცვავ ჩვეულებას არ იშლიდნენ.

სწერს ქართლის ცხოვრება: მირიანი 40 წლისა იყო როცა მამა მოუკვდა, გამეფდა უმცროსი ძმა მისი ბარტომი პარსეთს, ამას შეეცილა მირიანი: მამი-ჩემის ტახტი მე მეკუთვნის უმფროსობით: გარნა ბარტომი ეუბნებოდა; მართალია შენ უფროსი ხარ, გარნა მხევლის შვილი ხარ და არა დედოფლისა ჩემსავითა, რომ გეკუთვნოდეს ტახტიო. ვითამ ეს ცილობა ამით გარდაწყვეტილ-იყოს, რომ მიეცეს გერმოდ ბარტომს მირიანისთვის საუმფროსოდ ჯაზირეთი შამის ნახევარი. (შუამდინარე) და ადარბადაგანი.

ამის სანამდვილეზედ ეს უნდა ვიცოდეთ, რომ მირიანის მამა შაბურ მეფე ოთხი წლის შემდგომ მოკვდა მირიანის გამეფებისა. 271. იმ დროს 11 წლისა იყო მირიანი. პარსეთში გამეფდა შაბურის შემდგომ ურმიზდი. ორი წლის მერმე ა. ბარამი, სამი წლის მერმე ბ. ბარამი 275—292. მასუკან გ. ბარამი რამდენიმე თთვეს; მას მერმე ნერსე 292—302, აგრეთვე ბ. ურმიზდი 309-ამდის. შემდგომ ბ. შაბური 309—381. და სადღა დაშთება აქ ჩვენი ქართლის ცხოვრების დასამტკიცებელი ფაკტი?

ხოსრო სომეხთ მეფის შემდგომ 15 წელს დაშთა სომხეთი პარსების ხელში, როცა მირიანმან ომი შეიძლო მაშინ კი საქართველოსთან სომხეთიც ჩაჰბარდა,

რადგან ხშირად ომი ჰქონდა კავკასიელებთან, შეიძლება ამ მიზეზით სომხეთან მიერთებულად ეთხოვოს შუა-მდინარე და ადარბაგანი ლაშქართ სიძლიერისათვის, ამ მიზეზით კი ადგილი ექმნება ქართლის ცხოვრებაში წე-რებულსა, ამ შემთხვევითაც 15 წელი მირიანის ხელში დაშთა სასომხეთო. როცა მირიანმან გაილაშქრა ხაზა-რებზედ დარბანდისაკენ, მაშინ შემოვიდა სომეხთ კოსა-როს-მე ტრთატი რომის დიდ-ძალის სამხედროითა სომ-ხეთში, გამოსდევნა მირიანის ერისთავები და თვითან და-იჭირა სომხეთი და გამეფდა 286.

ამ დროს მირიან მეფე ქართველთა შეუერთდა ბ. ბა-რამ სპარსთ მეფეს ტრთატის საწინააღმდეგოდ, რომელ-საც ყოველის ღონისძიებით იცევნდნენ რომაელნი, სა-სომხეთოს შემწედ უჩინეს მესხეთი და კოლხიდაც, რომ შესძლებოდა, წინააღმდეგობა ქართველთა და სპარსთა. ამისთვის მოაყვანინა მირიანმან თავის მონათესავე ფე-როზი, შერთო თავის ასული ცოლად და მისცა მისან-დო ერთგულებისათვის საერისთაოდ ხუნანიდგან ბარდა-ვამდის მდებარე ქალაქ დაბები და ებრძოდა თავისი და სპარ-სეთის სამხედროითი ტრთად სომეხთ მეფესა.

304. დიოკლიტიანეს და მაქსიმიანოს კეისრობას-გამოიდევნენ ქრისტეს სარწმუნოებისათვის საქართველო-ში. ორენტი და მისი ექვსი ძმანი ერმა, ფარნაგი, ფარ-ნავი, ფირმო, ფირმინო, კურიაკო და ლონგინო. ერმო-გზაში გარდაიცვალა ბაკებსა (გირასონს) 22. ივნისს.

წმ. ორენტს ლოდი მოჰკიდეს და მომავალობასა ორიზის ზღვაში ჩააგდეს, გარნა რაფაილ მთავარ ანგელოზმან ამოიყვანა. ავიდა ერთს მაღალ კედლებზედ და იქ ლოცვაში სული დაავედრა ღმერთსა, 24 ივნისს. წმ. ფარნავიმ კორდილოსს (კოდორს) მიაწია და იქ მიიცვალა 3 ივლისს. ფირმოსი და ფირმოსიც მისრულნი აფსეროსს მოკვდნენ 7. ივლისს. კვირიკოსმაც მისულმან ოვსეთს ზილანეოს შინა მიიძინა ძილი მართალთა 14 ივლისსა. ხოლო ლონგინოს ზღვის ღელეით ტანჯული ზღვაში გარდაიცვალა და დაეფლა ბიტტოს (ბიჭვინთას).

რა გამეფდა ძმჲს წული მირიანისა, მიიწვია ბიძა მისი მირიანი საბერძნეთს გასალაშქრებლად, შეუერთდნენ მაშინვე ქართველნი პარსთ, შევიდნენ სომხეთს, ვერ დაუდგა წინ ტრდატი, მოსტყვევნეს სომხეთი და შევიდნენ ბერძნეთად, ვერც ბერძენთ მეფე წინააღუდგა, უწყეს ტყვევნა საბერძნეთსაცა. [1]) აქ მოყვანილი კოსტანტინე მეფე შეცდომილებაა მწერალთა, მოხსენებული მირიანის ძმის წული ბ. ბარამ არის, რომელმანც 283—295. ნომერიანო კეისრის დროს შუა მდინარის რომაელთ თემები დაიჭირა.

მართლა თუმც დიოკლიტიანემ 286 ტერდატი სომხეთში გაამეფა, მაგრამ არ აკლდა თავში ცემა, როგორც მეფე მირიანისაგან ესე პარსებისაგან 294. გამოვიდა

---

1) ქართლის ცხოვრების 63. გვ.

ნერსეს მეფე სპარსთა სომხეთიც და შუა მდინარეც დაიჭირა, ამ დროს შეკრებინა ყოველი ძალი დიოკლიტიანემ გალერიოს და გამოალაშკრა სპარსებზედა, ასე ძლიერად დაამარცხა გალერიომ ნერსეს მეფე, რომ მისი ცოლ-შვილი ერთიან ხელთ დარჩა გალერიოსისა; გარნა დიდი ალექსანდრე მაკედონელის და შიპიონის მაგალითების მიხედვით, არ შეეხო მათ და დიდის პატივით შეინახა. 296 [1]) მაშასადამე ჩვენ მწერალთ ეს შემთხვევა შეცთომით შემდეგ დროზედ მიუწერიათ კოსტანდინისათვის, რომ იმას სრულ არ ჰქონია შემთხვევა სპარსებთან ბრძოლისა.

თუმც სომხის ისტორია უჩვენებს, როგორ თუ ტერთადს უწყვეტლივ სპარსებთან ომები ჰქონიყოს 323. ამოდის და მაშინ დიდ კოსტანდინეს გაელაშკროს სპარსებზედ დაემარცხებინოს და იმათ მორჩენილიყოს ტირთადი სპარსთ ომებისაგან, სჩანს ჩვენს ისტორიებსაც ეს აუღიათ ფაქტად და იმისთვის სწერენ, რა კონსტანდინესგან დამარცხებული მირიანი მოიქცა ქართლად ნახა რომ წმ. ნინოს ქადაგებას მრავალნი მოექცია ქრისტიანედ და მის შემდგომ ხდება მირიანის მოქცევა ქრისტიანედ, რომელსაც სდებენ 328. რომელიც სიცრუეა.

397. მოხდა შეკრულება რომაელთა და სპარსთ შუა, რომელმანც გასტანა 40 წელს, რომაელთ თემებს და-

---

1) ზოსიმ ევტროპ. ამიან. მარკ. ევსების ეკლესიის ცხოვ. წიგ. VIII თ. 18.

ქმარა პარის სატრაპებითგან 5 სატრაპი: არაზი და ტიგრის დაიდევნენ სამზღვრად, ამ დროს უეჭველად ხელ-მეორედ დამტკიცდა ტირითადი მეფედ სომეხთა და მიეცა საზღვრები ამ შეკრებილებით სომხეთისა და საქართველოისა, მაგრამ უფრო მიკერძვით ტირდატისაკენ, რადგან რომაელთ ურთგულესად ითვლებოდა, გარნა ესრეთი მიკერძვა ძლიერ ჭკუა გასაჭრელია, ხელ-მეორე გასწორდა მირიანის გაქრისტიანების შემდგომ 323. მით მეფედ აიყვანა მისი ძე ბაკური, რომელიც დიდის თეოდოს დროს 393. ომში მოკვდა.

მირიანის და ტირითადის შერიგება დამტკიცდა მზახლობით. სომეხთ მეფე ტირითატმან მისცა თავის ასული სალომე მირიან მეფის ძეს რევს ცოლად 302.

ამის წინად დიოკლიტიანემ ინება ცოლის შერთვა, მოაძებნინა კარის კაცთ რომში უმშვენიერესი ქალწული, უტურფესის სახისა, აიღეს მისი სახე და წარუდგინეს, რომაელიც მეტად მოეწონა, გარნა შეერთებამდის დედათ უმფროსმა გაიანემ მრთელი დედანი რიცსვით 75, გააქცია ეგვიპტედ, შემდგომ გარდვიდნენ იქითგან იერუსალიმს წმ. ადგილები მოილოცეს. მერმე გაიარეს ედესიად ხელთ-უქმნელი მაცხოვრის სახის თაყვან საცემლად და ასე სიარულით გამომგზავრდნენ სომხეთისკენ მიაწიეს დიდის ჭირით ძლივს ვალარშაპატის მარნებში! სცნა ეს წერილით დიოკლიტიანესგან ტირითადმან, აპოვნინა დააჭერინა რიფსიმე და მიაყვანინა თავის სასახლეში, მოინდო-

მა ცოლად შერთვა მისი, გარნა ვერას ღონის ძიებით ვერ დაიყოლია თავის ნებაზედა, მით აწამა არა მარტო რიფსიმე ქრისტესთვის, არამედ გაიანეცა და მრთელი მათთან ხლებულნი ქალწულნიცა 37. 301 თუ 310.

რიფსიმიანთ ქალწულთაგანი ერთიც წმ. ნინო იყო, რომელიც სომხეთში შესვლისავე ღვთიურის განცხადებით მოშორდა დედათა და საქართველოს დედა ქალაქს მცხეთად ჩავიდა, როგორც მხევლის ერთი, ღვთიურის სიყვარულით აღტყინებულმან, მაშინვე იწყო იესოს სახელით სასწაულების ქმნა, ვიდრე მეფის მე და დედოფალიც გაჰკვირნა ცხადად ქადაგებითა ქრისტეს სახელისა. ერთ დღეს მირიან მეფის განადირებისა შუა-დღისა ხშირის ღრუბლით დაუბნელდა თვალთა, ვიდრე ვეღარ გაიგნო გზა-კვალი, აღუთქვა თუ არა ნინოს ღვთის მსახურება, იმ წამსვე გაუნათლდა თვალის სინათლე, მივიდა მცხეთად და თავის სახლობით და ერთიან გვარით მოიქცა ქრისტიანედ.

მაშინ აცნობა წმ. ნინომ გრიგოლ განმანათლებელსა და მისი ბრძანებით ამართა მელის ჯვარი და უქადაგებდა ერსა ქრისტეს სარწმუნოებასა, ვიდრე მივიდოდნენ იქ ბერძნის მღვდლები, რომელთაც აღაგეს ეკკლესია. იმის წინად ჯვარის სახის ნათელი ენახათ ურწმუნოთა ნინოს ჯვარზედა და დაემოწაფებოდნენ, ასრე წმიდა, ლოცვით მრავალ სასწაულებს მოქმედობდა, იქამდის ვიდრე სრულის მქადაგებლობით გაანათლა საქართველო და აგრეთვე

მაზქუთებიცა (ჩაჩნები), ასრე კეთილ მოღვაწეობაში იცოცხლა თავის დღენი, გარდაიცვალა და დაეფლა დიდისავლა დიდებითა, რომლის ხსენების დღესაც ჰყოფენ ქართველნიო 1).

მირიანის მის ბაკურისაგან გაგონილს კი ასრე სწერენ: ქრისტიანი ქართველი დედაკაცის ერთი მხევალი, მღვიძარეობით და დაყუდებულის ცხოვრებით გააკვირვებს ყოველთა მცხეთაში, განჰკურნამს მეფის ძეს და დედოფალსაცა სრულიად, რომელიც დაემოწაფება და შეაგულიანებს მეფესაცა: გარნა რა მეფე შეაგვიანებს თავის მოქცევასა, ნადირობაში ტყეგდ ჩამოაწვებს ნისლი, ღრუბელი, დაუბნელდება თვალთა და განთავისუფლდება ქრისტიანთ ღვთის სახელის ხსენებითა.

მაშინ კი მეფე დედოფალი დაიყოლიებენ ქართველთ ერთიან გაქრისტიანებაზედა, იმ დედაკაცის მოთავეობითა აიგება ეკკლესია, სადაც ერთს სვეტს ვერას ღონის ძიებით რომ ვერ ამართებენ, მისი ლოცვით თავის თავად აიმართება, გაუგზავნია დიდ კოსტანდინეს მოციქულს მღვდლებისათვის და ესრედ მოიქცევიან ქრისტეს სარწმუნოებაზედა 2).

ქართლის ცხოვრების აღწერით: წმ. ნინოს მამა ზაბულონი იყო, კაბადუკიის ქალაქით მეზობელი წმ. გი-

1) მ. მოსე ხორინელი და სომხის ისტორიკნი.

2) რუფინო მღ. აგულელ. ეკკლ. ცხოვრ. ა. 10 სოკრატ-სოზომენი თეოდორეტ.

ტორგისა: ეს წავიდა რომას მაქსიმიანესთან დიოკლიტია-ნეს კეისრობისა სამსახურში შესასვლელად, იმ ხანებშიც იყო კოლასტრაში ვიღაც კაცი ცოლ-შვილიანი, მის მქს-იობენალი ერქვა და ასულს სოსანა, ამ ძმა-დათ დედ-მამა დაეხოცათ და წარვიდნენ იერუსალიმს. შევიდნენ მონასტერში მსახურად: იობენალი მიემთხვია დეკტალარო-ბასა და სარა ნიაფორისა.

ზაბულონი რა შედის რომას სამსახურში, მიდის მერმე საომრად ბრანჯებზედ, პატალონის ველზედ შე-ებმება მტერს, იჭერს მათ მეფე მთავარსა და რა ხედვენ ესენი თავიანთ თავს სასიკვდილოდ განწირულს, სთხო-ვენ ზაბულონს გაქრისტიანებას თუ არა, მაშინვე ზაბუ-ლონი პატრიარქს მოანათვლინებს ფარულად და ნათ-ლადაც თვითან დაუდგება. მეორე დღეს რა გაიყვანე-ბენ დასასჯელად, შეებრალდება ზაბულონს, სთხოვს მეფე მაქსიმიანეს მათ განთავისუფლებას და გადაარჩენს ამათ სიკვდილისაგან.

შემდგომ მიზეზით მათ ქვევრდომთ დამონებისა, რა წავა ზაბულონი მათის ნებარ-თვით წაიყვანს თან მღვდლებსა და მათ სამფლობლოს ათ საერისთავოს (პროვინციათ) მცხოვრებთ დააქრისტიანებს და მობრუნ-დება რომაში, იქ დაჯილდოებული კეისრისაგან წამოვა თავის ქვეყნისაკენ: გზაში მომავალობისა გაივლის იერუ-სალიმს წმ. ადგილების მოსალოცავად. იქ დაურიგებს გლახაკთა დიდ წილს თავის მონაგებსა და დაემეგობრება

თობენალს, რომელიც პატრიარხად კურთხეულ იყო იმ დროს.

რა ასრე დაუახლოვდება ზაბულონი პატრიარხს იობენალს, სარა ნიაფორის რჩევით პატრიარხი თავის დას სოსანას ზაბულონს შერთავს ცოლად, ადგება იქითგან ზაბულონი წამოვა და მოვა თავის სამშობლოს კოლასტრაში, ამათ შეეძინებათ წმ. ნინო. 12 წლის შემდგომ გაყიდიან ყოველ თავიანთ ქონება საცხოვრებელს და წავლენ იერუსალიმს, ცოლ-ქმარნი შემონაზონდებიან და წმ. ნინოს მისცემენ მსახურად დვინელ სომეხს ნიაფორსა; იმ ნიაფორ სომხისგან ისწავლის წმ. ნინო ყოველ მოხთრობასა ქრისტეს ჯვართ-ზედა, საქართველოს გარემოებასა და მისთანა საჭირო ცნობებსა... გარდა ამისა ცხადად ტყდება და იქადნის, რომ იმ დროს იერუსალიმს დვინელი სომხის ნიაფორისთანა მეცნიერი არავინ არა ყოფილა, ცხადად ატყვია სომხების ბრჭალი.

მერმე წმ. ნინო ნახამს იერუსალიმს მოსულს ელენე დედოფლის მოახლეს მოსალოცავად. ამას გამოჰკითხავს სომეხი ნიაფორი ელენეს აზრს სჯულზედ თუ არა, სურვილი მიეცემა წმ. ნინოს ელენე დედოფლის ნახვისა, სარწმუნოების საქადაგებლად: ამ თავის ნატვრას უცხადებს სომეხს ნიაფორს და ისიც ნებას ართმევს პატრიარხისაგან. მოდის წმ. ნინო რომსა, იქ ხვდება წმ. რიფსიმე და ქალწულნი მონასტერში გაეცნობება რა ამათ, დგება მათთანავე მონასტერში 2. წელსა, მაშინ ინათლე-

ზიან ქალწულნი. მერმე შეუდგება დიოკლიტიანეს საქმე-ცოლის ძიებაზედ, როცა უნდა რიფსიმეს ცოლად შერ-თვა, ადგებიან ქალწულნი რიფსიმესთან ერთად გამოი-ქცევიან და მათ გამოჰყვება წმ. ნინოცა. მოვა სომხე-თის ქალაქის დვინის მახლობელ მარნებში, იქ ცხადდე-ბა მათი საქმე სომხის მეფე ტირითადთან და მოსდევს მის რიგისად ქალწულთ წამება!...

ამ დროს ნინო ზოგიერთებსავით დამალულია ეკლარებში და ხედავს ანგელოზსა მთავარ დიაკვნის სა-ხით ჩამოსულს, რომელიც საცეცხლურით სწირავს ღმერ-თსა მათ წამებასა! მერმე გამოდის სასომხეთოთგან შე-მოდის რა მესხეთის ქვეყანას ჯავახეთის აწყდება ფარავა-ნის ტბას, სადაც არიან მეცხვარენი სომხურის ენით მლოცველნი არმაზისა და ზადენისა მიმართ. ამათ ჰკი-თხავს მცხეთის გზას სომხურადვე, რომელიც უსწავლია სომეხის ნიაფორისაგან, ასწავლიან ისინიც გზასა, მო-სდევს წყალ წყალ ჩამოდის მტკვრის პირს, დაუყვებს ხეობას და ჩადის მცხეთაში! 1)

ა. ზაბულონის მაქსიმიანესთან წასვლა რომს სამსა-ხურში და ბრანჯებზედ გალაშქრება მისი შესაძლებელია. მართლა 287 მაქსიმიანემ საფრანგეთში ბაგავდიელების აჯანყება დააწყნარა. გერმანელების მოთარეშენი უკუ აქცია, გავიდა რენოსის მდინარეს გაღმა და დაამარცხა ფრანგები და მათი 2. მთავარნი დაიმორჩილა, 288 ზაბულონის და-მონავებულნი ბრანჯნი უთუოდ ესენი უნდა იყვნენ. შე-

1) დვინს ურთალის შვილმან ბ. ზორომ გარდააკეთა დიდა ქალაქათ 353.

სახებ დაქრისტიანებისა, იმ დროინდელი ქრისტიანენი მრავალნი მომეტებულად დიდ-კაცობა სიკვდილის დროს ინათლებოდნენ, ან როცა რამე დიდი განსაცდელი წინ ედვათ. ასე დიდი კოსტანდინეც ხიკვდილის დროს მო-ინათლა ნიკომიდიის მახლობლად 337. და გარდაიცვალა!

ბ. იობენალ პატრიარხის დის სოსანას ცოლად შერთვა ზაბულონისა მოკერებული უნდა იყოს და სი-ცრუე! იერუსალიმს იობენალ პარტიარხი იყო მეხუთე საუკუნეში. ეს პატრიარხი მომხრე მწე იყო ნესტორის წვალებისა, როცა 451. დაისაჯა ესეც ნესტორთან ერ-თად მეოთხე წმ. კრებაში ქალკიდონისა, მაშინ შეინანა იობენალ პატრიარხმან თავისთან ხლებული 4. ეპისკო-პოზებთა და შეწყნარებულ იქმნა ისევ მართლმადიდებ-ლობაში! მაშ სხვა პატრიარხის სახელი უნდა იყოს, დიდი კოსტანდინის დროს ვიცით წმ. კირილე იერუსა-ლიმის პატრიარხი იყო. წმ. კირილეს წინად მყოფი პატრიარხი უნდა იყოს მგონი წმ. მაკარი.

გ. ღვინელი სომეხი სჯულის მეცნიერი ნიაფორიც სომხებს მოეჭლაკუნება და სრული სიცრუე უნდა იყოს. ერთი რომ აქამდის სომხები არ იყვნენ ქრისტია-ნენი ერთიან კერპთ მსახურნი იყვნენ. წმ. ნინოს დროს წმ. გრიგოლ პართევმან გააქრისტიანა, მეორედ ვინ არ იცის, რომ სომხებიც ჩავარდნენ ნესტორის წვალებაში და თანა უგრძნობდნენ მის მოყვარეთა, როგორც აქ მოყვანილია იობენალ პატრიარხი მწე ნესტორის მწვალე-

ბელისა და დვინის ქალაქი საწამებელ ადგილად რიფსიმიან ქალწულთა, რომლის ნაცვლად უნდა ყოფილიყო ვალარშაპატი ეჩმიაძინის მახლობლად! [1]).

დ. მიკიბ-მოკიბული წმ. ნინოს სურვილი სხვა არა არის რა თუ არ რომად ქალწულთ მონასტერში შესვლის წადილი. 2. წლის შემდგომ დევნულებაში გამოჰყვება რიფსიმიან ქალწულთა და მოვა სომხეთში, სადაც ქალწულთ წამების წინად განეშორება ღვთის განგებით და მოვა მცხეთას. უთუოდ ნინოსთან სხვა ქალწულნიც იქმნებოდნენ, ესენი ხამესხეთოდ შეეფარნენ როგორც ქრისტიან მცხოვრებთა და წმ. ნინომ კი გასწია პირდაპირ საქართველოსაკენ, სადაც გზაში ნახული ხილვა მისი ცხადად წარმოგვიდგენს საზოგადოდ ქალწულთ წმ. აღთქმასა: ურიდად ქრისტეს ხარწმუნოების საქადაგებლად, ნინოს წინად წმ. მანე ქალწული განეშორა და სეიპუის მთის ქვაბში დაეყუდა. მაშ 75. რიცხვით ყოფილნი, ქალწულნიც ასრე განშორებულან, რომ 37 დაშთნენ საწამებლად!

ე. ნინოს კაპადუკიელობა შესაძლებელია, გარნა ის ასირიის ტომისა იყოს ან ბერძნისა, ძნელი მისაღებელია. ნინო წოდება მოგვაგონებს ჩვენ კერპთ მსახურებაშივე მიღებულს სახელსა ათინა ღმერთას მაგიერ, რომელიც პარსებისაგან და სომხებისაგან შემოსული იყო-

---

[1]) დვინი ტირთადის შვილმან ბ. ზორთმ გარდააკეთა დედა ქალაქად. 353.

სამესხეთო საქართველოში: მით მირიანის დედოფალსაც ნანა ჰქვიან. ჯერაც მესხებში ხშირად იხმარება ნინოს მაგიერ ნენე და ნანე, ამ სახელებს არათუ პირ-და-პირ ნათლის ღებაში ნინოსად არქმევენ, არამედ ელენედ წოდებულთა ნათვლის შემდგომ ნენედ და ნანედ გამოსთქმენ ხოლმე! გარდა ამისა სამესხეთო კოლხიდა კაპადუკიის კესარიის საეპარხიოდ ითვლებოდა, ეს თემები კაპადუკიადაც, რომ თქმულ იყო ძველ ისტორიკოსებთაგან გასაკვირვებელი არ არის, სად დარჩეს, რომ იმ დროს კაბადუკიად და მის მიდამო საზღვრებში მრავალი მესხ ქართველ ქრისტიანენი სცხოვრებდნენ, რომელთაც თავიანთ ნაციის თვისება ენით, ზნით და ყოფა ცხოვრებით სრულიად ჰქონდათ დაცული! მაშასადამე წმ. ნინო ქართველი უნდა ყოფილიყო და ქართული ენაც უნდა კარგად სცოდნოდა: ამისთვის სწერენ ლათინის და ბერძნის ისტორიკები ქართველ ტყვედ, უეჭველად ქართული ენის ცოდნის იმედით ჩავიდა მცხეთად და ქართული ენის საშუალობით ჰქადაგა ქრისტეს სარწმუნოება და მოაქცია სამ წლამდის!

ვ. წმ. ნინოს 3. წლამდის საქართველოს მოქცევა თუ მივიღოთ! უთუოდ ეს უნდა ვსთქვათ: ან სამი ოთხი წელი სამესხეთოში დაშთა წმ. ნინო, ან მცხეთაში ფარულად, მისი სასწაულების გამოცხადებითგან უნდა სთვლიდდნენ ისტორიის დამწერნი 3. წელსა! სამესხეთო კოლხიდის ქრისტიანობა იმ დროს უეჭველ ჭეშმარი-

ტება არს: ამის დასამტკიცებლად სწერს კიზიკელი გელაზიო ისტორიკი აღმწერი ნიკიის წმ. კრებისა: „ლევონდიო კესარიის მამა მთავარი არს სამკაული ეკკლესიისა, მფლობელი გამერთა, გალატიისა, პაფლაგონელთ პონტიისა, დიდის სომხეთისა, კაბადუკიისა და პოლიმონიულ პონტოისა. ამ უკანასკნელში შეიცვოდა სამესხოკოლხიდითურთ!

ზ. თუ წმ. ნინო სამესხეთს დაშთა დროებითად მისი მცხეთად ჩასვლა უნდა ყოფილიყო 314. ამის გაშო სომხის ისტორიკნი სდებენ ქართველთ მოქცევასა წმ. ნინოსაგან 317. რომელიც უფრო მისაღები არს და სარწმუნო წმ. გრიგოლ პართევთან და ტირითადთან ერთად მიდის რომს კოსტანდინესთან, აძლევს შვილს ბაკურს მძევლად, მით უსწორებს ტრითადსა და მირიანს დიდი კოსტანდინე საზღვრებსა. ღებულობს კურთხევას სილიბისტრე პაპისაგან და მოდის მირიან მეფე საქართველოდ, ამისთვის სწერს ჩვენი ქართლის ცხოვრება რომ, რომის პატრიარხმან წიგნი მოსწერა მირიანს და წმ. ნინოს და წარმოუდგინა დიაკვანი ბრანჯი კურთხევისა მისაცემად. თქმა არს 325. ნიკიის წმ. კრების კონდაკი გამოუგზავნა და თან თავის მაგიერ ვიზიტის გარდასახდელად დიაკვანი წარმოუდგინა! ესენი შემდეგ ბერძნების მცბიერებით გამოკლებულია ისტორიისაგან!

XIV.

წმ. ნინოს ჩასვლა მცხეთად, მისი სასწაულები, მირიან მეფის მოქცევა და შემდგომ მრთელი საქართველოისა და სხვათაცა. სომხეთის ამბავი—მირიან მეფის სიკვდილი და მისი შვილების ყოფა-ცხოვრება.

წმ. ნინო რა მიდის მცხეთაში მაშინვე ურიებში დგება ერთ თვის ოდენ ხანსა: იმათგან იკვლევს ადგილებრივს ყოველ გარემოებასა (როგორც ჩვეულებაა ყოველ უცხო პირთა): ხედავს მცხეთაში ცეცხლისა და კერპთაცა მსახურთა. იმ დღეებში ხდება არმაზის დღესასწაული, იკრიბება დიდ-ძალი სიმრავლე კაცთა და დედაკაცთა, ამათთან მიდის წმ. ნინოცა დასასწრებლად; აქ არიან მეფე დ დედოფალიცა! შევიდა ნინო ერთს მომაღლო კლდის ნაპრალში დ იქითგან ათვალიერებს კერპებსა; ხედავს არმაზს რვალისაგან ქმნულს შეზეწკვილს ოქროს ჯაჭვითა, ხელთ უპყრია ელვარე მახვილი. მარჯვნივ უდგია გაცი ოქროსი და მარცხნივ გაიმი ვერცხლისა! რა იწყობენ ერის სიმრავლე ლოცვა ვედრებასა, აღიმაღლებს წმ. ნინო გონებასა ღვთისადმი და იწყობს ლოცვასა თუ არა, ატყდება დიდი ქარიშხალი, სეტყვა დ მეხების კვეთება 6. მარობ, რომლით შეიმუსვრიან კერპები ერთიან!

იქითგან წავა წმ. ნინო მარტომ მეფის საგრილ

ხევან ქვეშ დაშთება 6. დღეს. შესწირავს ღმერთს დიდ მადლობასა კერპების შემუსვრისათვის, ამას ნახავს იქ სეფე ქალი შუშანა, გამოჰკითხავს რა მას მის ვინაობასა, წმ. ნინო იჩემებს ტყვეობასა, შეებრალება შუშანას და მიიწვევს თავისთან მეფის სასახლედ, გარნა წმ. ნინო არ ინებებს! ამის შემდგომ წმ. ნინო გადის მტკვარს გაღმა, მიჰმართავს პირდაპირ მეფის მებადეს ცოლს ანასტასიას ესტუმრება, 9. თთვე შთება იმათთან. ანასტასია და ქმარი მისი უშვილო იქმნებიან; გარნა ნინოს ლოცვით შვილები შეეძინებათ და დაემოწაფებიან მას! მერმე გადის ქალაქ გარე გალავნისა და ბრწამლის ქოჩებს მაყვლისაგან შედგენილს ტალავარ ქვეშ დაეყუდება ლოცვით და მარხულობითა იქ, სადაც ზემო საეპისკოპოსო ეკკლესიის საგურთხეველია! გაიკეთა თვითანვე ვაზისაგან ჯვარი დაასვენა და ლოცულობდა ზედა, რომელსაც ეწოდა შემდგომ ნინოს ჯვარი!

რა ხედავდნენ ანასტასია და მისი ქმარი წმ. ნინოს ამ გვარს ღვაწლთა, განკვირვებულნი ემსახურებოდნენ დღე ყოველ! იქითგან ხშირად მიდიოდა ურიებში ჰკითხევდა ხოლმე ქრისტეს გვართის საქმესა დ უქადაგებდა ქრისტეს სარწმუნოებასა! ამასობაში მოაქცია ერთი ურიის ხახამი სახელით აბიათარ, მისი ასული სიდონია და სხვაც ექვსნი ურიის დედა კაცები! ამასთანავე ჰკურნებდა მრავალ უკურნებელ სენთა და იმრავლებდა დღით-

---

1) ქართლის ცხოვრების, 97 გ.

გან დღეზედ მოწამეთა. ჰკურნავს კიდევ უშვლის წყლისა მძიმე სენისაგან და შემდგომ ნანა დედოფალსა ამრთელებს. აგრეთვე დასნეულებულ მირიანის მონათესავე მოგვსა შველის და დაიმოწაფებს ამათაც სხვებთან ერთად! ეწევიან წმ. ნინოს ქადაგებაში დიდად აბიათარ მღვდელი და მისი ასული სიდონია!

უკვირს ესრეთი ნინოს სასწაულები მირიან მეფეს, ეკითხება აბიათარს, როგორც თავის შინაურს, ყოველს გარემოებასსა ქრისტეს სარწმუნოებაზედა? და ისიც უხსნის ყოველსა თვითო თვითოდ! ჰოკვნულობს მირიან მეფეცა ნებროთის წიგნში მოწმობასსა ქრისტეს მოსვლა მეუფებაზედა; მაგრამ მაინც ყოყმნობს, ვერ ჰბედავს გაქრისტიანებასსა... მართლა რვა წიგნთაგან სიბილიელ დედათა, რომელი მოწმობასსაც ქრისტეს სარწმუნოების ქადაგებაში ხმარობდნენ ბერძენ იუსტინე, ათენაგორა, თეოფილე ანტიოქიელი, კლიმა ალექსანდრიელი და ლაკტანტიო. ამ დედათაგანი ერთი თუ პარსი (ბაკტრი, ან ბაბილონელი) იყო, მეორე დელფიელი (კუმელი, ტროადელი, ანუ ტიბურელი) იყო!

20. ივლისს შაბათ დღეს განადირებისა მუხრანისგან, მეფე მირიანმან რჩევა ჰქმნა თავისთან ხლებულ ოთხ დიდებულებთან. ქრისტიანობა მოესპო თავის სამეფოში დაეწყვიტა ყოველი ქრისტიანენი! ამ აზრით რა აღვიდა თხოთის მთის წვერზედ შუა დღისა, დაუბნელდა თვალთა მირიანსა მის ყოველ ხლებულითა, ვეღარ გაიგნეს

გზა კვალი: ამ გაჭირვებაში მიემართა თავის ღმერთებსა თვითოეულად ლოცვა ვედრებითა, მაგრამ არ გაევლინა სიტყვა სრულიად, უკანასკნელ რა ახსენა ნინოს ღვთის სახელი იესო ქრისტე თუ არა, მაშინვე გაუნათლდათ ყოველთა სიბნელე ბრწყინვალე დღეთ! შეეტყო ნანა დედოფალსაც ესრეთი გზას დაბნევა მეფისა, მომავალი მიეგება დიდის სიმრავლითა, მოხარული გარდარჩენისათვის განსაცდელთაგან უვნებელად; გარნა მეფე მაშინვე მოვიდა წმ. ნინოსთან, მოისმინა მისი ქადაგება ქრისტეს სარწმუნოებაზე; მოიქცა სრულიად და იწამა იესო ქრისტე.

მაშინ გააგზავნა მოციქულნი მეფე მირიანმან ნინოს წერილითა დიდ-კოსტანდინესთან: სთხოვდა ეპისკოპოსსა, მღვდელთა და დიაკვანთა მოსანათლავად მთელი საქართველოს ერისა. მანამდის ინება მეფემ აღშენება ეკკლესიისა იქ, სადაც სამეფო ბაღში იდგა ნაძვი, წინათვე ხილვით მიემკვლია წმ. ნინოს იქ დაკრძალვა ქრისტეს კვართისა, მოაჭრევინა ის საკვირველად მაღალი ნაძვი და 7 სვეტი გამოიყვეთა მისგან! ააგეს საეკკლესიო 6 სვეტი სიადვილით დაამართეს, მისცეს ძელ-გასაყართა; გარნა მეშვიდე სვეტი ვერას ღონით ძიებით ვერ შესძრეს ადგილითგან! იმ ღამეს რა წავიდა სახლში შეწუხებული მეფე მირიანი, წმ. ნინო იქ დაშთა თავისთან-ხლებული 12. მოწაფე დედები-თურთ, ათია იმ ღამეს ლოცვა ვედრებით გათენებამდის!

შუა ღამისა ნასეს დედათა, რომ ჩამოიქცნენ ორნივე მთანი არმაზი და ზადენი, დაგუბდა მტკვარი, გარდამოასკდა ქალაქს და გაჩნდა საშინელი სრიალ-ჩოჩქოლი ტყებსა, ტირილი და ვაება! აგრეთვე გარდმოხეთქა არაგვმაც ციხეში და იწყო ძლიერი ჩხერა გრიალი, იქამდის ვიდრე გაიქცნენ იქითგან შეშინებული დედანი! გარნა წმ. ნინომ გაამხნევა: ნუგეშინიან, ეგ ხილვა სხვა არა არს რა თუ არ ურწმუნოება, უნდა დაიქცეს საქართველოში ქრისტეს ჯვარის ძლიერებითაო, და ყოველი მისი შედეგებიო და ეგრედ მოაბრუნა ისინი უკანვე! რა მიმდის ყივილის დრო მოვიდა, უეცად მოიარა მცხეთის ქალაქს, დიდი სიმრავლე სპარსთ ლაშქრისა, დალეწეს ციხე ქალაქისა და შემოერივნენ საშინელის მრისხანებითა: გაჩნდა საშინელი ხმაურება, ტირილი და კლოვა მრთელ ქალაქში. ჭკრეს ხმალი მცხოვრებთ ერთიან და სისხლის ღვარები აადინეს: ამ დროს ისმოდა ხმა სპარსთ ლაშქართაგან: მეფე სპარსთა ხვარაი ბრძანებს და მეფეთა მეფე ხვარან ხვასრო; ყოველი ერია გადაარჩინეთ ხმალსაო და სხვანი ასწყვიტეთო! ამასობაში ისმა ხმა: მირიან მეფეც შეიპყრესო; „მაშინ წმ. ნინომ ქირდად აგდებით უთხრა: ვიცი რომ გაგიჭირდათ დიდათ თავი და ვერარა გიქმნიათ-რა! სად არიან სპასრომეფეები ხვარა და ხვარან ხვასროი? გუშინ წამოსვედით ხაგასტანით დ მალე მოხვედით მაგოდენი ურიცხვი ლაშქარი! დალეწეთ ეს ქალაქი და ხმალი ჭკარით ქართა, ნია-

ვთა; ჩრდილოს ბნელთა, მთათა და კედართა (კინტრო-თა)! აგერ მოვიდა თქვენი გამქარველი, რომელსაც თქვენ ქრიდებოდითო!... გამოსახა ხელით სახე წმიდისა ჯუარისა თუ არ ყოველივე საშინელება განჰქარდა!

განცისკრებისა გარდამოხდა ხელთ ბრწყინვალე ანგელოსი, მიჰყო ხელი სვეტსა და ამართა ჰაერში, გააბრწყინა ნათლითა მეტად, ვიდრე არა მარტო დედათა ნახედა, არამედ ყოველთა მცხოვრებთა ქალაქისა; სცნა მეფე მირიანმან და მიისწრაფა თავის დიდებულებით სანახავად სასწაულისა მის! მერმე ნელ-ნელა ჩამოვიდა ის სვეტი ჰაერითგან და თავის ხარისხზედ გასწორდა თავის თავად! ამ სასწაულის გამო, მოჰმართეს მრავალ სნეულთა, პირველად დაბადებითგან ბრმა შობილი ურია გაჰკურნა, მერმე ვიღაც ამზასპის ყრმა სეფეწული 8. წლის სნეული და მის შემდგომ მრავალნი სარწმუნოებით მიმმართველნი სნეულნი იკურნებოდნენ! ამისთვის მეფე მირიანმან საბერველი მოახვია იმ სვეტსა პატივად!

ასრე რა შეასრულა მირიან მეფემან ეკლესია, მოვიდნენ მოციქულნიცა კოსტანდინე მეფისაგან და მოიყვანეს თავიანთთან იოანე ეპისკოპოსი, ორი მღვდელი და სამი დიაკვანი, მოეწერა წერილი მოლოცვისა კოსტანდინეს და მოერთმია მღვნად ჯუარნი და ხატნი. მიეგება მეფე სასულიეროთა, თავის დიდებულებითა და ერითა, მიიღო დიდის ავლა დიდებით იოანე ეპისკოპოსი და მიეცნენ დიდი სიხარულ- განცხრომასა. პირვე-

ლად მეფე და დედოფალი მოინათლნენ, ნათლია იყო-მათი წმ. ნინო, შემდგომ მეფის წულნი, მერმე დიდე-ბულნი და თავად აზნაურნი მოგვითი ხიდის კართან, სადაც ყოფილ-იყო სახლი ელიოზ მღვდლისა: მით ეწო-და იმ ადგილს მთავართა სანათლავი! მის ქვემოდ მღვ-დელნი და დიაკვანნი ნათლევდნენ მტკვრის პირას ყოველ მიმსვლელს ერს ქალთ, თუ კაცთა ყმაწვილთამდის! ურია-ნი სრულ მცირედნი მოიქცნენ, მხოლოდ ბარამიანნი 50 სახლი მოინათლნენ; მირიან მეფის სიძე ფეროზ კი არ მოიქცა ყოველი თავის ერითა!

რა გაქრისტიანდა მირიან მეფე და ყოველი მისი ერი, მოუტანეს ცნობა: ერთს შეუვალ კლდეზედ ალვის ნაირ-რაცაღა შვენიერი ხე დგას, მუდამ ფოთლებ მწვანე და კარგსუნოვანი, რა დაკოდილი ნადირი ან მფრინველი შეეხოს იმ ხესა, და მისი ფოთოლი მოწყვიტოს მაშინვე იკურნება დაჭრილობისაგანო! მაშინ იოანე ეპისკოპოსმან მოაკვეთინ-ის ხე და მოატანინა ტოტებით ერთიან ას კაცსა და ეკკლესიის კართან აღამართვინა, ეგრედ მოკვეთილი 25 მარტს, პარასკევს დღესა და დაშთა იმ ხის ფოთლები 37 დღეს ფერ-უცვლელად! მერმე შექმნეს ჯვრები და ამარ-თეს ადგილობრივ: მით ყოველ-ღამ ჩამოდიოდა ზეცით ნათელი ვარსკვლავების ნაირად და ადგა თავთ იმ ჯვრებსა, განთენებისა ერთი ვარსკვლავი აღმოსავლეთისაკენ მიდიო-და და მეორე დასავლეთისაკენ! მაშინ წმ. ნინოს დავა-ლებით დაათვალიერეს ის ვარსკვლავები და რა მხარესაც

გაუჩინარდნენ, იქ იმ ხის ჯვრები ამართეს: ერთი თხოთის მთაზედ, სადაც სასწაულით თვალით დაუბნელდა მირიანსა. მეორე კუხეთის უჯარმოს ქალაქის ბუდის დაბასა, სადაც შემდგომ დაიფლა წმ. ნინო, მესამე ჯვარი აღემართა იქავ კლდის თავს სითგანაც მოიკვეთა ის ხე.

კვლავ სვეტი ნათლოვანი დ̃ ჯვარი ცხოველი შვრებოდნენ დღითგან დღეზედ მრავალ სასწაულს კურნებასა მთავართა ზედა, ამისთვის არ შორდებოდნენ დღე-ღამ. აღდგომა დღე განუწესეს დღესასწავლად ნათლის სვეტსა დ̃ ცხოველს ჯვარსა, მარტვილის (სული წმიდის მოფენის) შემდგომ ოთხშაბათ დღეს ჯვარედინი ნათლის სვეტი ჩამოვიდა ჯვარზედა, დ̃ 12 ვარსკლავნი მის გარემოს გვირგვინად: ხოლო ის ბორცვი საკმელივით ჰკმეოდა! ამ სასწაულით მრავალნი ურწმუნონი მოიქცნენ დ̃ მორწმუნენი განემტკიცნენ ღვთის მსახურებაზედა! კვალად აღმოჩნდა სხვა სასწაული იმ ჯვარზედა, მზისაგან შვიდ კეცილად ბრწყინვალე ნათელი დაადგა დ̃ ის ჯვრის ბორცვი იძრვოდა ძლიერად! ამ გვარს სასწაულს ყოველ წლივ ხედევდა ერი, მიდიოდნენ დ̃ თაყვან-სცემდნენ მართლის გულითა.

მეფის ძეს რევსა ჰყავდა ერთი სნეული ძე, მიწურული სიკვდილის კარზედა, მიატანინა კუბოთი დ̃ დასდვეს წმ. ჯვრის წინ თუ არა, იმ წამსვე განიკურნა! ჰმადლობდა დიდად და ადიდებდა ღმერთსა, მით აუგო

კუბო ჯვარსა მას და წლითგან წელზედ მოვიდოდა და შეაწირინებდა მსხვერპლსა (წმ. წირვას აწირვინებდა). ამის გამო მოდიოდნენ მრავალნი სნეულნი და იკურნებოდნენ! სხვა მრავალ სასწაულთ გარდა, აღვხილა თვალები ორივ თვალით ბრმას ერთ ვაჟ-კაცსა, მოღვაწის ლოცვა, ღამის თევით, შემდგომად შვიდის დღისა! აგრეთვე 8. წლის გიჟი დედა კაცი 12. დღის შემდგომ განთავისუფლდა თავის სნეულებისაგან! კვალად უვცად მომკვდარი დედის ერთა ყრმა მოიტანა ტირილით დედა მისმან და დაუდვა წინ ცხოველს ჯვარსა, დილითგან საღამომდის ევედრებოდა ლოცვით თვალ ცრემლიანი, საღამოს პირად განცოცხლდა და მოუვიდა სუნთქი, რომელმანც შვიდ დღეზედ სრული სიმრთელე მიიღო და მმადლობელთან ღვთისა, წარიყვანა დიდის სიხარულით თავის სახლში!

მოდიოდნენ მრავალნი უშვილონი და იკურნებოდნენ მცხეთის ცხოველის ჯვარისაგან, რომელთაც მოსვლა არ შეეძლოთ და სარწმუნოებით შევევედრებოდნენ, ისინიც თავისუფლდებოდნენ სნეულებისაგან, ქვლავ ყოველ განსაცდელსა და ჭირსა შინა მყოფნი, რა მიჰმართებდნენ ცხოველის სარწმუნოებით, უთუოდ ჰპოებდნენ ლხენასა. მტერთაგან გარდარჩენასა, არა მარტო მორწმუნე ქრისტიანენი, არამედ იგივე წარმართნიცა! ამისთვის მოდიოდნენ ურცხვნი თაყვანისცემად და მადლობის მოხსენებად: ურწმუნონიცა ინათლებოდნენ და არე მრავლდებოდა ქრისტიანობა.

319. ამბობენ სომხის ისტორიკნი ტირთად მეფის წასვლას გრიგოლ გამნათლებელთან ერთად რომის დიდ-კონსტანდინეს და წმ. სილიბისტრე პაპის სანახავად[1],) უთუოდ მეფე მირიანიც ამათთან იქმნებოდა მოსაკითხავად კეისრისა და პაპისა, ნინოსაგან მიწერილი წერილი-შასსულიეროთ მოთხოვნისათვის პირ-და-პირ მიმართული-იყო სილიბისტრო პაპასთანა, რომელიც გარდაიცა კონსტანდინეს ხელით, მისის განკარგულებით წარმოიგზავნენ სასულიერო პირნი კაბადუკიის კესარიითგან და მოენიჭნენ მისგანვე ჯვარნი და ხატნი, მაშასადამე მიუცილებელი საჭიროება ჰქონდა მირიან მეფეს მათის ნაჯვის დასამტკიცებლად, ახალ მორწმუნე ქართველთა მტკიცე სარწმუნოებაზედა და გასარიგებლად თვის სამეფო საქმეებისა და დასაზოლოებლად მისსა და სომხის მეფობის შუა ყოფილს ცილობა ბრძოლების საზღვრების გამოისად, მართლა შემდგომ ვნახამთ, რომ ამ დროს დაპირებული კეთილ საიმედო სიტყვანი დიდის კონსტანდინისა მის დროს სრულდება!

325. ნიკიის წმ. კრება იქმნა 318. წმიდათა მამათაგან, სადაც დაისაჯა შეჩვენებით არიოს მწვალებელი და სხვანი მგმობელნი იესო ქრისტესი ძისა ღვთისა, მით სილიბისტრე წმ. პაპმან საკუთრად კონდაკი გამო-

1) Adatandel, p. 646—652. თეიმურაზის ისტორია 275.

უგზავნა მირიან მეფეს თავის წერილითა და დიაკვანიც
თავის მაგიერ სანაცვლო ვიზიტად წარმოუდგინა მეფე
მირიანსა, მით სწერს ქართლის ცხოვრება: მათ დღეთა
შინა მიაწია წიგნი რომით წმიდისა პატრიარქისა (სილი-
ბისტრესაგან) ნინოსა და მეფესა და ყოველსა ერსა ქა-
რთლისასა: და მოუვლინა ბრძანჯი დიაკვანი ქების შესხმად
და კურთხევისა მიცემად! [1]) 326. მისცა კანონი დიდმა
კონსტანდინემ ანტიოქო სპასალარს, თავის ეზოთ მო-
ძღვარს, აღმოსავლეთის საქმეების შესახებ დასამშვიდებ-
ლად სომხეთის და საქართველოს სამეფოებისა, ამას მი-
სცა მე თვისი ბაკური მირიან მეფემ ძველად მტკიცედ და-
საჩენლად მფარველობაში რომაელთა.

ამავ წელსვე იპოვა იერუსალიმს ქრისტეს ჯვარი,
წმ. ელენე დედოფალმან დედამან დიდის კონსტანდინისა,
მით მირიანმან იოანე ეპისკოპოსი გააყოლა თავის შვილ-
სა, რომელმანც ჩააბარა დიდ კონსტანდიანეს ნიკომიდიად,
ამ დროს გამოუგზავნა ელენემ კონსტანდიანეს ქრისტეს
ჯვრის ერთი ნაწილი და ერთიც სამსჭვალი. ქრისტეს
ჯვარის დანაშთი დიდი ნაწილნი მათთან ზედ წარწერი-
ლი ფიცარით გაეგზავნა რომად თავის აშენებულს ჯვარის
ეკკლესიაში! გარნა ჩვენი დავედრების მიხედვით: [2]) მიუ-
ნიჭების დიდ-კონსტანდინეს იოანე ეპისკოპოზისათვის
ქრისტეს ჯვარის ერთი ნაწილი, ფიცარი რომელზედაც

---

[1]) თეიმურაზის ისტორიის, 269 გ. ქართლის ცხოვრების, 97. გ.

[2]) იქავე 263. 264.

ფერხნი დამსჭვალეს და სამსჭვალნი. მასთან საფვარე დიდ ძალი რომლითა აღაშენდა პირველი ეკკლესია სამცხეს (ახალციხე), რომელსაც ეწოდა ტაძარი, აქ დასვენდა ჯვარის ნაწილი, სომხის ისტორიკი ვარდანი სწერს: სამ-ცხეს ტაძარ წოდებული ეკკლესია სცხო დიდმა ნერსეს კათალიკოზმან და მის გამო ჯვარის ეკკლესია ეწოდაო. გარნა სცდება, რადგან ნერსესი ქრისტეს ჯვარის ნაწილს სამთხვევად მოვიდა და უბრძანა: რომ აქამდის იმ ტაძარ წოდებულს ეკკლესიას, რომელიც ანდრია მოციქულის დროს კურთხვისა ტაძარი სწოდებოდა, იმ ქრისტეს ჯვარის ნაწილის გამო, იმის შემდგომ ჯვარის ეკკლესიად წოდებულიყო, არს საფლავის ჯვრის ქვა, რომელსაც ამ-ბობენ ნერსეს დიდს ეცხოს მირვნითაო! ჩვენი ისტო-რიკი ურუთ სწერს ამას: აღაშენა კოსტანდინე მეფემან მეფობასა შინა მისსა ტაძარ წმიდაო!(?)[1]

მეორე ეკკლესია აღაშენეს ერუშეთს და დაასვენეს იქ სამსჭვალნი, მესამე ეკკლესია აღაშენეს მანგლისს და იქ დაასვენეს ფიცარი ფერხთა. უკანასკნელ-რა მივიდნენ მცხეთად და სცნა მირიან მეფემ ეკკლესიების აღშენება პირველად სამესხეს შესწუხდა, გარნა იოანე ეპისკოპო-სმან აუხსნა სურვილი დიდი კონსტანდინესი ეგრედ იყოო (რადგან ქრისტიანობა თავითგანვე გაბრწყინებულ იყო)! მეოთხე ეკკლესია აღაშენეს მცხეთის სამთავარ

1) თეიმურაზის ისტორიის 263. 264.

ეპისკოპოსო ზემო ეკკლესია, სადაც წმ. ნინოს მრწამლის ქოჩებ ქვეშ დაყუდებით ეცხოვრა ზედ იმ, ადგილას ქრისტეს ჯვარის ოთხ კუთხედ ოთხ ფერთოვანობის პატივისათვის, ეს ოთხნი ეკკლესიანი აღშენდნენ.

ესრედ ეკკლესიების მაშენებლობას დიდ კოსტანდინისა ამტკიცებს ევსევბიცა 1. ეკკლესია აღაშენა იერუსალიმს ქრისტეს საფლავსა ზედა. 2. ნიკომიდიად. 3. ანტიოქიად. 4. მამბრედ. 5. ჰელიოპოლს. 6. ვიზანტიად. მოციქულთ ეკკლესია (აწ ჯამი სულეიმანია) და გაუჩნდა მრავალი შემოსავალი.!,)

მოიცალა რა სამეფო საქმეებითგან მეფე მირიანმან, მიაქცია სრულიად ყურადღება ქრისტიანობის გავრცელებასა არა მარტო საქართველოში. არამედ უნდოდა მისი მოსაზღვრე ტომების გაქრისტიანებაცა, რან მოვაკნისა და კავკასიელთაცა. ამისთვის სთხოვა წმ. ნინოს, მიეცა ნება, ხმლით მოექცია კერპთ მსახურებაზედ მოთვისებული გლისპნი, ურჩი ერნი! გარნა წმ. ნინომ მალად დაქრისტიანებაზედ არ მისცა ნება: უთხრა, ქრისტემ გვიბრძანა თავის ტკბილი სახარებრივი ქადაგება, სიტყვითა და კეთილ მაგალითებითის საქმითაო!... მით აღდგა წმ. ნინო, წარიყვანა იოანე ეპისკოპოსი სასულიერო პირებითა და შევიდა კავკასში და დადგა წობანსა, მოუწოდა მთიულთა, ჭართალელთა, ფხოველთა, გუდამაყრელთა და

[2]) ევსების დიდი კოსტანდინეს ცხოვრებაში III. 25 40. IV. 43. 45. 58. 60.

უქადაგეს სახარება ქრისტესი, ზოგნი მოიქცნენ მრავალთაგან, აქითგან გარდმოვლეს ყალეთს, უქადაგეს ქრწო-ფანელთა: ამათ გულსმოდგინებით მიიღეს ქრისტიანობა. ხოლო ამათგანნი დანაშთნი შემდგომად აბიბოს ნეკრესის ეპისკოპოსმან მოაქცია.

მერმე წმ. ნინო წავიდა რანისკენ მოსაქცევად მირიანის სიძის ფეროზისა, რა მიახლოვდა კუხეთის ბუდის დაბას, ცოტა რამ შეუძლოდ გახდა, სცნეს კახეთს ქრისტიანეთ და სიმრავლით მოდიოდნენ სანახავად წმიდისა, იღებდნენ ლოცვა კურთხევასა და მიდიოდნენ, რა გაუძლიერდა თან-და-თან სნეულება, აცნობა რევმან მამს მისს მეფე მირიანსა. გამოგზავნეს იოანე ეპისკოპოზი წასაყვანებლად, მაგრამ სიმდაბლისათვის არ ინება წმ. ნინომ წასვლა იქითგან. მით წარვიდა მეფე მირიანი ბუდის სოფელში, მიჰყვა თან დიდი სიმრავლე ერისა: ხედვიდნენ ყოველნი ცოცხლებრივ წმიდასა განბრწყინვებულს ღვთის ნიჭ-მადლებითა, ყოველ ჭირს, შეწუხებას შინა მოხარულს და დაჭნატრიდნენ მის ცხოვრებასა! მაშინ სთხოვა მეფემან მიეთხრა თავის ცხოვრება საუკუნო სახსოვრად და ღვთის საქებელ სადიდებლად! აღუსრულა წმიდამ სათხოვარი და მიუთხრა მოკლედ თავის ცხოვრების შესანიშნავი წერტილი, რომელიც აღწერეს რევის ცოლმან სალომე უჯარმელმან და პეროს ავრისკრელმან, შემდგომ შესწირა მსხვერპლი, იოანე ეპისკოპოსმან აზიარა წმიდა, მიიღო ბოლო საიდუმლოცა ზეთი და გა-

რდაიცვალა მეთოთხმეტე წელს მისი მსვლითგან საქართველოდ, ანუ ქრისტიანედ მოქცევითგან ქართლისა 328. ანუ 331. და დაიმარხა ჰერეთის ბუდის სოფელსა დიდის პატივით. [1])

სასომხეთო საქართველოს გაქრისტიანებამან დიდი პოლიტიკური ცვლილება მოახდინა აღმოსავლეთში. მოშორდნენ სრულიად წარმართთა და პარსთ მეფეებთან დაკავშირებას, როგორც ურწმუნო სჯულის მტერთა და შეეკვეთნენ, შესთვისდნენ სრულიად დიდ კოსტანდინეს რომის კეისარსა და მის მორწმუნე ქვეშევრდომ ქრისტიან ტომთა, ასირთა, ბერძენთა და რომაელთა ყოველი მოვაჭრე, ხელოსანი თუ მოსწავლენი ცდილობდნენ დღითგან დღეზედ ქრისტიან ტომებთან დაეჭირათ თავიანთ საქმე, აღებ მიცემა, მისვლა, მოსვლა, მზახლობა და ყოველი გვარი კაცობრიობის დამწინაურებელი დამოკიდებულება!

ამ გვარმა მოძრაობამ დიდად გააბრაზა წარმართნი-მეტადრე პარს მეფენი და მათი ქვეყნები: საკუთრად ადგა ფეხზედ დიდ-კაცობა, რომელთაც ჰქონდათ მზახლობით კავშირი ქართველებთან და სომხებთან, დიდად დააკლდათ ქრისტიანით შვენიერი ქალები: აღებ მიმცემობა, ხელოსნობა და სხვა მისთანა მეზობლური კეთილ-განწყობილება: ამის გამო აიღეს ხელში პარსებმან თავიანთ

---

[1]) ქართლის ცხოვრების, 99.

ჩვეულებრი მზაკვრობა, მცბიერობა და ღვარძლის მთე-სველობა, თუ თავიანთ მსგავს პირებში და თუ მოსაზ-ღვრე კავკასის წარმართ მეფე მთავრებში, რაც შეეძლოთ გაავრცელეს. დიდის შურის საძიებლად სომხეთის და ქართლის მეფეთაგან ქრისტიანობისათვის!

პირველი შედეგი პარსთ ღვარძლ მთესველობისა ეს იქმნა, რომ გაუდგნენ ტრთად მეფეს მრავალნი თავად-აზნაურნი, მიჰყვეს ხელი სჯულის გარდამავალობას. დიდ კაცობამ შეირთეს მრავალი ცოლები, შეინახეს ხასები, სხვის ცოლების ტაცვა და ამისთანა დამაქცეველი ავ-კაცობა მრავლდებოდა დღითგან დღეზედ, რომლის გამოც ხდებოდა მრავალ-გვარი გარყვნილობა, უსამართლობა, კაცის კვლა, ტაცვა, გლეჯა და მისთანა უბედურებანი! ტირთად მეფემ ვერც სიტკბოებით, ვერც დასჯვის მუ-ქარით და ვერცა-რა ყოველ გვარი ღონე საშვალების ხმარებით შეიძლო მათი შეკავება. ადგნენ თავადები ერთ-მან ერთზედ, გაუჩნდათ ომები და რამდენიმე თავადთ მოდგმა ამოწყვიტეს, მოსპეს ერთიან, რომ ვეღარ გაუ-ვიდა ტირთად მეფესთანა მხნე, კეთილ მოღვაწე მეფე, დასტოვა მეფობა და მთაში წავიდა, იქ იწყო მეუდა-ბნოელსავით დაყუდებით წმ. ცხოვრება. 340. [1]) ერთის წლის შემდგომ შეკრბა დიდ-კაცობა, ითაკილეს ტრთად მეფის ამ გვარი გულის გატივება, აცრუება მეფობაზედა,

---

[1]) მ. მოსე ხორინელი II თავ. 92.

მოილაპარაკეს ერთმანეთში და გააგზავნეს უბოროტესნი პირნი, რომელთაც მელებივით თავი მოიმკვდარუნეს, აჩვენეს პირად ოხვრა, გლოვა და სინანული თავიანთ შეცთომილებაზედა, პირობა მისცეს ნამდვილად, რომ ოდომც მიჰყოლოდიყო იმათ ნებაზედა ისევ ქმეფა იმათ-თვის და ყოველ უწესოებას უსჯულოებას მოიმზნევდნენ! გარნა ტირთად მეფემ ზედ მიწევნით, რომ იცოდა მათი გლისპური მოუმქცეველობა, არ ისურა მათი თხოვა, არღარ ინება თავის თავისა სატფურში მიცემა ხელ-ახლავ გამეფებითა. ამისთვის მისცეს საწამლავი საჭმელ-სასმელ-ში და ეგრეთ მოჰკლეს 341.

342. გარდაიცვალა მირიან მეფის ძე რევი, რომელიც მირიან მეფეს თავის სიცოცხლისავე გაემეფებინა და დაიმარხა თავის მომზადებულ აკლდამად. ტირთად მეფის სიკვდილის ხმა დავარდა თუ არ, განუდგნენ სომხის სამეფოს ალვანელები, ვიცლა სანატრუკ არშაკუნიანმან დაიდგა გვირგვინი თავსა და გამეფდა! აგრეთვე განდგა სამხრეთისკენ ბაკურ ბუდეშხი და მოუმხრეს ამ ორთავემ პარსებსა! ამის გამო შეკრბნენ სომხეთის სამეფოს ერთგულნი მათ სასულიეროთ მეცადინეობითა და მიჰმართეს დიდ კოსტანდინეს ძეს კოსტანდსა: სთხოვეს შემწეობა განდგომილთ ზედა. მათ გამოუგზავნა ანტიოქო პალატის მაგისტრი დიდ-ძალის ლაშქრითა, წაიმძღვანა წინ მირიან მეფე საქართველოს მხედრობითა, მწვივნენ სანატრუკს, აუწყვიტეს ლაშქარი დაამარცხეს

დიდად და განაქცევეს პარსეთსა, წავიდა ბ. შაბურ მეფესთან გარდახვეწილი! აგრეთვე დაამარცხეს სამხრეთელი სომხებიცა, აიღო დიდ-ძალი ნაშოვარი ანტიოქომ ზოგი მირიანს მისცა და უმრავლესი თვითან წაიღო კონსტანდინეპოლედ 346.

ამისთანა საქმეებით რომ არ აუსრულდა საწადელი ბ. შაბურ პარსთ მეფესა, მოისყიდა ჩრდილოელ კავკასელთ ტომნი მასქუთების სასანეს მეფის წინამძღვრობითა, გამოცვინდნენ დიდის სიმრავლითა და გამოვიდნენ მტკვრის გამოღმა, რომელთ რიცხვი ოც ათასზედ მეტი იყო და მოეფინნენ სომხეთს ასაოხრებელ-ასაკლებლად. სომხის მეფე ბ. ხოსრო, ძე ტირითადისა უმაწვილი კაცი და გამოუცდელი ომ ბრძოლაში, შეიწურვა სომხეთის ლაშქრითა, იმწია მირიან მეფე ქართველთ მხედრობითა და დაუახლოვდა მტერს შესაბმელად, როცა ატყდა ომი ჩვეულებისაებრ განაწყო მირიან მეფემ ქართველნი დაუწყო ძლიერად ბრძოლა. გარნა ომის დაწყობისავე უღალატეს სომხთა და გაიქცნენ ერთიან თავიანთ მეფითურთ, დარჩნენ ქართველნი მარტოდ, რა ოთხკუთხივ მოეჯარნენ მტერნი მეფე მირიანი დაიკოდა ძლიერად, გამოიყვანეს ომითგან მხლებელთა თუ არა, იძლია ქართველთ მხედრობა, მრავალნი მოისრნენ და მცირედნი გაიქცნენ ციხე სიმაგრებში. ამ დროს შეესივნენ კავკასიელნი სომხეთში და აოხრეს ერთიან მათი ქვეყანა!

მირიან მეფე რა მოკვდა მცხეთად დავოდილი, შემოკრიბნა დიდებულნი, ერისთავნი და წარჩინებული პირნი, უანდერძა შვილს ბაქარს ღვთის მსახურება, კაცთ მოყვარება და სიმართლე, დაადგა თავს გვირგვინი და გაამეფა ქართველ მეფედ. შემდგომ მიიღო წმ. საიდუმლო ყოველი ღვთის მსახურებრივის მხურვალებითა, გარდაიცვალა. 350. ღრმა მოხუცებული და დაიფლა მცხეთად ზემო ეკლესიაში. მეორე წელსაც გარდაიცვალა ნანა დედოფალი და დაეფლა მეფე მირიანთან.

იწყო რა მეფობა ბაქარმან მამისა ებრ ღვთის მსახურმან, მოაქცია კავკასიელნი უმრავლესნი ქრისტიანედ, რომელნიც მამა მისის დროს არ მოქცეულიყვნენ: მაშინ მოინათლა სიძე მირიანისა ფეროზი ყოვლით თავის ერითა ერთიან. გარნა სომეხნი აუჩნდნენ მტრად და ლამოდნენ მეფობითგან გარდაძგინებასა. უნდოდათ ტრთად მეფის ქალის შვილის რევის მის გამეფება. თუმც ქართლის ისტორია ამას გარჩევით არ გვეუბნება, გარნა ამ მიანო ცხადად სწერს: 297. შეკრულების ძალით კალე კეისარს გაემეფებინა რევის მე საურმაგი, ამ დროს მეფე ბაქარს მიემართა ბ. შაბურისთვის, ამისთვის სწერს: ბაქარ ეზრახა პარსთა მეფესა, დაემოყვრა და გაუცვალა ქვეყანა, მისცა (საწინდრად მორჩილებისა) რანი ბარდავამდის და მის მაგიერი მისცა ფეროზსა სამშვილდე აბოცამდის [1]) მაშინ მოირთეს ძალი ხოსროთაგან, ეწვი-

[1]) ქართლის ცხოვრების 101. გვ.

ვნენ სომეხთ ჯავახეთს და გააქციეს... საურმაგის გამეფება გვაჩვენებს, რომ მამის ადგილას შვილი უნდა გამეფდეს და არა სხვა უმფროსი მისი მეფის ძმა იყოს თუ სხვა: ეს თუ იყო ადრინდელი შეკრულება. რა მეფე ბ. შაბურმან განსდევნა საურმაგი და ბაქარ მეფე დაამტკიცა, ამაზედ გაჩნდა ვალე კეისრის და შაბურის შუა არეულობა!

უბრძანა ვალე კეისარმან არიანთეს და ტერენტის ერთი სამხრეთის მფარველად დაშთენილ-იყო და მეორე საქართველოს მეფის საურმაგისა, მართლა 12. ლეგეონით შემოვიდა ტერენტო რა საქართველოში, მტკვრის მახლობლად მიეგება ბაქარი და მისცა პირ-იქით თხოვნის ქაღალდი, გაეყო საქართველო ორ ნაწილად ქართლ-კახეთი ბაქარისთვის დაეტოვა და მესხეთი მის ძმის-წულს საურმაგისთვის მიეცა. ამასაც ეუბნებოდა: უთუოდ ჩემ ნაწილს ქართლ-კახეთსაც მაგას დაუტევებ და განვალ სრულიად მეფობითგან, თუ რომ პარსებისაგან არ მეშინოდეს ვერ მოურჩები ცოცხალი ბ. შაბურ მეფესა, შვილი ჩემი ულთურა მყავს მიცემული პირობაში მძევლადო; ამ თხოვნაზედ დასთანხმდა ვალე კეისარი, დაუტევა ქართლ-კახეთი ბაქარს და სამესხეთო მისცა საურმაგსა.

რა სცნა ეს პარსთ მეფე ბ. შაბურმან განრისხდა მეტად! როგორ თუ რომაელები ჩემს უნებურად სომხებს ეწეოდნენ და ქართლ-მესხეთს თავიანთ ნებისად

სჭრიდნენ, ჭყოივდენ წილევდნენო! შეკრიბა დიდ-ძალი ლაშქარი და უნდოდა გაზაფხულის პირზედ შესევა რომაელების ქვეყნებში [1]) 15. წელიწადი დაშთა ტერენტიო-მხედართ-მთავარი მფარველად საურმაგისა სამესხეთოდ, 373. შემოუცვინდნენ პარსები და დაამარცხეს ვალე კეისარის სპასალარი ტრაიანო, შემდგომ 3. წლამდისაც წვრილი ომები ჰქონდათ, იქამდის მოუყვიდა ბოლოს საქმე, რომ გამოაგზავნა ბ. შაბურმან თავის სპასალარი სურენა დიდ-ძლის ლაშქრითა სამესხეთოდ ტერენტიზედ; უეცრად თავს დაესხა, დაამარცხა და გასდევნა ტერენტიცა და მასთან საურმაგიცა და სამესხეთო იქვე. ბაქარ მეფეს მისცა 376.

ქართლის ცხოვრებითგან სჩანს, ბოლოს პირობა ქს მოხდენილა, რომ სანამ ბაქარის ჩამამავლობა იყოს, რევის შვილების ჩამამავალთ არ შეეძლოსთ მეფობის ძიება, მისცა ბაქარმან ძმის წულებს და სძალს სალომეს კუხეთი სამფლობლოდ და დასდგნენ რუსთავსა. ამმიანი ბაქარს ბიძაშვილად ამბობს საურმაგისა და არა ბიძად! ტერენტიმ დიდი სარგებლობა მისცა სამესხეთო საქართველოს სასულიეროთა მართლ მადიდებლობით, არიოსიანების მზაკვარებასა, ბოროტობასსა და მეშფოთრობასა ცხადად უხსნიდა და იცვედა მართლ-მადიდებლობაში ყოველის ღონის ძიებითა. მით ბაქარმან მისცა დიდ წარმატებაში

[1]) Ammiau. XXVI. chap. XII.

ქრისტიანობა, განამრავლა მღვდელნი, დიაკვანი და ყოვე-
ლი კეთილ მიმართულება, აღაშენა წილკნის ეკკლესია და
გარდაიცვალა ღვთის მსახურებაში! ამის მეფობაში გა-
რდაიცვალა იოანე ეპისკოპოზი და იკურთხა იაკობი
ეპისკოპოზად 369.

379. გამეფდა ბაქარის ძე მირდატი მამისებრ ღვთის
მსახური და მაშენებელი ეკკლესიათა: ამან აღაშენა თუ-
ხარისის ციხეში ეკკლესია და კლარჯეთის ხევში ეკკლე-
სიანი. განუმრავლა კლარჯეთა მღვდელნი და მისცა სუ-
ლიერს წარმატებაში ქრისტიანენი, განაახლა და შეამკო
სხვაგანაც მრავალნი ეკკლესიები, როგორც წუნდისა და
ერუშეთის ეკკლესიანი განაახლა და მორთო. ამის მეფო-
ბისა მოყვინა მრთელ ქართლ-მესხეთში სვეტის ცხოვე-
ლის ნაწილნი, აგრეთვე მოკვდა იაკობ ეპისკოპოსი და
იკურთხა ეპისკოპოსად სომხეთ ნერსეს კათალიკოზის
დიაკვანი იობ.

393. დიდმა თეოდო კეისარმან გაილაშქრა განდგო-
მილს მძლავრს ევგენზედა, რომელიც პირად ქრისტია-
ნობას იჩენდა და საქმით კერპთ-მსახურებას აძლიერებდა,
სადაც იყვნენ მწედ გოთები, არაბნი, სომეხნი და ქარ-
თველნი. სამხედროს მხედართ-მთავარნი იყვნენ გაიანას
გოთი, აღარივი და მირიან მეფის ძე ბაკური. ესენი
შეებნენ მტერს ფრიგიდის მდინარის ნაპირას (ჯოვასკო-
რიცაში) პირველ შეყრასავე დამარცხდა დიდად, გაინარისა
ლაშქარი და განიბნივნენ. ამ დროს აღმოიჩინა დიდი

მხნეობა, ბაკურმან შეკრიბა საშუროდ განზნეული მხედრობა, გოთნი და ქართველნი ათი-ათასამდის დაუწყო ბრძოლა ძლიერად, იქამდის ვიდრე შეაწყვეტა მთელი მხედრობა მტრის დიდ-ძალ ლაშკარს და თვითანაც იქავე მოკვდა ბრძოლაში მხნედ. [1]) მირდატ მეფემ იცოცხლა ერთი წელი კიდევ, ამ ბაკურის სიკვდილის და ქართველთ სამხედროს დამარცხების შემდგომ და მოკვდა 394. წ.

---

1) სწერენ მმანი, ამბროსიო, რუფინი და ავგისტინე,

ფასი ათი შაური.

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 30 августа 1882 г.